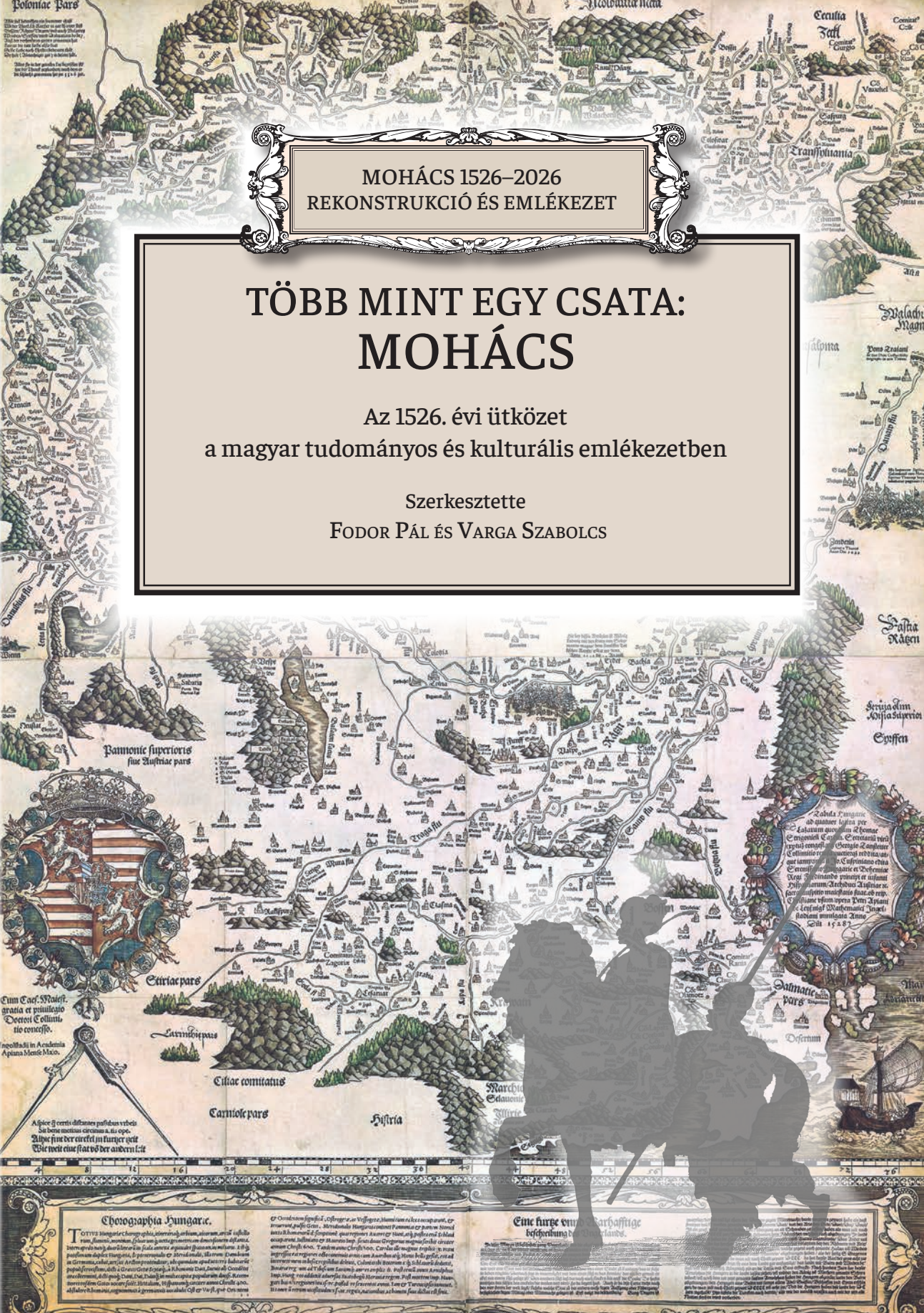

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

TÖBB MINT EGY CSATA: MOHÁCS

Az 1526. évi ütközet
a magyar tudományos és kulturális emlékezetben

Szerkesztette
FODOR PÁL ÉS VARGA SZABOLCS

TÖBB MINT EGY CSATA: MOHÁCS
AZ 1526. ÉVI ÜTKÖZET
A MAGYAR TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS
EMLÉKEZETBEN

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

Sorozatszerkesztő
Fodor Pál és Pap Norbert

TÖBB MINT EGY CSATA: MOHÁCS

AZ 1526. ÉVI ÜTKÖZET
A MAGYAR TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS
EMLÉKEZETBEN

Szerkesztette

Fodor Pál és Varga Szabolcs

Szőts Zoltán Oszkár
közreműködésével

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Budapest
2019

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia
Kiválósági Együttműködési Programjának
„Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet” című
(az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont és a Pécsi Tudományegyetem
együttműködésében megvalósuló) projektje keretében készült

© Szerzők, 2019
© MTA BTK, 2019

ISBN 978-963-416-183-7
ISSN 2676-895X

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Felelős kiadó: Fodor Pál
Nyomdai előkészítés:
Séd Kft., MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Képszerkesztő: Kocsis Gabriella
Borító: Horváth Imre
Tipográfia: Marafkó Bence
Nyomdai munka: Séd Kft., Szekszárd
Felelős vezető: Dránovits Anna

Tartalom

FODOR PÁL – VARGA SZABOLCS	
Bevezetés	7
NEUMANN TIBOR – C. TÓTH NORBERT – PÁLOSFALVI TAMÁS	
Két évszázad a sztereotípiák fogságában. Helyzetkép a Jagelló-kor kutatásáról	11
TÓTH GERGELY	
Bűnbakképzés és propaganda. Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata a kora újkori történetírásban (I. rész: a 16. század történetírása)	75
PAPP JÚLIA	
Az 1526. évi mohácsi csata 16–17. századi képzőművészeti recepciója	149
SZILÁGYI EMŐKE RITA	
Mohács emlékezete a magyarországi latin nyelvű levelezésekben és beszámolókból a csatát követő évtizedben	195
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ	
A mohácsi csata emlékezete a 18. századi magyarországi neolatin irodalomban	209
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN	
A „mohácsi nótá” és közköltészeti rokonai a 18. században	233
CSONKI ÁRPÁD	
Etédi Sós Márton műve Mohácsról (1792)	259

KOVÁCS GÁBOR – MESTER BÉLA	
Mohács szerepe a modern magyar politikai eszmetörténetben	279
 B. SZABÓ JÁNOS	
A mohácsi csata a modern kori történetírásban (historiográfiai vázlat) . . .	337
 POLGÁR BALÁZS	
Az 1526. évi mohácsi csata régészete: régi eredmények és újabb kutatási perspektívák	381
 POLGÁR BALÁZS	
A második mohácsi csata mítosza és valósága I.	413
 TÓTH FERENC	
A második mohácsi csata mítosza és valósága II. Adalékok az 1687-es nagyharsányi csata kora újkori levéltári és könyvészeti kutatásához	445
 BÉKÉSSY LILI – GUSZTIN RUDOLF – HORVÁTH PÁL – KIM KATALIN	
Zene a kulturális emlékezet szolgálatában. Magyar zeneművek a mohácsi csatáról a 19. század végéig	463
 OZSVÁRT VIKTÓRIA	
Mohács és más történelmi szimbólumok megjelenési formái a 20. századi magyar zenében	507
 HÓVÁRI JÁNOS	
A mohácsi csata két emlékéve: 1926 versus 1976	539
 HASANOVIC-KOLUTÁ CZ ANDREA	
1526 helye és szerepe a mohácsi identitásban	563
 Képgjegyzék	619
 Személynévmutató	627

KÉT ÉVSZÁZAD A SZTEREOTÍPIÁK FOGSÁGÁBAN HELYZETKÉP A JAGELLÓ-KOR KUTATÁSÁRÓL

„Sohasem szenvedett a magyar nép többet, mint a Jagellonidák gyenge kormánya alatt. [...] Ulászló uralkodásának utolsó éveiben a nép minden osztályai között csak keserű panaszokat lehetett hallani. A jobbágy, polgár s kisebb birtokú nemes, a szerzetesek s az alsóbb papság egyaránt elnyomva érzék magokat, s azon világi és egyházi főurak, kiknek zsarnoksága ellen a többi osztályok panaszt emeltek, szintén elégedetlenek voltak a jelennel, részint mivel az országnak saját viszálykodásaik miatti roncsolt állapotában roppant vagyonukat nem élvezheték, részint mivel a nemzet jelen helyzetét azzal, melyet Mátyás korában elfoglalt, összehasonlítva önmaguk előtt sem tagadhatták el, hogy minden hanyatlásnak indult, s ennél fogva változások s a nemzet egykori fényének és hatalmának visszanyerése után vágyódtak. E szerencsétlen ország legboldogtalanabb lakója azonban, kérdésen kívül, Ulászló maga volt [...]” Az általános romlás e szuggesztív képe, amelyet báró Eötvös József vetett papírra, tartalmazza a legfontosabb toposzokat, amelyek a Jagellók magyarországi uralkodásával kapcsolatban a tudományos történetírás kialakulása óta meghatározzák a magyar közgondolkodást: a gyenge uralkodó, a tehetetlensége miatt megerősödő, zsarnoki oligarchia által elnyomott alsóbb néposztályok és mindezek következtében a Mátyás alatt elfoglalt nagyhatalmi helyzetből rohamosan alásüllyedő, a végső bukás felé tehetetlenül sodródó ország képét.¹

Nehéz helyzetben találja magát az a történész, aki a Jagelló-kor kutatásával kapcsolatban az időről időre jogosan felmerülő „hol tartunk most?” kérdésre választ adni kívánva megpróbál valamiféle kutatási helyzetképet felvázolni. Talán ennél a korszaknál érezhetjük a leginkább azt, hogy még mindig olyan több évszázados kijelentések terhelik a kutatást, amelyeket még sohasem bizonyított

* Az I. fejezet szerzője, az MTA BTK Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa.

** A II. fejezet szerzője, az MTA – Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Szegedi Tudományegyetem – Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Medievisztikai Kutatócsoportjának tudományos főmunkatársa.

*** A III. fejezet szerzője, az MTA BTK Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa.

1 Eötvös József, *Magyarország 1514-ben*. I–II. Budapest, 1952, I. 33.

senki, vélt igazuk mégis erősen él a történeti hagyományban. E kijelentések ráadásul egymást erősítik, egymást támasztják alá, miközben némelyik túlzó, némelyik valószínűtlen, némelyik tévedésen alapul, némelyik pedig jó esetben is csupán elképzelhető, de igazolásra szorul. Aligha vitatható, hogy e visszás helyzet az elmúlt két évszázad elmaradt alapkutatásainak a számlájára írható: a kor-szak népszerűtlenségéből fakadóan csupán kisszámú kézikönyv, szakmonográfia és forráskiadvány készült el, ami nem készítette arra a történészeket, hogy az elődöktől átvett sommás véleményeket árnyalják vagy felülvizsgálják.

Jelen munka három fejezetében azt a három területet vizsgáljuk, amely a korról alkotott kép alapjául szolgál. Tárgyalni fogjuk mindazokat a szakmában és a köztudatban élő állításokat, amelyek a királyról és az ország működéséről, a pénzügyekről, valamint a mindezekkel szorosan összefüggő hadügyekről szólnak. Nem tagadjuk azt sem, hogy az alábbi kutatástörténeti áttekintés némileg szelektív: elsősorban azokra a nagy történeti összefoglalókra hagyatkozunk, amelyek a legnagyobb hatást gyakorolták nemcsak a későbbi kutatókra, hanem saját koruk „művelt nagyközönségére” és persze a tankönyvekre is. Ezt a korpuszt kiegészítettük a választott témakörök „szaktanulmányaival” is, hiszen előbb-utóbb azok eredménye is beépülhet az újabb összefoglalókba.

Fontosnak tartjuk leszögezni, hogy az alábbiakban egyáltalán nem törekszünk arra, hogy bemutassuk az idézendő történészek „ars poeticáját”, azaz nem kívánjuk elemezni a véleményükre ható korabeli kulturális és politikai hatásokat,² hiszen számunkra most kizárólag az a fontos, hogy mit és milyen forrásra támaszkodva írták azt, amit írtak. A hangsúly a történészi vélemények változásán (vagy állandóságán) van, nem az őket körülvevő különböző szellemi irányzatokon.

I. „DOBZSEKIRÁLY” – KIRÁLY ÉS KORMÁNYZAT

A fejezet keretein belül természetesen nem vállalkozhatunk arra, hogy valamilyeni kormányzattörténeti kérdésben végigkövessük az elmúlt másfél-két évszázad historiográfiai változásait vagy állandóságát. Ehelyett igyekeztünk egy szemléletes példát – az 1490. évi királyválasztás okait – kiválasztani, majd egy toposzon keresztül bemutatni, hogy milyen előfeltevésekkel és forrásismerettel álltak hozzá a modern kor történészei egy-egy Jagelló-kori részkérdés vizsgálatához, valamint azt is, hogy véleményük mennyire és milyen módon hat még jelenkorunkra is. Másfelől a kormányzattörténeti kérdések közül is kiválasztottunk egyet, nevezetesen II. Ulászló kormányzati szerepének témakörét, azaz annak vizsgálatát, hogy az állítólag uralkodásra képtelen király részt vett-e az ország irányításában, és ha igen, akkor milyen módon. Itt is bemutatjuk röviden a kutatástörténeti előzményeket, de ezúttal igyekszünk jelentősen módosítani is az eddigi képen, és ezáltal meghatározni, milyen szempontok érvényesítését tartjuk fontosnak a további kutatások során.

² Minderre lásd Romsics Ignác, *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Budapest, 2011.

Magyarázatra szorul, hogy jelen munka kereteiben miért csak a II. Ulászló személyiségére vonatkozó eddigi vélekedéseket mutatjuk be, és hagyjuk figyelmen kívül fia, II. Lajos emlékezetét. Ennek alapvetően két oka van: egyfelől tagadhatatlan tény, hogy a korszak megítélését a mohácsi vereség ellenére döntően a 26 éven át uralkodó, az utókor szemében szélsőségesen alkalmatlan édesapa, és nem a gyermekként trónra kerülő, mindössze 20 évesen elhunyt fiú regnálása befolyásolta. Másfelől teljesen világos, hogy mikor a 16. század történetírói fogást kerestek Lajos személyiségén, mindössze dorbézoló életmódjába tudtak belekapaszkodni. Szerémi György az egyik mohácsi fővezér, Szapolyai György szájába adja azt az ítéletet, hogy az ország a „bestye táncos király” állandó udvari mulatozásai közben veszett el.³ Kétségtelen, hogy a kritikát kiváltó jelenség Lajos fiatal életkorában és a korabeli udvari kultúrában gyökerezett, ám aligha kell bizonygatni, hogy a kormányzat vélt vagy valós mulasztásai és hanyagsága, illetve az udvar és a fiatal király mindennapi – valójában éppen az ünnepnapok alatti – élete között csak nagyon nehezen teremthető kapcsolat. A modern kor történészei ebből adódóan általában szűkszavúak Lajos személyiségét illetően: visszafogottságukban nyilván közrejátszott az uralkodó tragikus sorsa és hősi halála is. A korai összefoglalók egyedüli ismétlődő motívuma Brandenburi György őrgrófnak, Lajos nevelőjének szerepe, aki léha életmódjával megrontotta az amúgy tehetséges ifjú királyt.⁴ Mindettől függetlenül a történészek mind a mai napig a gyenge királyi hatalmat tartják a „dekadens” Jagelló-kor egyik fő sajátosságának, és a „gyenge Jagelló királyok” értékítéletbe Lajos éppúgy beleesik, mint édesapja.

I. 1. Egy jellegzetes toposz: királyválasztás 1490-ben

Az a kijelentés, miszerint az erőskezű Mátyás halála után a politikai elit szándékosan erélytelen uralkodót választott, a 19–20. századi történeti összefoglalók egyik legállandóbb alaptétele. A gondolat először Szerémi Györgynek az 1540-es években Magyarország pusztulásáról írott emlékiratában olvasható, amelyben a királyválasztó urak így nyilatkoznak: „Ne legyen többé olyan urunk, akitől mindig prűszköl és reszket a májunk. Még édes ételünket sem fogyaszthattuk

3 Szerémi György, *II. Lajos és János királyok házi káplánja emlékirata Magyarország romlásáról 1484–1543*. Közli Wenzel Gusztáv. Pest, 1857 (= Wenzel, Szerémi), 133.

4 Jan Dubravius, *Historiae regni Boiemiae, de rebus memoria dignis, in illa gestis, ab initio Boiemorum ... libri XXXIII*. Prostějov, 1552. (= Dubravius) 203v–204r; Nicolai Istvánfi *Pannoni historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*. Coloniae Agrippinae, 1622 (= Istvánffy), 85. – Lásd Horváth Mihály értékelését: „s tulajdonképeni nevelőjének, György őrgrófnak, ki miután a Corvin János özvegyével, Frangepán Beatrixsal nyert javakat ennek halála után jobbra eltékozolta, most, mint a király nagybátyja s gyámja, határtalan kéjvadászatában a közjóvedelmeket pazarlár, mennyire hozzájuk férhetett; s mi legkárosabb volt, a minden komolyabb foglalkodástól, minden tanulástól elvont királyi gyermek kedélyébe is beszívárogtatá a maga kéjszomját, könnyelműségét s pazarlási hajlamát, egyetlen gondja lévén, miként tölthesse királyi öcscsével mennél vígabban, mennél zajosabb mulatóságok közt napjait” Horváth Mihály, *Magyarország történelme*. III. Második, bővített kiadás. Pest, 1871, 327; vö. Szalay László, *Magyarország története*. III. Lipcse, 1853, 502; Fraknói Vilmos, *A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526)*. (A magyar nemzet története, IV.) Budapest, 1896, 415–416. Az idézett szövegrészek helyesírását nem modernizáltuk.

el nyugodtan atyja [ti. Mátyás] idejében, mert fejünkön mindig visszafordult a sisak.”⁵ Ezért inkább királlyá választották Ulászlót, és „bevezették ezt az ökröt” az országba.⁶ Verancsics Antal, aki ismerhette Szerémi kéziratát, eltérő hangvéttel persze, de követi e gondolatmenetet: Mátyás halála után az urak arra törekedtek, hogy többé egy király se uralkodjék felettük, ezért nem olyan uralkodót választottak, amilyet kellett volna, hanem amilyet önző szempontjaik szerint akartak.⁷ Az a tény, hogy Szerémi és Verancsics művei nem jelentek meg nyomtatásban, következésképpen recepciójukkal aligha számolhatunk, ugyanakkor a gondolat Istvánffy Miklósnak a 16–17. század fordulóján írt történeti munkájában is megtalálható, jól mutatja, hogy a mohácsi csatát követő évtizedekben a Jagelló-kori elit morális felelősségét és a királyok alkalmatlanságát hangsúlyozó közvélekedésből hamar kifejlődött a most vizsgált toposz. Jóllehet Istvánffy Ulászló megválasztásáért szintén az elitet teszi felelőssé, a döntés hátterében nem Ulászló gyenge képességeit, hanem – persze egyértelműen káros⁸ – békeszeretetét láttatja. Megfogalmazása szerint Mátyás a hódító háborúival békét hozott az országnak, az előkelők pedig ezt élvezni kívánva inkább a fényűzésnek, semmint a hadakozásnak szerettek volna élni. Emiatt adták az országot a „békére és nyugalomra [értsd: semmittevésre] leginkább törekvő ember (*quietis et ocii appetentissimo homini*)”, Ulászló kezére.⁹ Vélekedése annak fényében, hogy munkáját elsősorban a végvári vitézek buzdítására szánta, korántsem meglepő.¹⁰

Az első 19. századi történeti összefoglalók természetesen nem Szerémire és Verancsicsra támaszkodtak, mivel az előbbi szerző *Epistolájának* kéziratát csak 1840-ben fedezték fel, és tartalma Wenzel Gusztáv szövegkiadásának megjelenésével csak 1857-től vált jobban ismertté,¹¹ ugyanattól az évtől, amikor Szalay László is megjelentette a „Verancsics összes” első kötetét.¹² Először ezért nagyobb hatása volt egy elhíresült, ráadásul korabeli forrásból származó s 1801-ben nyomtatásban is megjelent mondatnak, amelyet a székelyek közössége 1492-ben – Ulászló királyhoz intézett folyamodványában – Bátori István erdélyi vajda szájába adott. A Bátori túlkapásai ellen panaszkodó székelyek szerint a nagy ha-

5 Wenzel, *Szerémi*, 31; Szerémi György, *Magyarország romlásáról*. (Monumenta Hungarica, 5.) Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László. A bevezetést és a jegyzeteket írta Székely György. Budapest, 1961, (= Szerémi ford.) 20.

6 Wenzel, *Szerémi*, 32.

7 Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái. I. Történelmi dolgozatok deák nyelven. Közli Szalay László. Pest, 1857, (= Verancsics I.) 3–4.

8 Vö. Ulászló jellemzésével: Istvánffy, 83.

9 Istvánffy, 1.

10 Vö. Nagy Gábor, Szapolyai István és János alakja Istvánffy Miklós *Historiae*jában. In: *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről*. (Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica, Tomus XIII; Fasciculus 3.) Miskolc, 2008, 267–294, különösen: 273, 276, 278; Varga Szabolcs, *Genius loci*. Az Istvánffy Baranyában. In: Ács Pál–Tóth Gergely (szerk.), „A magyar történet folytatója”. *Tanulmányok Istvánffy Miklósról*. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Budapest, 2018, 61.

11 Szebelédi Zsolt, *Szerémi György Epistolájának nyelvi elemzése*. Doktori disszertáció, PPKE BTK, 2017, 5–6.

12 Verancsics I.

talmú katonabáró a királyválasztás előtt kijelentette, hogy „ő olyan királyt kíván választani, akit bármikor a hajánál fogva rángathat”.¹³ A szemléletes idézetet már Horváth Mihály is az elit Ulászlót megválasztó döntésének magyarázatává tette 1843. évi összefoglalójában: „Az oligarchák leghatalmasbjai megunván Mátyás erőteljes országlatát, oly királyt óhajtottak, »kinek – mint Báthory István vajda mondá – üstökét markokban tarthassák«, s árnyékországata alatt a Mátyás szabta korlátokat lerontván, a királyi hatalmat maguk bitorolhassák.”¹⁴ Mivel Horváth tudta, hogy Ulászló ekkor már 19 éve uralkodott Csehországban, azt a szintén nagy jövő előtt álló – forrásokkal sohasem igazolt – érvet is felhozta, hogy az urak pontosan ismerték a Jagelló uralkodó gyenge csehországi kormányzatát, és ennek tudatában hozták meg önző döntésüket: „Illyennek látszék a legtöbbek előtt Ulászló, cseh király, kinek gyöngé és hanyag kormánya már Csehországban is megvetést szült.”¹⁵ Ulászló megválasztásáról alkotott véleményére, illetve a Bátor-féle kijelentésre a mohácsi ütközet utáni összegzésnél még egyszer visszatér: „És ily vége lőn a Jagyellók minden tekintetben kárhozatos kormányának; ily következése a féktelen oligarchák ama tettének, hogy Mátyás erélyes, dicső kormánya után oly királyt választanának, »kinek üstökét markokban tarthatták«. Az ország, mely a nagy Mátyás király alatt a hatalom, virágzat és dicsőség addig még nem látott fokára emelkedett volt, 35 év hanyag, tehetetlen, gyáva kormányuk alatt sírja szélére jutott.”¹⁶

Szalay László hasonlóan fogalmazott Ulászló trónra jutásának okairól tíz évvel későbbi, 1853-ban megjelent összefoglalójában: „Ha Báthory – mint őt utóbb a’ székelyek vádolták – csakugyan ollyas királyt keresett, »kit üstökénél tarthasson«, Vladislávban emberére akadt.”¹⁷ A székely panaszlevél mellett felhasználta Verancsics szavait is, amelyeket négy év múlva ő jelentet meg: „s most »királyuk volt az oligarcháknak – ír a félszázaddal később Vrancsics Antal – nem minőre az országnak szüksége volt, de minő nekik kellett. Lomha, túrékeny, külföldi, erkölcsüket, nyelvöket, jogaikat nem ismerő; király, ki felsőbbségét velök ne éreztesse, s ki alatt szabadon garázdálkodhassanak«. Most királyá volt Báthory Istvánnak, »kinek üstökét kezében tarthatta«, mindenben ellentéte Mátyásnak.”¹⁸

A millennium évében összegzését megíró Fraknói Vilmos jelentősen árnyalta Ulászló megválasztásának a körülményeit. Összességében ugyan azonos véleményen volt elődeivel, amikor úgy fogalmazott, hogy Mátyás önkényuralma

13 „...ipse regem eligere vellet, cuius crines continuo in manu tenere posset...” Johann Christian Engel, *Geschichte des ungrischen Reichs und seiner Nebenländer*. III. Halle, 1801, 46. A forrást később Szabó Károly is kiadta: Szabó Károly–Szádeczky Lajos (szerk.), *Székely oklevéltár*. I–VI. Kolozsvár, 1872–1897, I. 279.

14 Horváth Mihály, *A magyarok története*. II. Pápa, 1843,¹ 265–266; vö. Uő, *A magyarok története*, II. 239.

15 Horváth, *A magyarok története*, II. 266.

16 Horváth, *Magyarország történelme*, III. 423; vö. Uő, *A magyarok története*, II. 379: „És ily vége lőn a Jagellók minden tekintetben káros hatású kormányának; ily következése a szláv befolyásnak.”

17 Szalay, *Magyarország története*, III. 356.

18 Szalay, *Magyarország története*, III. 364.

idején az önzés, megbízhatatlanság és cselszövés „mély gyökeret vertek a trónját környező egyházi s világi urak lelkében, és halála után mérges gyümölcsaik termését bőségesen meghozták”, és terveiket „azon nyilatkozatuk illusztrálja, a mely szerint olyan királyt kívántak választani, »a kinek üstökét markukban tarthatják«, vagyis a ki az ő önkényüknek korlátokat nem szab, a kinek neve alatt ők uralkodhatnak”.¹⁹ Fraknoi ugyanakkor hangsúlyozta, hogy az ország külpolitikai elszigeteltsége eleve megakadályozta Mátyás fia, Corvin János herceg megválasztását, és az országnak a várható támadások miatt a két nagy dinasztia, a Habsburgok és a Jagellók közül legalább az egyiket maga mellé kellett állítania, mivel a kettő egy időben történő támadása esetén az ország védtelenné vált volna a törökkel szemben. A Habsburgok választását megakadályozta hazai népszerűtlenségük, a két Jagelló trónkövetelő közül pedig János Albert herceg számára hátrányt jelentett, hogy nem volt országa.²⁰ (A nagyon is logikus gondolatmenet csirái egyébként már Antonio Bonfininél is olvashatók, aki azt Szapolyai István szepesi gróf szájába adja: a Habsburgok és a magyarok között gyűlölség van a régi háborúk miatt, a fiatal János Albert tapasztalatlan a kormányzásban és amúgy sem illendő előnyben részesíteni idősebb testvérével szemben, „aki Csehország jogarát szinte gyermekségtől tartja”. Corvin ellen nemcsak fiatalsága, hanem az államérdek is szól: mindhárom trónkövetelő ellene fog támadni.²¹)

Fraknoi két és fél évtizeddel később, 1921-ben a *Magyar királyválasztások története* című könyvében tovább finomította álláspontját. Ulászló megválasztásának külpolitikai szükségszerűségét változatlanul hangsúlyozta, de az elit felelősségéről már másként nyilatkozott: „Azonban másfelől azon föltevessel, hogy önzésüktől elvakítva, a haza javáról megfeledkeztek, azt a maguk érdekeiért fölláldozni nem haboztak, ellenük a hazaárulás vádját emelnők, amit igazolni nem lehet. Hazájuk java és a saját érdekük a trón betöltése kérdésénél egyáltalán nem tűnt föl előttük ellentétessnek. Leplezetlen nyíltsággal hangoztatták, hogy olyan uralkodót kívánnak, aki Mátyás erőteljes, kíméletet nem ismerő kormányzását folytatni, önkényüket korlátozni nem fogja. De azok közül, akik mint jelöltek szóba jöhettek, egyik sem adta a hatalmas szellem oly jeleit, amelyek kizárták volna a reményt, hogy őt a trónra emelve »üstökét markukban tarthatják.«”²²

Véleménye megváltozását talán František Palacký eredményei és véleménye idézhette elő: őrá hivatkozva egy jegyzetében kétségbe vonta Horváth Mihály állítását, miszerint „a »tunya, gyáva« Ulászló »kormányja már Csehországban is

19 Fraknoi Vilmos, Magyarország a Hunyadiak és Jagellók korában. In: Szilágyi Sándor (szerk.), *Magyar Nemzet Története*. IV. Budapest, 1896, 333–334.

20 Fraknoi, Magyarország, 336–338.

21 Antonio Bonfini, *A magyar történelem tizedei*. Ford. Kulcsár Péter. Budapest, 1995, (= Bonfini ford.) 514. Szapolyai Bonfini által megörökített véleményét már Szalay is közli: Szalay, *Magyarország története*, III. 360. Vö. még Szabó Dezső, *Küzdelmeink a nemzeti királyságért 1505–1526*. Budapest, 1917, 43–45.

22 Fraknoi Vilmos, *A magyar királyválasztások története*. Budapest, 1921, [reprint: Máriabesnyő, 2005,] 99.

a gúny s megvetés tárgya volt».²³ Ezzel szemben úgy nyilatkozott, hogy Ulászló „személyes jelleme és csehországi uralkodása teljesen megfelelt a magyar urak óhajtásainak. Csehországban képes volt magát Mátyás hatalmával szemben a trónon fönttartani; a harctéren és még inkább a diplomáciai alkudozásokban jelentékeny sikereket vívott ki, emellett a rendek jogait tiszteletben tartotta, érdekeiket kímélte. Habár ekkor még senki sem látta előre, hogy erélytelensége néhány év múlva tehetetlenséggé fog kifejlődni, a magyar urak arra számíthatnak, hogy irányadó befolyásukat az ország ügyeinek vezetésére, melyet kezeikből Mátyás kiragadott, vissza fogják szerezni és azzal a reménnyel kecsegtethették magukat, hogy uralkodójuk nagy hadi vállalatoktól tartózkodva, áldozatokat tőlük követelni nem fog.”²⁴

Másfél évtizeddel később, 1936-ban a „Hóman–Szekfű” vonatkozó részét író Szekfű Gyula egyáltalán nem reflektált Fraknói gondolatmenetére. Szekfű ábrázolta talán a legsötétebb színben a Jagelló-kort, azt lényegében királytalan időszaknak, a lengyel nemesi köztársasághoz hasonló, korszerűtlen rendi uralomnak tekintette, amely „vakon támo­lygott Mohács felé”.²⁵ (Véleményével egybecseng Engel Pál 2001-ben megjelent összefoglalója is.)²⁶ E koncepcióhoz egyáltalán nem illeszkedett a királyválasztással kapcsolatos árnyaltabb fogalmazás. Fraknói külpolitikai helyzetértékelését és Ulászló csehországi uralmával kapcsolatos érvelését teljesen mellőzve szerinte a „cseh király Ulászló [...] gyöngye [csehországi] kormányzása ismeretes volt, s egyúttal jó ajánlólevél a Mátyás szigorát megúnt rendekhez”.²⁷

A Fraknói Vilmos által megkezdett úton haladt ugyanakkor tovább évtizedekkel később az egyedüli, kizárólag a Jagelló-korról szóló – igaz, népszerűsítő hangvételű – könyvet 1981-ben megjelentető Kulcsár Péter. Szerinte az, hogy a magyarok az Anjouk óta minden királyválasztásnál arra törekedtek,²⁸ hogy egy közép-európai államszövetséget hozzanak létre az erősödő Oszmán Birodalommal szemben (aminek hiányát a kivételnek számító Mátyás a hódításaival igyekezett pótolni), a Cseh Királyságot is uraló Ulászlót tette meg az egyedüli észszerű jelöltté, amit tovább erősített a rendek azon félelme, hogy Habsburg Miksa inkább nyugat-európai érdekeltségeire, semmint a török elleni harcra összpontosítja majd erejét.²⁹ Kulcsár ezért az Ulászlót támogató politikusokat

23 Fraknói, *A magyar királyválasztások*, 232: 233. jegyzet. – Fraknói itt szó szerint idézte Palacký Ulászlóról írott jellemzését, mely szerint a Jagelló uralkodó „jóindulatú és a legkevésbé sem önző ember, akinek egyetlen hibája abban állt, hogy nem volt zsarnok, nem tudta erőszakkal kordában tartani legelőkelőbb alattvalói hitványságát”.

24 Fraknói, *A magyar királyválasztások*, 102.

25 Szekfű Gyula, *A magyar renaissance állam*. In: Hóman Bálint–Szekfű Gyula (szerk.), *Magyar történet*. II. Második kiadás. Budapest, 1936, 564.

26 Engel Pál, *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története*. (História Könyvtár, Monográfiák, 17.) Budapest, 2001, 307.

27 Szekfű, *A magyar renaissance állam*, 565.

28 A gondolat megtalálható Molnár Erik 1949. évi művében is: Molnár Erik, *A magyar társadalom története az Árpádoktól Mohácsig*. Budapest, 1949, 332: „Még II. Ulászló megválasztásánál is szerepet játszott az a megfontolás, hogy Csehország királya.”

29 Kulcsár Péter, *A Jagelló-kor*. (Magyar História) Budapest, 1981, 43–44.

realistáknak tekintette, és felhasználva Antonio Bonfini leírását, a cseh király megválasztását e szavakkal mutatta be: „A Jagelló uralkodó előnyeit sokan belátták, de nem mindenki bízott Ulászlóban. Tudták róla, hogy mélyen vallásos, jószívű, méltóságos megjelenésű ember, valóságos férfiszépség; ismerték uralkodói képességeit, elvégre saját bőrükön tapasztalták, hogy érdekeit húsz éven keresztül eredményesen védelmezte a harcmezőn is, meg a tárgyalóasztal mellett is. De egyrészt mind mostanáig ellenségük volt, és nem tudták, milyen érzülettel viseltetik a magyarok iránt, akik oly sok kellemetlenséget szereztek neki, másrészt viszont túlságosan jámbornak tartották ahhoz, hogy a Mátyás idejében szinte terrorisztikus eszközökkel elfojtott, most hirtelen kitört indulatokat kordába szorítsa; kérdéses volt, hajlandó-e a törökellenes harcok erélyes felújítására, hiszen eddig e téren nem voltak tapasztalatai.”³⁰

Mint majd látjuk, Kulcsár az árnyaltabb fogalmazás ellenére rendkívül negatív véleményt fogalmazott meg Ulászlónak az ország kormányzatában betöltött szerepéről, hatalomgyakorlásáról. A szerző lényegében bábnak tekintette őt az urak kezében.

Kubinyi András, akinek a Jagelló-kor kutatása Fraknói mellett alighanem a legtöbbet köszönheti, 1991-ben jelentette meg a Mátyás halála utáni két esztendő történeiséről szóló tanulmányát, amelyet eredetileg a „Tízketetes” késő középkori kötetének egyik fejezetéül szánt. A cseh király megválasztását Fraknóihoz és Kulcsár Péterhez hasonlóan szükségszerűnek ítélte,³¹ de elődeihez képest ezt új érvekkel is alátámasztotta. Mint írja, „nem tekintve azt, hogy [Ulászló] személyes ismerőse volt gyakorlatilag az egész magyar vezető rétegnek, mindenki tudta, hogy Mátyás sohasem volt képes a tulajdonképpeni Csehországot elfoglalni, így végül az olmützi szerződés megkötésére kényszerült. Akkor pedig a magyar oldalon állt Morvaország, Szilézia és Lausitz, ahol – mint láttuk – Mátyás halálára összeomlott a magyar uralom. Minden jel arra mutatott, hogy ezek a tartományok Ulászló mellé állnak. A magyar uralom legalább fikciószerű fenntartása csak az ő uralma alatt volt lehetséges. Remélni lehetett, hogy a korszak egyik legjobb katonaeleme, a csehek, akik már Mátyás zsoldosai közt is a többséget alkották, Ulászló mellé fognak állni.”³² Kubinyi ugyanakkor felvetette, hogy a mohácsi csata körüli jelenségek felől nézve nem lett volna-e szerencsésebb „egy Miksa hatalmi bázisával, kétségtelen törökellenes elképzeléseivel és nem jelentéktelen intelligenciájával rendelkező uralkodó” megválasztása? Elismerte ugyanakkor, hogy a korabeli elit nem tehetett mást, mint amit tett, mivel Miksa várható nyugat-európai lekötöttsége a fenti előnyök érvényesülését akadályozhatta.³³ Kubinyi *expressis verbis* a tanulmányban nem nyilvánított véleményt Ulászló uralkodói képességeiről. Az 1998-ban megjelent egyetemi tankönyv általa írt egyik fejezetében azonban – elismételve Ulászlónak a magyar urakkal való személyes ismeretségének, illetve a cseh tartományok egyedül általa megvalósuló

30 Kulcsár, *A Jagelló-kor*, 47.

31 Kubinyi András, *Két sorsdöntő esztendő (1490–1491)*. *Történelmi Szemle* 33:1–2 (1991) 23–24.

32 Kubinyi, *Két sorsdöntő*, 17.

33 Kubinyi, *Két sorsdöntő*, 25.

megtartásának érveit – úgy nyilatkozott, hogy „Ulászló mellett szólt az is, hogy nem állt erőskezű uralkodó hírében”.³⁴

A 20–21. század fordulóján megjelent összefoglalók nem hoztak jelentősen új érveket a választás okaival kapcsolatban: Draskóczy István szerint a főurak külföldi uralkodóra gondoltak, mert „az sem lehetett elhanyagolható szempont, hogy honnan kaphatnak segítyt a török elleni harchoz. Ezenkívül a főurak még arra törekedtek, hogy ne legyen olyan erős akaratú fejedelmük, mint amilyen Mátyás volt. Így esett választásuk a Jagelló-dinasztiából származó cseh királyra, Ulászlóra.”³⁵ Tringli István Ulászló megválasztását a többi jelölt különböző okokból történő elutasításával,³⁶ illetve a morva, sziléziai és lausitzi területek megtartásával³⁷ indokolta. Végül Engel Pál angolul is napvilágot látott 2001. évi összefoglalójában Ulászló megválasztásának okait a Mátyás uralkodásának utolsó évtizedében tapasztalt királyi autokratizmussal magyarázta, amely a király híveit és ellenségeit egyaránt „irritálta”. Emiatt került ki a választásból győztesként a „békés természetű és akaratgyenge Ulászló”.³⁸

Székely György 2003-ban megjelentett egy kifejezetten az 1490. évi választás körülményeivel foglalkozó szaktanulmányt, melyben a cseh király megválasztásával kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy a főurak, különösen Szapolyai István részéről „volt ebben személyes hálátlanság Mátyás iránt, de volt leplezett törekvés is gyenge király alatt az oligarchia féktelen uralmára”.³⁹ Az elit felelősségéről úgy nyilatkozott, hogy „az okleveles anyag és a közel kortárs elbeszélő források alapján igazolva láthatjuk a kései forrásokban lecsapódó szemléletet: a bárók tudatosan gyenge uralkodót választottak Ulászló személyében. A többi nagyurak véleménye is az lehetett, mint Báthori István erdélyi vajdái. Ez – mint két és fél esztendővel később kiderült – nem is titkolva szokta volt mondogatni, hogy olyan királyt akar választani, akinek üstökét mindig a markában tarthatja.”⁴⁰

Az elmúlt másfél évtizedben Ulászló megválasztásának problémája nem került elő közvetlenül a szakirodalomban. A fenti kérdéssel is összefüggésben apró eredményeket lehet említeni. E fejezet szerzője 2012-ben a Mátyás halála utáni két esztendő talán legnagyobb hatalmú politikusának, Batori István országbírónak és erdélyi vajdának a politikai szerepét vizsgálva kitért a főúr 1492. évi székelyföldi akciójára is. Ennek során kiderült, hogy Batori királyi parancsra vonult be csapataival a Székelyföldre, hogy rendet teremtsen a Mátyás halálát követően felbolydult tartományban, amelynek lakói jelentős károkat okoz-

34 Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András, *Magyarország története 1301–1526*. Budapest, 1998, 328. Vö. Kubinyi András, *Mátyás király*. (Tudomány–Egyetem) Budapest, 2001, 129: „Végül gyengekezű uralkodónak ismerték [Ulászlót], ami biztosította a pártjára állt urak hatalmának érvényesülését”.

35 Draskóczy István, *A tizenötödik század története*. (Magyar Századok) Budapest, 2000, 211.

36 Tringli István, *Az újkor hajnala. Magyarország története 1440–1541*. (Tudomány–Egyetem) Budapest, 2003, 81.

37 Tringli István, *Mohács felé 1490–1526*. (Magyarország története, 8.) Budapest, 2009, 16–18.

38 Engel, *Szent István birodalma*, 285.

39 Székely György, A rendek válaszüton: a dinasztiaiváltás harcai 1490–1492-ben. *Hadtörténelmi Közlemények* 116:2 (2003) 427–462; idézet helye: 430.

40 Székely, A rendek válaszüton, 440–441.

tak a szomszédos szász területeknek. Egy katonai erődítmény ottani felépítését és egy bírói közgyűlés megtartását követően a vajda elhagyta a Székelyföldet. A székelyek ekkor fogalmazták meg a korábban már említett folyamodványukat, amelyben a szerintük jogaikat tipró Bátori személyét szándékosan felségsértő kijelentésekkel feketítették be. A székelyek tulajdonképpen jól mérték fel a politikai helyzetet: a vajdának a királyválasztásban és a trónharcok idején játszott kiemelkedő szerepe következményeként tapasztalható befolyása sokak szemében tűnhetett túlzottnak, emiatt a vádak megfogalmazásakor igyekeztek éket verni az uralkodó és katonabárója közé, fegyvert adva a vajda politikai riválisai kezébe. A folyamodvány végül más, sokkal súlyosabb események mellett hozzájárult Bátori 1493 eleji eltávolításához.⁴¹ Ilyen körülmények között a híres „üstökét a markában tarthassa” kijelentést, mivel az egyike volt a Bátorit lejáratni hivatott állításoknak, nem szabad a királyválasztás idejére érvényesnek tekinteni, amivel a vizsgált toposz valójában egyetlen korabeli forrásától esik el.⁴²

Ha viszont nincs e toposzra egykorú forrásunk, akkor magától értetődően olyan eseményeket kell keresnünk a jövőben, amelyek során tetten érhető, mennyiben kívánt az elit Mátyástól eltérő uralkodót 1490-ben. Eddig talán egy ilyen eseménysor, az 1491. évi pozsonyi békekötés elemzése történt meg. E sorok szerzője ennek vizsgálatával összefüggésben arra mutatott rá, hogy e békeszerződés – amelyet Horváth Mihálytól kezdődően a közvélekedés előbb gyávaságnak és szégyennek bélyegzett, de még Kubinyi András is rendkívül kedvezőtlennek ítélt meg⁴³ – maga volt a realitás, mivel a váltakozó szerencsével zajló osztrák–magyar háború hosszú évekig elhúzódhatott volna, ami az állam további eladósodásával, területeinek pusztulásával és a török elleni védelem elhanyagolásával, az ország sebezhetőségével járt volna. A békét egyszerűen nem köthették meg anélkül, hogy lemondjanak azokról az osztrák területekről, amelyeket Mátyás elfoglalt. Ulászlónak és követeknek az érdeme, hogy a nemesség körében és bizonyára az elit egy része szemében is teljességgel népszerűtlen döntést az ország érdekében mégis meghozták és keresztülvitték. A pozsonyi szerződés évtizedekre békét teremtett a közép-európai keresztény fejedelmek között, ami az egyedüli esély volt a várható török támadásokkal szemben.⁴⁴ A békét megkötő Bátori István vajda és Bakócz Tamás győri püspök, főkancellár személye egyértelműen mutatja, hogy Mátyás halála után az uralkodó legközelebbi „munkatársai” olyan királyt kívántak választani, aki kompromisszumkészségről tanúbizonyságot téve

41 Horváth Richárd–Neumann Tibor, *Ecsedi Bátori István. Egy katonabáró működése 1458–1493*. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Budapest, 2012, 116–127.

42 Neumann Tibor, A „Dobzsekirályról” egy kicsit másképp – Ötszáz éve halt meg II. Ulászló. Újkor.hu portál, 2016. április 1. <http://ujkor.hu/content/a-dobzsekiralyrol-egy-kicsit-maskepp-otszaz-eve-halt-meg-ii-ulaszlo>; utolsó letöltés: 2019. május 6.

43 Néhány példa Horváth Mihálytól, Berzeviczy Alberttől, Tóth Zoltántól, Székely Györgytől, Krysztof Baczkowskitól, Kubinyi Andrástól: Neumann Tibor, Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló–Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492). (Első közlemény) *Századok* 144:2 (2010) 335–336, különösen az 5. jegyzet.

44 Neumann, Békekötés Pozsonyban I. 335–372; Uő, Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló–Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492). (Második közlemény). *Századok* 145:2 (2011) 293–347.

hajlandó felhagyni a keresztény országok elleni háborúkkal.⁴⁵ Tudjuk, hogy Bátori már Mátyás király idején is kritikát fogalmazott meg az ausztriai háborúval szemben, inkább a török elleni fellépés fontossága mellett érvelve.⁴⁶

Mi következik a pozsonyi béke megkötéséből a választott témát illetően? Magunk is úgy gondoljuk, hogy 1490-ben valóban Mátyástól eltérő vérmérsékletű – kompromisszumkésebb, felesleges (értsd: keresztény országokkal szembeni) háborúkat nem indító – uralkodóért kiáltott az ország, de az elitnek nem lehetett célja az, hogy eleve gyengekező uralkodót ültessen a trónra, hiszen a határok védelme működésképes országot, és ehhez uralkodni képes királyt igényelt. Nem lehet eléggé hangsúlyozni ugyanakkor, hogy a választásnál sokkal többet nyomhatott a latban az, hogy Ulászló személyében egy nemzetközi reputációval rendelkező dinasztia tagját, a szomszédos Cseh Királyság uralkodóját és így a birodalom egyik választófejedelemét választották meg, akinek személye garantálta a külpolitikai elszigeteltségből való kitörést és talán az ország jobb nemzetközi érdekérvényesítési képességét is. A király személyes képességei a választás során alighanem fontosak voltak ugyan, de a rövid és hosszú távú külpolitikai-hatalmi konstellációhoz képest bizonyosan másodlagosak lehettek. E képességek azonban elsőrangúak Ulászló uralkodása megítélése szempontjából – ami pedig hagyományosan, mind a mai napig, nemcsak a fenti, hanem sok más Jagelló-kori esemény és jelenség vizsgálatára hatott vissza és befolyásolta azt –, ezért, miután levonjuk e rövid kutatástörténeti áttekintés következtetéseit, külön foglalkoznunk kell velük.

Mik tehát a fenti kérdés vizsgálatának tanulságai?

1. A Jagelló-korról a 19. században kibontakozó kép természetesen egyenes folytatása a mohácsi traumától befolyásolt 16. századi értelmiség Jagelló-képének. Ez azzal jár, hogy minden egyes részletkérdés megítélésére – így jelen esetben Ulászló megválasztásának okaira is – rávetül az a sajátos mohácsi nézőpont, amely minden Mátyás király halálát követő eseményben már a katasztrófa közvetlen előzményét látta, és annak felelőseit keresi.⁴⁷

2. A Jagelló-kor 19–20. századi vizsgálatánál természetesen nem az a hagyományos történeti eljárás érvényesült, amely a források vizsgálata után vonja le részkiegészítéseit, majd ezek összességéből vázolja fel a korszak általános jellemzőit, hanem inkább az, amely a korszakról a történeti emlékezetben élő képhez keresett olyan forrásokat, amelyek e kép megerősítésére alkalmasak voltak, azaz preconcepciójának megfelelően tudott értelmezni. Éppen emiatt a mohácsi csata utáni elbeszélők mindig nagyobb hatást gyakoroltak a történeti irodalomra, mint a korabeli, fáradságos munkával összegyűjthető, nagyrészt okleveles források.

45 Vö. Tringli, *Mohács felé*, 24. (A béke a magyar rendek akarata volt, tehát nem feltétlenül Ulászló személyiségéből fakadt.)

46 Bonfini ford. 455–456; Neumann, A „Dobzsekirályról”.

47 Vö. Martyn Rady, *Rethinking Jagiello Hungary*. *Central Europe* 3:1 (2005) 3–5; Tringli, *Mohács felé*, 109; Oborni Teréz–Varga Szabolcs, A béke mint a hatalmi propaganda eszköze Jagelló (II.) Ulászló és Szapolyai (I.) János uralkodása idején. In: Baráth Magdolna–Molnár Antal (szerk.), *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Budapest–Győr, 2012, 252.

3. A prekoncepció erősítése érdekében időnként olyan érvek is előbukkannak, amelyeket korábban soha nem támasztottak alá forrásokkal. Jelen esetben ilyen Ulászló 1490 előtti cseh uralkodásának meg-, illetve elítélése. (Itt szükséges megemlíteni, hogy a Jagelló-kor kutatásánál mind a mai napig túlzottan érvényesül a nemzeti látókör: itt lenne az ideje, hogy szakítsunk azzal a gyakorlattal, amelyik figyelmen kívül hagyja a cseh kutatás nyelvi okokból nehezebben felhasználható eredményeit, hiszen II. Ulászló és II. Lajos magyarországi uralmának kérdése bizonyosan nehezebben ítéltető meg csehországi uralmuk ismerete nélkül.)⁴⁸

4. Jól látható, hogy a történettudomány fejlődésével egy-egy esemény megítélése egyre árnyaltabbá válik. Az eredeti toposz azonban így is átjárja a kérdés vizsgálatát, és még jelenkorunkban is rendre fel-felbukkan. Ha nem mentes tőle a szakirodalom, nem csodálkozhatunk azon, hogy egyes publicisztikai írások is rendre a mohácsi csata utáni elbeszélőkből, az ezeket abszolutizáló s már interneten is könnyen elérhető korai összefoglalókból, az iskolai tananyagból és szépirodalmi szövegekből összeálló „zanzásított” ismeretanyagból dolgoznak. Egy kétségtelenül szellemes írás például a 2010-es évek közepén Ulászló megválasztását a magyar történelem „Top 10” legnagyobb tévedései közé sorolta: „Az udvarházba és várba született nemesek persze jól jártak: ők Hunyadi Mátyás kemény uralma után az edzőbuktató magyar focistákra emlékeztető módon határozták el, hogy a lehető leggyengébb uralkodót választják ki maguknak a nemzetközi királykatalógusból. II. Ulászló teljes mértékben beváltotta a hozzá fűzött reményeket, hiszen köztudottan minden követelésre csak annyi válasza volt két közbeszerzési szerződés lepecsételése között, hogy »dobzse, dobzse«, vagyis »jól van, jól van«.”⁴⁹ Az ehhez hasonló idézetek nemcsak azt igazolják, mennyire nehezen befolyásolható – de okvetlenül befolyásolandó! – a Jagelló-korról alkotott sok évszázados közvélekedés történészi módszerekkel, hanem azt is, hogy a korszakról olyannyira karikaturisztikus (és távolról sem életszerű) képpel rendelkezünk, ami szinte csábít a tréfálkozásra.

I. 2. Dobzse, dobzse – II. Ulászló kormányzati szerepéről

Mint láthattuk, az uralkodásra teljesen alkalmatlannak ábrázolt „Dobzse László” alakja alighanem egyike történeti emlékezetünk leginkább megingathatatlan elemeinek, amely minden ízében szöges ellentéte a népszerűségét máig megtartó Mátyás király hősi alakjának. Ezúttal nem lehet célunk, hogy az Ulászló-kép 16. századi kialakulását és ezt követő fejlődését bemutassuk, noha szükségesnek tartanánk, hogy a jövőben erről részletes tanulmány készüljön.⁵⁰ Témánk szem-

48 Vö. például Josef Macek, *The Monarchy of the Estates*. In: Mikuláš Teich (ed.), *Bohemia in History*. Cambridge, 1998, 98–116.

49 Top 10: a magyar történelem legnagyobb tévedései. http://pnftop10.blog.hu/2016/02/25/top_10_a_magyar_tortenelem_legnagyobb_tevedesei_749; utolsó letöltés ideje: 2019. május 6.

50 Az Ulászló-képpel kapcsolatos források egy részét összegyűjtötte: Fögel József, *II. Ulászló udvartartása (1490–1516)*. Budapest, 1913, 32–35; Krzysztof Baczkowski, Władysław II Jagiellończyk król Czech i Węgier w opinii współczesnych. In: *Uő, Polska i jej sąsiedzi za Jagiellonów*. Kraków, 2012, 295–303; Oborni–Varga, A béke, 252–265.

pontjából azt érdemes csupán kiemelni, hogy a 16. században – némileg egyszerűsített módon – az uralkodó jellemzését tekintve két markáns vonulat különíthető el: egy realisztikusabb, amely elsősorban Ulászló mindig békére és nyugalomra törekvő igyekezetét emeli ki vagy éppen – mivel ebben a király tunyaságát látja – kárhoztatja, illetve egy karikatúra- vagy meseszerű, amely a király alkalmatlanságát figurázza ki.

Az utóbbit Magyarországon bizonyosan Heltai Gáspár 1575-ben megjelent *Krónikája*⁵¹ tette közismertté, amely azonban az Ulászlóval kapcsolatos anekdoták tekintetében elsősorban Jan Dubravius olmützi püspök 1552-ben megjelent *Historiae regni Boiemiae* című művére támaszkodik. Heltai szívesen színesítette leírását tréfás történetekkel: példaként említhető, hogy nemcsak a király halálakor leírt *dobzse*, *dobzse* történetet vette át Dubraviustól,⁵² hanem azt az egyértelműen cseh anekdotát is, amelyet mindketten Ulászló magyar királlyá választásánál illesztettek be az események menetébe: a király a cseh urak kérdésére úgy nyilatkozott, hogy ezentúl azért nem fog Csehországban lakni, mert a magyar konyha zsírosabb.⁵³ Megjegyezzük: Dubravius magyarországi recepciója egyébként is további vizsgálatra érdemes, mivel az Istvánffy Miklós művével való egybevetéskor egyértelműen kiderül, hogy a magyar történetíró, mikor az 1496. évnél elvesztette a Bonfini biztosította vezérfonalat, az adathiányt részben Dubraviustól átvett értesülésekkel pótolta.⁵⁴ Másfelől azt is fontos leszögezni, hogy a cseh történetíró Ulászló-ábrázolása sokszínűbb, mint azt a magyar történetírók átvételeiből sejthetnénk, nem kizárólag negatív elemek alkotják.⁵⁵ Ugyancsak Ulászlóval kapcsolatos anekdotákat őrzött meg a Jagelló-kor csaknem valamennyi szereplőjéről rendkívül elítélően nyilatkozó Szerémi György is, ám művének kései, 19. századi recepciója miatt elbeszélése a 16. században formálódó történeti hagyományba nem épült be.⁵⁶

Ulászló jellemzésében a „realisztikusabb” vonulatot legkorábban a lengyel történetírók – Miechowita, Decius és Wapowski – képviselik, akik elsősorban Ulászló békeszeretét emelik ki. Wapowski szerint a cseh–magyar király „inkább a békére, mint a háborúra született”, de megjegyzi, hogy éppen a békével sikerült Magyarországot sértetlenül megőriznie.⁵⁷ Idetartozik a Dózsa-féle felkelésről, Nándorfehérvár elvesztéséről és a mohácsi csatáról kis elbeszélést író „Bécsi névtelen” is, aki művét e mondattal kezdi: „Az Úr megtestesülésének 1514. esztendejében László király öregségtől meggyötörten, de nagy békében uralkodott a teljes

51 Heltai Gáspár, *Krónika az magyaroknak dolgairól*. Sajtó alá rendezte Kulcsár Margit, a bevezetőt Kulcsár Péter írta. Budapest, 1981. (= Heltai).

52 Heltai 447–448; Dubravius 203r.

53 Heltai 413; Dubravius 196r–v. – Van azonban olyan Ulászló-anekdota, amelyet csak Heltai hoz, így például a budai palotában Mátyás király arcképét megtekintő király története: Heltai 413.

54 Például Istvánffy 56–57; Dubravius 198v–199r.

55 Dubraviust ritkán idézi a magyar szakirodalom. Főgel József Ulászló bemutatásánál igyekezett összeszedni a korabeli és a 16. századi, Ulászló személyiségjegyeire vonatkozó forrásokat, amely során gyakran idézi a cseh történetírót. Főgel, *II. Ulászló*, 32–35.

56 Wenzel, *Szerémi*, 35–36.

57 Baczkowski, Władysław, 298.

Magyar és Cseh Királyságok felett.”⁵⁸ A véleményét ugyancsak a mohácsi ütközet utáni években lejegyző Lodovico Tubero ezt a nyugalom iránti vágyat már egyértelműen tunyaságnak tekintette,⁵⁹ és a későbbi korokban az ő vélekedése győzedelmeskedett. Istvánffy ugyancsak a saját és az ország dicsőségével nem törődő király képét adta át az utókornak. Ő úgy látta ráadásul, hogy az Ulászló idejében megmutatkozó béke miatt szoktak el a magyarok a hadakozástól.⁶⁰

A magyar történeti irodalomban az Ulászló uralkodói alkalmatlanságáról szóló elképzelés – a mohácsi csatát követően kialakuló történeti hagyományra támaszkodva – egészen a 20–21. század fordulójáig meglehetősen szilárdan tartotta/tartja magát, legfeljebb árnyalatnyi, fogalmazásbeli különbségek figyelhetők meg a különböző kutatók állásfoglalásaiban. Horváth Mihály és Szalay László összefoglalóiban közös, hogy feltétel nélkül átvették a király karikatúraszerű ábrázolását, míg a béke iránti vágyát természetesen tunyaságként értelmezték. Előbbi általános véleménye szerint „Ulászlónak, ki gyávasága, tunyasága miatt már a csehektől is nem egy ízben gúnyt, megvetést tűrni kénytelenített, az új korona sem változtatta meg lomha természetét, nem támasztott erélyt tehetetlen lelkében. Miként előbb Prágában, úgy most Budán is csak Dobzse kedvencz szavával igazgatta az államgépet.”⁶¹ Ha a király egy-egy esemény során keményebben lépett fel, akkor „e felvillanó erélye igen mulékony vala”.⁶² Szívesen üztek tréfát a király érdektelenségéből, amihez rendszerint a „dobzse” szót használták fel. Szalay, mikor Habsburg Miksa 1490. évi hadjáratának megindulásáról ír, úgy fogalmaz, hogy „Vladiszláv e’ hírt is valószínűleg szokott »dobzse« szavával vette”.⁶³ Az 1501. évi lengyel királyválasztásról írt résznél azonban világos, hogy e tréfákkal könnyű volt kikerülni egy-egy politikatörténeti esemény fáradtságos elemzését: „Albert János lengyel király június’ 17-én meghalálozott, ’s akadt egy párt az országban, melly Vladiszlávot a’ koronával megkínálta. Maximiliánhoz és XII. Lajoshoz követek mentek Budáról, őket az örvendetes eseményről értesíteni; de a’ litván felekezet’ túlsúlya az elhunyt testvéröccsét, Sándort emelte a’ királyi székre. Dobzse; hívjátok vissza a’ követeket, mondá Vladiszláv, ’s ezzel a’ lengyel örökösödési ügyet elintézte. Itthon is, mert béke volt, menni hagyta az ügyeket, a’ mint magoktól mentek, ’s tevékenységét csak egyes kinevezések által tanúsította, mellyek időről időre tiszteletlenségét a’ törvények iránt is tanúsították.”⁶⁴ Az utolsó mondat jól jellemzi a magyar történetírási Jagelló-korral szembeni egyik gyakori eljárását, kettős mércéjét: ha a király helyett a rendek döntenek az országgyűlésen, az erélytelenség, ha viszont a király e döntéssel mit sem törődik, mert hiszen a törvények végrehajtása rajta, illetve a politikai körülményeken múlik, az tiszteletlenség.

58 Kluch János, Adalék az 1514-iki pórlázadáshoz és a mohácsi vészhez. *Magyar Történelmi Tár* 4:6 (1905) 273.

59 Baczkowski, Wladyslaw, 298.

60 Istvánffy 83.

61 Horváth, *Magyarország történelme*, III. 261.

62 Horváth, *Magyarország történelme*, III. 288.

63 Szalay, *Magyarország története*, III. 369.

64 Szalay, *Magyarország története*, III. 436.

Ettől az Ulászló-képtől Fraknói Vilmos sem tért el jelentősen: noha írásaiban az egyértelmű gúnyolódás már nem található meg, Ulászlót gyenge és tehetetlen uralkodóként ábrázolja.⁶⁵ Ő is megjegyzi, hogy Ulászló „Néha öntudatosan, meglepő merészséggel teszi magát túl a törvényeken”, ám az általa is tapasztalt erélyesebb lépésekről úgy nyilatkozik, hogy „a király önérzetének és erélyének ez a fellobbanása hamar elmuló szalmaláng volt, mely nyomokat nem hagyott”.⁶⁶

A Jagelló-kort, mint feljebb láttuk, a legmélyebben elítélő Szekfű Gyula újra gúnyos hangvétellel ábrázolta Ulászlót. Tehetlensége miatt uralkodása alatt király nélkül élt az ország. Külön érdekessége a korszakról és a királyról írott jellemzésének, hogy az később erősen hatott Engel Pálra, aki 2001. évi összefoglalójában lényegében azonos véleményt fogalmazott meg (lásd alább, a két egymás mellé tett idézetet). Mivel Engel műve angolul is megjelent, napjainkban alighanem ez a gúnyoros Ulászló-kép a leginkább hozzáférhető a külföldi olvasók számára.

Szekfű (1936)

„Anna királyné művelt, okos, erélyes asszony volt; rendbeszede az udvar pénzügyeit, megszülte ... 1506-ban a régvárt trónörökösöt ... s a szülés után meghalt. Ulászló őszintén gyászolta őt, de halálával végkép úrrá lett fölötte természetes tunyasága, minden javaslatra bene-t vagy dobzse-t mondott, üléseken, tárgyalásokon némán, érzéketlenül vett részt, s helyette Bakócz, a kancellár beszélt és elnökölt. Erélyének szokatlan mértékét fejtette ki, mikor egy fontos tanácskozást ezzel a szóval fejezett be: Facite, cselekedjete. Az ő névleges királysága alatt az ország igazában vezetés nélkül élte éveit.”⁶⁷

Engel (2001)

„Amikor Magyarországon volt, ritkán mozdult ki Budáról, igaz, nem is igen volt rá oka. Háborút csak egyszer viselt, szomszéd uralkodókkal pedig csak elvétve találkozott. Jól megvolt otthon, főleg ha vadászgathatott, finomakat ehetett, és békén hagyták. Az események menetét kevésbé befolyásolta, meg lehet, azért, mert belátta, hogy nem is tudná. Aktivitása egyszer támadt fel kis időre, akkor, amikor válásának kimondása után végre megkönnyülhetett. Az ifjú feleség azonban hamarosan meghalt, és férjén ezután végleg úrrá lett az apátia. A tanácsüléseken továbbra is lelkiismeretesen részt vett, az elnöklést azonban átengedte a kancellárnak, és a döntésekbe sem folyt bele. »Jól van« – ennyit szokott mondani, többnyire csehül, amiért később a »dobzse« melléknév ragadt rá. Emlékezetes volt, amikor egy ízben még azt is hozzáfűzte: »Tegyétek.«”⁶⁸

Amint az a királyválasztással kapcsolatos toposz, illetve az Ulászló alkalmatlanságával kapcsolatos fenti vélemények ismertetéséből is teljesen egyértelmű, a történeti emlékezetben Ulászló szélsőséges megítélése a Mátyás személyiségjegeivel való összevetésből és a vesztes mohácsi csata „visszahatásából” alakult

65 Lásd például a királyválasztásnál írott idézetet!

66 Fraknói, *Magyarország*.

67 Szekfű, *A magyar renaissance állam*, 568.

68 Engel, *Szent István birodalma*, 287.

ki.⁶⁹ A két uralkodó személyisége között feszülő különbséget Tringli István 2003-ban megjelent összegzésében így határozta meg: „Mátyás és Ulászló személyisége is eltért egymástól. Míg az első állandó tettekkészséggel próbálta megvalósítani újabb terveit, Ulászló inkább melankolikus természetű volt, aki tudomásul vette a körülmények kínálta lehetőségeket.”⁷⁰ Hat évvel később, a Jagelló-korról írott népszerűsítő munkájában tovább árnyalta a két korszak hatalomgyakorlása és a két uralkodó személyisége közötti különbségeket. Arra is felhívta a figyelmet, hogy a király által propagandaként hangoztatott béke nem feltétlenül Ulászló személyiségének, sokkal inkább a magyar rendek béke iránti igényének köszönhetette létét:

„Ulászló politikáját két szóval jellemezhetjük: béke és igazságosság. Mindkét elv szakítást jelentett Mátyás király utolsó évtizedének politikájával. A két politikai elképzelés közti különbséget a magyar történetírás hagyományosan a két uralkodó személyéből vezette le. Mátyásból magányos hőst alkottak, aki messze felette állt korának, így könnyen szembeállították a mindig új ötletekkel előálló, harcra kész Mátyást a tehetetlen Ulászlóval, aki állítólag tanácsosai minden előterjesztésére igent, latinul *benet*, lengyelül *dobzsét* mondott, ezért csúfolták Dobzse Lászlónak. Amennyire hinni lehet a kortársak személyes leírásainak, a két uralkodó személyisége valóban eltért egymástól. Ha a középkor végi lélektan fogalmait használjuk, akkor II. Ulászló tipikusan melankolikus természetű ember volt, aki inkább tudomásul vette a körülmények kínálta lehetőségeket, és nem akarta azokat megváltoztatni. Sokkal fontosabb volt azonban ennél, hogy az ország jelentős része számára [...] az 1480-as évek mátyási politikája már-már elviselhetetlen volt. [...] Halála után viszont feltételül szabták, hogy véget kell vetni a felesleges háborúnak, és szakítani kell Mátyás belpolitikájának egyes intézkedéseivel. Nem maga Ulászló alakította tehát ilyenné országát, hanem ez volt a rendi akarat is, amit ekkor az ország akaratának neveztek.”⁷¹

Tringli Istvánéhoz hasonló, bár nála egyértelműen negatívabb képet fogalmazott meg Ulászlóról a 15–16. századi Közép-Európa dinasztikus küzdelmeiről számos könyvet publikáló lengyel Krzysztof Baczkowski is, aki 2012-ben megjelent tanulmánykötetében egy kifejezetten Ulászló személyiségéről írt, először 1987-ben megjelent tanulmányt is közreadott. Írásának bevezetője szerint a tanulmány megírását az indokolta, hogy a Jagelló-korral kapcsolatban olyan társadalom- és kormányzattörténeti részletkutatások indultak meg, amelyek eredményeként a kutatók Ulászló uralkodását a korábnál kedvezőbb fényben kívánják beállítani, azt szinte rehabilitálni igyekeznek. Baczkowski ennek cáfolatára ismertette az összes, a Jagelló uralkodóról véleményt formáló lengyel, cseh és magyar – elsősorban elbeszélő – forrást, majd végül ezek alapján így jellemezte Ulászlót:

„A források fényében meglehetősen világosan bontakozik ki előttünk Ulászló lélektani portréja, amely az alábbi elemekből áll össze: szerény intellektuális képességek, könnyen enged a környezete nyomásának, hiányzik belőle az aka-

69 Vö. még Rady, *Rethinking*, 4.

70 Tringli, *Újkor hajnala*, 85.

71 Tringli, *Mohács felé*, 23–24.

raterő, a határozott jellem, vágy a testi és lelki kényelemre. Mindez az alábbi következményekkel járt: mindennemű ambíció hiánya mind a magán-, mind az uralkodói szférában, vágy a nyugalomra, zárkózottság, a szélesebb körű kapcsolatok elutasítása. Jólneveltsége, istenfélő volta, szelídsége és visszafogottsága sokkal inkább a fenti jellembéli tulajdonságokból erednek, mintsem a személyiség tudatos fejlesztéséből. Ez utóbbi ugyanis Ulászló hosszan tartó uralkodása során semminemű lényeges változáson nem megy át [...] Élete végéig megmaradt olyan embernek, amilyennek Długosz jellemezte: amorfi, apatikus ember, aki számára a vezetői funkciók erejét meghaladó feladatként nyilvánultak meg.”⁷²

Baczkowski két következtetéssel zárta tanulmányát: 1. Ulászló személyiségbeli torzulásai bizonyára annak voltak köszönhetőek, hogy tizenöt évesen kiszakadt természetes környezetéből, és olyan problémákkal került szembe, amelyeket nem tudott megoldani. 2. Ulászló „inkább a létező viszonyok áldozatának, mintsem mozgatórugójának tekinthető. Uralkodói portréját csak ezzel a retroszállással tudjuk elfogadni. Ha viszont valaki a jellemét, a személyiségét próbálja új, a korábnál előnyösebb fényben feltüntetni, a források tükrében azt kell mondanunk, hogy próbálkozása kudarcra van ítélve.”⁷³ Baczkowski tanulmányával szemben egy súlyos kritika fogalmazható meg: az általa felhasznált kútfők jelentős része nem egykorú, hanem Ulászló halála, illetve a mohácsi csata után keletkezett, 16–17. századi elbeszélő forrás.⁷⁴ A szerző nem volt tekintettel arra, hogy az 1526-ot követően megfogalmazott véleményeket már eltorzíthatja a mohácsi trauma és a humanista történetírás szempontrendszere, amelyek a szerzők ítéletében legalábbis hangsúlytölődést eredményezhetnek.

Baczkowski értelmezésével szemben még egy ellenvetés tehető: e sorok szerzője egy 2011-ben tartott, írásban is megjelent előadásában arra hívta fel a figyelmet, hogy ha mindenképpen valami valóságtartalmat keresünk a „dobzse” történet mögött, akkor az legfeljebb Ulászló élete végére vonatkoztatva lehet igaz, amikor súlyos betegségei miatt valóban előfordulhatott, hogy hosszabb-rövidebb ideig nem tudott részt venni a kormányzatban – talán nem véletlen, hogy Dubravius is Ulászló halálánál jegyzi fel az uralkodó mindenre legyintő habitusát. Ezt a királyi aláírások vizsgálatával igyekeztünk alátámasztani, ami jól mutatta, hogy élete végén az uralkodó korábbi teljes szignója helyett már csak egy nehezen leírt W monogramot tudott az oklevelek aláírására biggyeszteni (az aláírásokra alább még visszatérünk). Ez a jelenség arra mutat, hogy az „öregségtől meggyötört” uralkodó részvételét – különösen betegségei idején – a kormányzatban nem szabad azonos módon kezelni, mint a korábbi időszakokban,⁷⁵ és ezt a – Baczkowski

⁷² Baczkowski, Władysław, 301–302.

⁷³ Baczkowski, Władysław, 302–303.

⁷⁴ A kivétel Jan Długosz két megjegyzése, illetve Zustignan velencei követ jellemzése.

⁷⁵ Tibor Neumann, King Władislaus II: Weak Ruler or Victim of Circumstances? – Az előadás írott változata angolul végül nem jelent meg, szövegét lásd https://www.academia.edu/5627572/King_Wladislaus_II_Weak_Ruler_or_Victim_of_Circumstances_Unpublished_the_written_version_of_a_lecture_held_in_Prague_2011_; utolsó letöltés: 2019. május 6. Cseh nyelven viszont igen: Tibor Neumann, Slabý král, či obět okolnosti? Vladislav II. z maďarského pohledu. *Dějiny a současnost* 34:4 (2012) 40–43.

által ignorált – szempontot figyelembe kell venni a források elemzése során. Írásunkban az uralkodóról lényegesen jobb képet vázoltunk fel, de ez kétségtelenül politika- és kormányzattörténeti kutatásainkból következő sejtésünk volt csupán, nem célzottan Ulászló személyiségére vonatkozó kutatás eredménye.

Varga Szabolcs elsősorban Mátyás és Ulászló eltérő személyiségét, valamint a humanista irodalmi eszmények kapcsolatát vizsgálta 2012-ben megjelent, Oborni Terézszel közösen írott tanulmányában. Írása – logikus összefoglalást is nyújtva a Jagelló-korral kapcsolatos negatív történeti hagyományról – legfőbb erénye, hogy a humanista történetírói eszmények vizsgálatával rámutatott arra, mi vezetett Mátyás túlzottan kedvező, illetve II. Ulászló hasonlóképpen kedvezőtlen megítéléséhez: az előbbi rendelkezett a humanisták szemében nagyra tartott tulajdonságokkal (*virtus*, *ingenium*), és fényűzésével, művészetpártolásával mindent megtett hírneve (*fama*) elmélyítéséért, míg az utóbbi – saját személyiségével és a rendek igényeivel összhangban – megelégedett az általa megteremtett béke és az ezzel együtt hangsúlyozott igazságosság propagálásával, a mecénatúrával pedig néhány évvel Mátyás halálát követően felhagyott, aminek szerepe lehetett egy humanista „kulturkritika” előidézésében. A szerző szerint Ulászló saját uralmánál a középkori királyeszményeket tartotta követendő példának, amit a humanista történetírók könnyen félreérthettek. Varga Szabolcs – szerintünk is jogosan – hívta fel a figyelmet arra, hogy a II. Ulászló uralkodása alatti, általa felsorolt eseményeket akár fordítva is lehetne értékelni, és hogy „a szétszóró adatokból is látszik, hogy Ulászló gyengeségének hangsúlyozása erős túlzás, tettei és eredményei alapján egy sikeres uralkodó képét is megrajzolhatták volna a következő nemzedékek”.⁷⁶ Kétségtelenül ezzel mindeddig ő ábrázolta a legjobb színben a Jagelló király uralmát. Csupán azt lehet kritikaként felvetni, hogy az ezzel kapcsolatban példaként felhozott politikatörténeti események ilyenén értelmezése egyelőre – alap kutatások híján – további igazolásra szorul.

Rátérve immár a kormányzattörténeti kérdésekre, az eddigi véleményekből is jól látszik, hogy a szakirodalom a Jagelló-kor történetét, hatalmi viszonyait folyamatosan úgy ábrázolta, hogy abban a király személye, szándékai valójában nem kaptak helyet. A korszak Magyarországot ebből adódóan a tehetetlen uralkodó helyett az oligarchákból álló királyi tanács, de legfőképpen az élen álló nagy hatalmú kancellárok irányították. Kulcsár Péter ezt 1981-ben úgy fogalmazta meg, hogy az állam eladósodása és a bevételek rendkívüli csökkenése miatt (e kérdésről lásd alább, külön fejezetben) „Ulászló pénz és fegyver nélkül játékszerré vált a körülötte álló hatalmasságok kezében. Az 1492-es országgyűlés legtöbbet traktált témája a Mátyás-féle »zsarnokság« eltörlése volt. Kimondta, hogy a király 100 jobbágyteleknél nagyobb birtokot csak a főpapok és bárók tanácsával adományozhat, míg viszont hozzájárulásuk nélkül hűtlenségben nem marasztalhat el senkit. Ez lényegében az egyenlők közötti első helytől is megfosztotta.”⁷⁷ Elekes Lajos véleményével⁷⁸ egyezően Kulcsár úgy ítélte meg, hogy

⁷⁶ Varga–Oborni, A béke mint hatalmi propaganda, 260.

⁷⁷ Kulcsár, *Jagelló-kor*, 72.

⁷⁸ Elekes Lajos, *A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig*. Budapest, 1964, 270–274.

„a centralizáció tehát megmaradt, csak a »zsarnoki« jelleg veszett ki belőle: a centrum többé nem a király volt, hanem az új személyi elemekkel erősödött, modernizálódott feudális uralkodó osztály”.⁷⁹ Kulcsár végkövetkeztetése, hogy a „király az úri központosítás alkalmazottja: nem zászlóvivő többé, hanem báb az innen-onnan csapkodó hullámok hátán”.⁸⁰

Kubinyi András sohasem fogalmazott ilyen keményen. Noha a Jagelló királyokat mindig is gyengekezű uralkodókként aposztrofálta,⁸¹ azt többször hangsúlyozta, hogy még ők is képesek voltak bizonyos királyi felségjogokat gyakorolni, miáltal a király – a főpapok és bárók, illetve nemesség mellett – külön erőnek tekinthető, „aki mindvégig idegen beleszólás nélkül jogosult volt az ügyek egy részében eljárni”.⁸² A királyi tanács Mátyás- és Ulászló-kori összetételével foglalkozó tanulmányának végén érdekes módon arra következtetett, hogy „a királyi tanács Mátyás-kori helyzete sokkal változékonyabb, bizonytalanabb képet mutat, mint utódáé [...] Nehéz a kutatónak olyan benyomástól magát elhatárolni, hogy Mátyás és a tanács nagybirtokosai között az erőviszony állandóan változott... A Jagelló-korban hosszabb ideig olajozottabban mentek a dolgok, mint korábban. Ez más vonatkozásban másoknak is feltűnt, és erre valószínűleg Elekes Lajos adta meg a helyes választ, aki szerint a nagyurak ellenőrzésük alá vonták az apparátust. Ez elsősorban a kancelláron keresztül sikerült”.⁸³ Azaz végeredményben Kubinyi is a döntően nagybirtokosokból álló királyi tanács és a kancellár döntő fölényével, illetve a király rendkívül alacsony fokú hatalomgyakorlásával számolt. Máshol azt is hangsúlyozta, hogy azzal az erővel, ami a királynak még megmaradt, elsősorban a kancellár élhetett, és „valószínű, hogy az általa megpecsételt oklevelek jó része az ő és nem a király szándékát tükrözte (amennyiben nem a királyi tanács döntött). Nem véletlen, hogy a források a Jagelló-kor három legbefolyásosabb kancellárját gyakran »második királyként« emlegetik, mivel az ő kezükben volt a tényleges hatalom”.⁸⁴

Ugy gondoljuk, hogy ez a régóta uralkodó felfogás jelentős árnyalásra szorul. A kérdés vizsgálata azért rendkívül nehéz, mert kevés az olyan jellegű forrás, amelyik megvilágítja a korabeli döntéshozatal „boszorkánykonyháját”. Kétségtelen tény, hogy az egyedüli lehetőség e sűrű homály eloszlatására a nagy mennyiségben rendelkezésre álló királyi oklevelek részletes hivatal- és kormányzattörténeti vizsgálata. E sorok írója egy 2010-ben megjelent tanulmányában a királyi aláírás szerepét vizsgálta a korabeli királyi okleveleken. A szerző a kutatás előtt abban reménykedett, hogy a „várható eredmény hozzájárulhat a hagyományosan gyengekezűnek tartott uralkodó mindennapi kormányzatban betöltött szerepé-

⁷⁹ Kulcsár, *Jagelló-kor*, 75.

⁸⁰ Kulcsár, *Jagelló-kor*, 78. Vö. Elekes Lajos véleményével: „Csak az lehetett, ami volt: megválasztói akaratainak végrehajtója.” Elekes, *A középkori magyar állam*, 271.

⁸¹ Például Engel–Kristó–Kubinyi, *Magyarország története*, 342; Kubinyi, *Mátyás király*, 128–129.

⁸² Kubinyi András, Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében. *Századok* 122:1–2 (1988) 195.

⁸³ Kubinyi, Bárók a királyi tanácsban, 196.

⁸⁴ Engel–Kristó–Kubinyi, *Magyarország története*, 342.

nek pontosabb megismeréséhez”.⁸⁵ A vizsgálat kiindulópontja az az első pillanásra meglepő tény volt, hogy míg Mátyás királytól teljes uralkodása alatt 84 saját kezű aláírás ismert, addig Ulászlónak csak az első három évből 60. Ez a változás semmiképpen sem a cseh kancellária hatására történt, hanem egyértelműen a Bakócz Tamás által vezetett kancellária ügymeneti újításának tudható be. A szerző tartalmi és egyéb ismérvek szerint az aláírással ellátott okleveleket csoportokba rendezte, és végül arra a következtetésre jutott, hogy e csoportokban az a közös vonás, hogy a király átvállalta az oklevél kiállításának felelősségét az adott királyi pecsét kezelőjétől az aláírásával, ha az úgy kívül esett ennek hatáskörén (például a személynök a bírói pecsét alatt nem állíthatott ki kormányzati vagy ügynevezett „de gratia” ügyben oklevelet, de pecsétjére, akárcsak a cseh királyi pecsétekre, a kormánynak a magyar titkospecsét távollétében olykor szüksége volt). Tanulságos, hogy az egyik legtöbb oklevelet tartalmazó csoportnak az tekinthető, amely a kancellár távollétében hozott döntéseket foglalta magában: ilyenkor az elkészített oklevelet a király aláírta, de csak a kancellár visszaérkezését követően pecsételték meg a nála lévő titkospecséttel. Mindebből az következik, hogy ha sajnos nem is igazolható, hogy az aláírt oklevelekben foglalt ügyeket személyesen a király kezdeményezte, az viszont igen, hogy a kancellár távollétében neki állt jogában a kimenő döntéseket ellenőrizni és érvényesíteni. Az is egyértelmű, hogy bizonyos ügyekben a kancellár jelenlétében és helyett is magára vállalta a felelősséget – az esetek döntő többségében azonban hivatalából adódóan a kancellár is eljárhatott. A királyi aláírás következőképpen minden pecsételési vagy hatásköri hiányosságot orvosolt a professzionálissá váló hivatali ügymenetben, és a többi kancelláriai jegyzethez hasonlóan egyben engedélyt adott az irat megpecsételésére is. A kancellárok vagy a személynök ilyen jegyzeteivel ellentétben azonban, amelyek csak a náluk lévő királyi pecsét használatát engedélyezhették, a királyi aláírás minden királyi pecsét őrzőjét utasította a pecsételésre. A király személye tehát szükségképpen elengedhetetlen volt a napi kormányzatban, de ez természetesen – ha a Jagelló-korral szembeni előítéletek miatt a hiperkritikát alkalmazzuk – még mindig nem árul el bizonyosságot arról, hogy milyen mértékben tudott vagy kívánt hatni a fontosabb döntésekre. Másképpen: dönthetett-e ő a királyi tanács és nagy hatalmú kancellárjai mellett? Azaz csak az aláírását adta, vagy kiemelkedő tekintélyével, karizmájával ténylegesen ő uralta az államapparátust? Fel kell készülnünk ugyanis az ilyen – persze nem tréfásan megfogalmazott – ellenvetésekre: „A puha királyról mi azt állítjuk: ideális alagsori hivatalnoka lett volna egy minisztériumnak, olyan, akit már tíz éve kirúgtak, csak azért kapja még a fizetését, mert túl jelentéktelen ahhoz, hogy megérjen egy iktatást, de óriási tévedés volt rábízni az országot.”⁸⁶

E bizonytalanságban két olyan levél hozhatja meg az áttörést, amelyet II. Ulászló 1505 novemberében Budáról saját kezűleg intézett a bizonyára Esztergomban időző Bakócz Tamás bíboros-érsek–főkancellárhoz. A Prímási Levél-

85 Neumann Tibor, Királyi aláírás és pecséthasználat a Jagelló-kor elején. *Turul* 83:2 (2010) 33.

86 Top 10: a magyar történelem legnagyobb tévedései. http://pnftop10.blog.hu/2016/02/25/top_10_a_magyar_tortenelem_legnagyobb_tevedesei_749; utolsó letöltés: 2019. május 6.

tárban fennmaradt leveleket e sorok szerzője mutatta be a 2015. évi Jagelló-konferencián tartott előadásában.⁸⁷ Mint láttuk, Ulászlótól eddig csak számos saját kezű aláírása és kisszámú oklevélzáradék vált ismertté, így a levelek igazi különlegességek, már csak azért is, mert a magyar történelemben az első olyan levelekről van szó, amelyeket egy magyar király saját kezűleg írt. Jól látszik belőlük, hogy az uralkodó gyakorlott kézzel, jó latinsággal forgatta a tollat. Mielőtt értékelnénk a két levelet, lássuk szövegüket magyar fordításban:

1505. november 2. Buda.

„Főtisztelendő érsek úr! Meziříčky urat küldjük atyaságotokhoz, akivel ezekről az ügyekről sokat tárgyaltunk és beszélgettünk, és mindent jól tud, ami itt történt. Ezért kérjük atyaságotokat, tájékoztassa őt és adjon neki követi utasítást, ahogyan az az ügy szempontjából a legjobbnak tűnik, és hogy tudjon a felvetésekre válaszolni. Ami a költségeket illeti: nem tűnt alkalmasnak ezt az ügyet a kincstartóra bízni, ezért kérjük atyaságotokat, indítsa őt el. Amit erre költ atyaságotok, azt ígérjük, hogy teljességgel megtérítjük. Kelt Budán, mindenszentek utáni vasárnap, 1505-ben.

Hátlapon: Az esztergomi (érsek) úrnak.”⁸⁸

1505. november 7. Buda.

„Visszaküldtük, esztergomi (érsek) úr, a követi megbízólevelet, amelyet nekünk küldtetek, tetszésünkre szolgál, így lepecsételve és saját kezünkkel aláírva küldjük vissza. A költségekkel kapcsolatban pedig ismét kérjük, hogy lássa el őt (azzal), mivel jelenleg itt nem áll rendelkezésre (készpénz). Kelt Budán, Mindenszentek utáni pénteken, 1505-ben. Ulászló király saját kezűleg írta alá.

Hátlapon: Az esztergomi (érsek) úrnak.”⁸⁹

Kétségtelen, hogy a levelek egy bel- és külpolitikai nézőpontból egyaránt izgalmas időszakban, az 1505. októberi rákosi végzést követően, a rövid német-magyar háború előtt keletkeztek, ami megmagyarázza azt, miért nem kívánta az uralkodó a titkos küldetésbe beavatni Telegdi István kincstartót,⁹⁰ illetve a királyi

87 Rövid elemzésüket lásd Neumann, A „Dobzsekirályról”.

88 Magyar Nemzeti Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (= DF) 237925. (A szerző fordítása.) – A latin szöveg: „Reverendissime domine archiepiscopo! Dominum Mezericzky mittimus ad paternitatem vestram, cum quo de his rebus multa tractavimus et collocuti sumus et scit omnia bene, que hic acta sunt. Ideo petimus paternitatem vestram velit eum informare et ei instructionem dare, quomodo in hac re melius videbitur et etiam, ut sciat ad obiecta respondere. Quantum ad expensas: tesaurario non videbatur hanc rem confidere, ideo petimus paternitatem vestram velit eum expedire, quia quicquid ad hoc erogaret, omnia paternitati vestre promittimus reddere. Datum Bude, dominico post Omnium Sanctorum, 1505. [Hátlapon:] Domino Strigoniensi.”

89 DF 237942. (A szerző fordítása.) – A latin szöveg: „Remisimus, domine Strigoniensis, informationem, quam nobis misistis, placet bene, quam obsignatum et manu nostra subscriptas remittimus. Et de expensis iterum rogamus velit eum pro[vid]ere, quia isto tempore hic non sunt. Datum Bude, feria sexta post Omnium Sanctorum, 1505. Wladislaus rex manu propria scripsit. [Hátlapon:] Domino Strigoniensi.”

90 C. Tóth Norbert–Horváth Richárd–Neumann Tibor–Pálosfalvi Tamás, *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók.* (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) Budapest, 2016, (= *Archontológia 1458–1526*, I.) 132.

tanácsot. De tegyük félre most a specifikus politikai körülményeket. A lényegi momentum kormányzattörténeti szempontból az, hogy az uralkodó, miután egyedül, a királyi tanács nélkül közölte egy követség útján elintézendő feladat végrehajtására vonatkozó szándékát Jan z Lomnice a na Meziříči morva báróval,⁹¹ elküldte őt Bakócz főkancellárhoz, akinek a hivatalos követi megbízólevelet és instrukciót kellett kiállítania a báró részére aszerint, ahogy vele a király megüzente. Jóllehet az első levél nem tartalmazza azt a kérést, hogy az így kiállított iratot vagy iratokat küldjék vissza Budára, Bakócz ezt megtette, mire az uralkodó azokat ellenőrzést követően lepecsételte és aláírta (*placet bene* – mint írta), majd visszaküldte az érseknek, hogy átadja azt az Esztergomban várakozó követnek. Teljesen egyértelmű a két forrásból, hogy „bejáratott” módszerről van szó, és a rendes ügymenet – miként Európa más országaiban is – az lehetett, hogy a király utasít, a főkancellár megvalósít, a király ellenőriz.

Magától értetődő persze, hogy itt egy jelentős ügy elintézésére került sor. Természetesen nem várhatjuk el egy korabeli uralkodótól, hogy minden apró-cseprő ügyön „rajta tartsa a kezét”. Ahogy egy jó főnök leosztja a feladatokat a beosztottjainak, úgy a király is természetesen állandó felhatalmazást adott a hivatali apparátus vezetőinek, a kancellároknak, kincstartónak, személynöknek, hogy nélküle is meghozzák a nevében meghozandó döntéseket. Mint láttuk, a királyi oklevelek vizsgálatából nem ismerhető meg, pontosan mely ügykörök tartoztak az uralkodó személyes döntése alá: az úgynevezett *commissio, relatio* és királyi aláírással ellátott oklevelek között egyaránt lehettek ilyenek, de még az utóbbi típus sem tételezi fel automatikusan a király személyes, *motu proprio* kezdeményezését. Jóllehet itt még sok eredmény várható a további forrásfeltárástól, ki kell emelnünk azt a fent már említett észrevételt, hogy II. Ulászló mennyire gyakorlott kézzel rótta papírra a főkancellárnak szánt üzeneteit. Ez mindennapi részvételt sejtet a kormányzati munkában: nem tartjuk kizártnak, hogy a „cetli formában” megírt királyi oklevél-kiállításai vagy éppen kifizetési utasítások mindennaposak voltak a kancellária, illetve a kincstartó hivatalának ügyintézésében.⁹² E téren a jövőben természetesen célszerű lenne bevonni a vizsgálatba nyugat-európai analógiákat is. Amikor például 1494-ben Habsburg Miksa római király birodalmi főkancellárja megírta kancelláriai tervezetét, abban azt is előírta alkalmazottainak, hogy az uralkodó, az ő, illetve helyettes kancellárja oklevél-kiállításra vonatkozó utasításait, valamint a tanács határozatait kötelesek írásba foglalni, de Miksa személyes akarata mind-

91 Személyére lásd Neumann, Békekötés, I. 352.

92 Az 1494–1495. évi számadáskönyvben (Neumann Tibor, *Registrum proventuum regni Hungariae. A Magyar Királyság kincstartójának számadáskönyve [1494–1495]*. [Magyar Történelmi Emlékek, Okmánytárak]. Budapest, 2019.) nem dönthető el, hogy a sok száz kifizetési utasításból melyik volt a király saját kezével írott. Lásd például 889. sor: „Eodem die quandam cedulam Bradach nomine regie maiestatis in Waradino Petri attulerat, que continebat, ut sibi et Thome Zechy, Maczkoni, Iasenczky et Serb, eorum cuilibet darem per florenos octo, qui in toto faciunt fl. 40.”, 3001. sor: „Prefato quarto die Octobris ad mandatum et scripta regie maiestatis misse sunt lucerne et candele maiores et minores pro fl. 4,25”

egyikkel szemben előnyt élvez.⁹³ A királyi tanács, a kancellár, valamint az uralkodó személyes szerepe a kormányzatban amúgy is olyan – ritka – témakör, amelynek vizsgálata során a külföldi analógiák nagyobb veszélyek nélkül használhatók fel. Ulászló kortársa, a gyengekezőséggel nemigen vádolt VII. Henrik angol király (1485–1509) első főkancellárjáról, John Morton canterburyi érsekről az itáliai követjelentések és az angol források egyaránt kiemelik, hogy senki sem hasonlítható össze vele hatalomban, mindent el tud érni, mindenre mindig megtalálja a legjobb megoldást, és ő a király első számú bizalmasa.⁹⁴ Ezt akár a Jagelló-kori magyar kancellárokról, a „második királyokról” is írhatták volna: Ulászló Bakóczhoz intézett leveléből teljesen egyértelmű, hogy a királyi tanács feje az uralkodóval a lehető legszorosabb bizalmi kapcsolatban állt.

Az újabb szakirodalom még egy vizsgálati szempontot vetett fel, amely érinti Ulászló hatalomgyakorlásának kérdését. Az a fenti jelenség, hogy Ulászló minden bizonnyal a korban megszokott, ha úgy tetszik, „normális” mértékben részt vett az ország kormányzatában, még nem segít meghatározni annak mértékét, milyen módon tudta keresztülvinni akarát a nagyrészt főpapokból és bárókból álló, rendi intézménynek tekinthető királyi tanácson. Teljesen világos, hogy az uralkodónak mindvégig megmaradt az a felségjoga, hogy a főpapi székek élére szabadon nevezhette ki az ő (vagy bizalmasai) jelöltjeit. Ugyanez mondható a bárók kinevezési gyakorlatára, ahol azonban a fontosabb – különkormányzati – tisztségek tekintetében bizonyára illetett figyelembe vennie a politikai észszerűséget. Jelen sorok szerzője egy 2015-ben, az 1515. évi bécsi fejedelemtalálkozó részvevőiről írott tanulmányában mutatott rá arra, hogy Ulászló az úgynevezett udvari bárói méltóságokat (lovász-, asztalnok-, pohárnok-, ajtónálló-/udvar- és kamarásmestereket) jól láthatóan vele bizalmi viszonyban álló nemesek és főurak közül választotta ki, akik így természetesen a királyi tanács tagjává válva aligha akadályozták a királyi szándék teljesülését. Ezt a bizalmi viszonyt – túl azon, hogy mindnyájan udvari szolgálat után nyerték el kinevezésüket – elsősorban szimbolikus jelenségekkel lehetett igazolni: a korszak több főura például – Kassa városához és Somogy megyéhez hasonlóan – felvette a saját címerébe a Jagelló-ház jelvényét, a koronás sast. Részben ugyanezen csoport tagjainak az uralkodó azt a presztízsbeli kitüntetést engedélyezte, hogy pecsétjüket vörös viaszba nyomhatják, de olyan udvarmestert is ismerünk, aki gyermekeit a királyi család tagjairól nevezte el, vagy aki Ulászló halála után örökmise alapítványt hozott létre elhunyt királya lelki üdvéért.⁹⁵ 1504-ben a király még azt is elérte, hogy a rendek azt a Perényi Imrét válasszák nádorrá, akit ugyanezen csoport egyik tagjaként nem sokkal korábban ő tüntetett ki grófi (örökös ispáni) cím-

93 Elaine C. Tennant, *The Habsburg Chancery Language in Perspective*. (University of California Publications in Modern Philology, 114.) California, 1985, 75–78.

94 Stanley Bertram Chrimes, *Henry VII*. New Haven–London, 1999, 97–102.

95 Tibor Neumann, *Dienstleister der Dynastie. Die neue Aristokratie von König Wladislaw und der Wiener Fürstentag*. In: Bogusław Dybaś–István Tringli (Hrsg.), *Das Wiener Fürstentreffen von 1515. Beiträge zur Geschichte der Habsburgisch-Jagiellonischen Doppelvermählung*. (21st-Century Studies in Humanities) Budapest, 2019, 161–188.

mel.⁹⁶ Úgy láttuk ez alapján, hogy II. Ulászló sikerrel alakított ki egy részben új emberekből (előkelő nemesekből), részben a régi bárói rétegből származó, de karrierjét már a Jagellók szolgálatában elképzelő főurakból álló, hozzá lojális elitet, ami egészen más színben tünteti fel uralkodását és hatalomgyakorlását.⁹⁷

Abból adódóan, hogy minden jel szerint II. Ulászló király kormányzati szerepvállalása, más szóval a döntéshozatalban játszott szerepe a szakirodalomban eddig feltételezettnél sokkal erőteljesebb volt, és uralkodásának legalábbis későbbi szakaszaiban jelentős ráhatása volt a királyi tanács összetételére, amely nem tekinthető ezáltal egy helyette uralkodó testületnek, magától értendő, hogy a jövőben át kell értékelnünk a Jagelló-kori magyar államról, az udvarról, a rendi intézményekről és ezek egymáshoz való viszonyáról alkotott képünket.

II. „GAZDAG FÖLD – SZEGÉNY ORSZÁG”?⁹⁸

KIRÁLYI JÖVEDELMEK ÉS ADÓZTATÁS A JAGELLÓ-KORBAN

II. 1. Bevezetés

A Jagelló-házi királyok uralkodását jellemző negatív megítélés nemcsak az előző fejezetben bőven taglalt témákra terjedt ki, hanem értelemszerűen a korszak pénzügyigazgatására is. A királyi jövedelmek nagysága, az adóztatás, adófizetés „morálja” – ha egyáltalán lehetséges – még rosszabb minősítést kapott, illetve kap napjainkig is. E kép kialakulása immáron majdnem kétszáz éves múlta tekintetű, és szinte jöttányit sem változott, sőt – mint majd látni fogjuk – annak tónusai egyre inkább mélyültek. E negatív irányú folyamatot azonban korántsem az idézte elő, hogy egyre több olyan forrás került napvilágra a vizsgált 36 éves időszakról, amely e nézőpontot támasztotta volna alá, hiszen az alább idézett munkák – az elsőt, Horváth Mihályét kivéve – mindegyike már ismerte és felhasználta a ma is forgatott forrásokat: az Ernuszt-féle, 1494–1495. évi számadáskönyv ugyanis 1797-ben,⁹⁹ Turzó Elek kincstartó 1523-ban készített költ-

96 Neumann, Dienstleister der Dynastie, illetve Uő, Várat vennék, de miből? Perényi Imre szerzeményei az 1490-es években. In: *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 59 (2017) 91–112, főként 101–102.

97 Neumann, Dienstleister.

98 A címre lásd Paulinyi Oszkár, Nemesfémtermelésünk és országos gazdaságunk általános alakulása a bontakozó és a kifejezett feudalizmus korszakában (1000–1526) című tanulmányának alcímét (*Századok* 106:3 [1972] 561–608.), illetve Kulcsár, *Jagelló-kor*, 16.

99 Johann Christian von Engel, *Geschichte des ungarischen Reiches und seiner Nebenländer*. I. Halle, 1797. – A számadás kritikai kiadását Neumann Tibor készítette el (lásd fentebb a 92. jegyzetben), a forrás adatainak értelmezéséről már több tanulmánya megjelent, lásd Neumann Tibor, Királyi hatalom és országgyűlés a Jagelló-kor elején. In: Dobszay Tamás et al. (szerk.), *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig*. Budapest, 2013, 46–54; Uő, „Minden időkben kegyelmes uratok kívánunk lenni”. A királyi városok adóztatása a 15. század végén. In: Kádas István–Weisz Boglárka (szerk.), *Hatalom, adó, jog. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Budapest, 2017, 13–106.

ségvetési előirányzata 1803-ban,¹⁰⁰ II. Lajos király 1526. évi, alig három hét pénzügyi kiadásairól beszámoló számadáskönyve pedig 1809-ben látott nyomtatásban napvilágot.¹⁰¹ Egy emberöltővel később, 1874-ben vált ismertté – noha teljes szövegében csak 2004-ben jelent meg – Várdai Pál kincstartó 1523. novemberében készült költségvetése,¹⁰² illetve 1877-ben adta közre Fraknói Vilmos az 1525. év első feléből fennmaradt királyi számadáskönyvet.¹⁰³ Végezetül ugyanekkor jelent meg Itáliában Marino Sanuto velencei források (követjelentések, levelek) alapján készített krónikája¹⁰⁴ (ennek magyar vonatkozású részeit külön kötetekben ezzel párhuzamosan Wenzel Gusztáv gondozásában Magyarországon is kiadták).¹⁰⁵

Jóllehet, mint említettük már, mindegyik munka ismerte a fenti forrásokat, mégsem történt meg sem azok egyenkénti, sem pedig összehasonlító elemzése. A forráskritika teljes hiánya különösen a külföldi, azaz a velencei követjelentések terén volt látványos: a bennük szereplő adatokat a kétely legkisebb jele nélkül vették át a történészek. Az első, aki felvetette annak lehetőségét, hogy a különböző időpontokban keletkezett követjelentések talán nem feltétlenül fedik a valóságot, Kubinyi András volt; ő így írt erről 2004-ben: az ország bevételeire „két forráscsoport maradt fenn: néhány velencei követjelentés, valamint II. Lajos-kori költségvetési előirányzat. Az előbbiek azt akarták igazolni, hogy Mátyás jövedelmeihez képest mennyire romlott az ország, és így feltehetően Mátyás bevételeit kissé fel-, a Jagellókékat pedig leértékelték” – majd az egyes adatok felsorolása után sorait azzal zárta, hogy azok „túlságosan ellentmondóak ah-

100 Ludwig Schedius, *Etwas über den Zustand der ungarischen Finanzen im anfang des XVI. Jahrhunderts. Zeitschrift von und für Ungern*. 3. Pesth, 1803, 99–106. – A jegyzék pontos datálására és elkészültének magyarázatára lásd Hermann Zsuzsanna, Államháztartás és a pénz értéke a Mohács előtti Magyarországon (Megjegyzések Thurzó Elek költségvetési előirányzatához). *Századok* 109:2 (1975) 301–336. – Újabb kiadását lásd *Politikatörténeti források Batori István első helytartóságához (1522–1523)*. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok, 50.) Közzéteszi C. Tóth Norbert. Budapest, 2010, 256–258; feldolgozását lásd C. Tóth Norbert, A Magyar Királyság 1522. évi költségvetése. In: Weisz Boglárka (szerk.), *Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Budapest, 2016, 83–148.

101 Fragmentum libri rationarii super erogationibus aulae Regis Hungariae Ludovici II. de anno 1526. In: Johann Christian von Engel (ed.), *Monumenta Ungrica*. Viennae, 1809, 185–236.

102 Krzysztof Sztydlowiecki *kancellár naplója 1523-ból*. (METEM könyvek) S. a. r. Zombori István. Budapest, 2004. A költségvetést korábban elemezte Hermann, Államháztartás, 326–333.

103 II. Lajos király számadási könyve. 1525. január 12–július 16. Közli Fraknói Vilmos. In: *Magyar Történelmi Tár* 2:10 (1877) 45–236. Ennek feldolgozását lásd Fraknói Vilmos, *II. Lajos és udvara. Történeti rajz*. Budapest, 1878.

104 *I diarii di Marino Sanuto*. Pubblicati per cura di Rinaldo Fulin, Federico Stefani, Nicolò Barozzi, Guglielmo Berchet, Marco Allegri. Venezia, 1879–1903. – A követjelentések külön és párhuzamos magyar fordításban is megjelentek, lásd Balogh István, *Velencei diplomaták Magyarországról (1500–1526)*. Forrástanulmány. Szeged, 1929.

105 Marino Sanuto világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai I–III. Közli Wenzel Gusztáv. In: *Magyar Történelmi Tár* 14 (1869), 24 (1877) és 25 (1878).

hoz, hogy támaszkodni lehessen rájuk”.¹⁰⁶ Megállapítását, amelyet az előtte alkotók természetesen még nem vehettek figyelembe, később sem vették komolyan.

A fejezet első részében a témára vonatkozó szakirodalmat fogjuk áttekinteni. Mielőtt azonban belevágnánk ebbe, tisztáznunk kell, hogy milyen válogatási szempontokat érvényesítettünk: egyfelől az 1800-as évek után megjelent országtörténeteket tekintettük át, másfelől pedig azoknak a történészeknek a munkáit néztük át, akik behatóbban foglalkoztak a korszak eseményeivel. Természetesen ezek közül csak azokat tudtuk felhasználni, amelyekben a szerző az adatok felsorolásán túl értékelte is az adott időszakot.¹⁰⁷ Mindezeknek megfelelően az alábbi áttekintés nem azzal a céllal készült, hogy a Jagelló-kori „államháztartásra” vonatkozó művek bibliográfiáját nyújtsa át az olvasónak, hanem csupán az utóbbi két évszázad általunk jellemzőnek és mértékadónak tekintett munkáinak megítélését ismerteti. A korábbi szakirodalmi megállapítások szemlézése után a következő alfejezetben az e munkák által felhasznált forrásokat tekintettük át, illetve a velük kapcsolatban felmerülő, valamint a „hogyan tovább” kérdésekre igyekeztünk választ adni.

II. 2. A pénzügyek megítélése

A Jagelló-korról az első, a pusztá eseménytörténetet meghaladó munkát Horváth Mihály készítette: ő már nemcsak az események és törvény(cikkelyek) kronologikus rendben történő ismertetését tekintette feladatának, hanem elemezte, illetve kommentálta is azokat.¹⁰⁸ Nyolckötetes Magyarország-történetében a következőképpen jellemezte a vizsgált korszakot: „Az urak Magyarországon vígan valának: kényők-kedvők töltésében alig létezett más korlát a gyöngé kormány alatt, mint mindenkinek saját erkölcsi érzete. A pártviszályoknak, féktelenségnek, gyöngébbek elnyomásának tágas tér nyílt; a közjövedelmeket, a kir. kincstárt, ki szerét tehette, jó martalék gyanánt fosztogatta. Az önkényben, rablásban nem ritkán maguk a törvények őrei, az ország igazgatói adták a példát. Bakacs kardinálnak legfőbb gondja volt a kincs- és jószágyszerzés, hogy magával együtt szegény származású testvéreit, kiknek maradékai aztán előnevökről Erdődyeknek hivattak, gazdag urakká tegye. [...] A Thurzó testvérek, György és Elek, mint kamaragrófok, s az Ulászlótól nyert beszterczei olvasztó huták tulajdonosai, Elek e fölött Szathmáry sógora, évenként tömérdek ezüstöt vittek ki a réz-

106 Kubinyi András, Magyarország hatalmasai és a török veszély a Jagelló-korban (1490–1526). In: Zombori István (szerk.), *Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében*. Budapest, 2004, 117–145; idézet helye: 123.

107 Így például nem idéztünk Kenyeres István (*Uradalmak és végvárok. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban*. [Habsburg történeti monográfiák, 2.] Budapest, 2008.), Szakály Ferenc (például *Virágkor és hanyatlás 1440–1711*. [Magyarok Európában, II.] Budapest, 1990.) és Martyn Rady (Rethinking) munkáiból.

108 Vö. Mikó Gábor, A parasztság költözési jogának szabályozása II. Ulászló király 1514. évi törvénykönyvében. Hamis értelmezések nyomában. In: C. Tóth Norbert–Neumann Tibor (szerk.), *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Budapest, 2015, 319–332; idézet helye: 321.

érczczel, – melynek bányáit a Fugger tőzsér-házzal haszonbérben tartották, – a nélkül hogy abból bármi kárpótlást adtak volna a kir. kincstárnak. Az öreg Bornemisza a közjövedelmek hűtlen kezelésével mocskolta be kezét.”¹⁰⁹ A mohácsi csata leírása után a korszakot a következő – nagy karriert befutó – összeggel zárta le: „ily vége lőn a Jagyellók minden tekintetben kárhozatos kormányának; ily következése a féktelen oligarchák ama tettének, hogy Mátyás erélyes, dicső kormánya után oly királyt választának, »kinek üstökét markokban tarthaták«. Az ország, mely a nagy Mátyás király alatt a hatalom, virágzat és dicsőség addig még nem látott fokára emelkedett volt, 35 évi hanyag, tehetetlen, gyáva kormányuk alatt sírja szélére jutott. A királyság fénye elhomályosodott, tekintélye eltipratott, ereje jövedelmeivel együtt eltékozoltatott. Az igazgatás minden ágaiba zavar és rendetlenség, csalárdság és kötelesség-mulasztás fészkelte be magát, mi a nemzet életfáján öldöklő féregként rágódott. [...] Szóval a nemzeti s társas élet minden jogi s erkölcsi kötelékei megszakadoztak: és a nemzet, s az ország nagy-léte Mohácsnál sírba szállott; erő, jólét, dicsőség eltűnt, százados szenvedések, kínos sorvadozás, végkimerültség szomorú korszaka állott be.”¹¹⁰

Horváth Mihály leírásában, amelyet először 1843-ban, majd 1860-ban és végül – az általunk is idézett – 1871. évi kiadásban fogalmazott meg, minden olyan sztereotip fordulat benne van, amely a következő közel 150 év munkáiban szinte kivétel nélkül megtalálható: Mátyás fényes kormányzata szemben a Jagellók minden tekintetben megmutatkozó tékozlásával, a főurak pártoskodása és „hatalmaskodása”, a királyi jövedelmek elsikkasztása, a királyi birtokok elkötyavetyélése, a bányajövedelmek Fuggerek általi kivitele, a szegények kifosztása, s mindezek együtt természetesen a mohácsi katasztrófa okai. Az őt követő történészek, jöllehet sokkal több okleveles forrást ismertek, mintha becukott szemmel e kottából játszottak volna, egyetlen – kimondatlan – célt követve, mégpedig azt, hogy II. Ulászló és II. Lajos uralmát a lehető legrosszabb színben tüntessék fel, vagy éppenséggel egyfajta ellensúlyt képezzenek: emeljék fel Mátyás uralmát elődei és utódai uralkodásával szemben, mindezt úgy, hogy a mondott korszak pénzügyi viszonyaira a különböző követjelentéseken¹¹¹ túl semmilyen tételes forrást nem ismertek. A helyzet érdemben azóta alig változott, egyedül Solymosi László tette közzé és elemezte Veszprém megye fennmaradt, köztük az 1488. évi, adójegyzékeit.¹¹²

109 Horváth, *Magyarország történelme*, III. 326.

110 Horváth, *Magyarország történelme*, III. 423–424.

111 A követjelentésekre összefoglalóan lásd Kenyeres, *Uradalmak és végvárok*, 360–361; Draskóczy István, A királyi jövedelmek a 16. század elején Magyarországon. Szempontok bányászatunk és külkereskedelmünk történetéhez. In: Manhercz Orsolya (szerk.), *Historia critica. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből*. (Publicationes Instituti Historici Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, I.) Budapest, 2014, 75–92.

112 Solymosi László, Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernuszt-féle megyei adószámadások. In: Madarász Lajos (szerk.), *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai, 3.) Veszprém, 1984, 121–239.

A 19. század második felének egyik kiemelkedő történetírója, Fraknói Vilmos 1878-ban, miután kiadta a II. Lajos-kori számadáskönyvet,¹¹³ az államháztartás helyzetéről a következőket fogalmazta meg: a királyi jövedelmek „II. Ulászló király uralkodása alatt igen alászállottak. Mátyás király jövedelmeit némelyek 800,000, mások 940,000 arany forintra; és már 1494-ben a kincstár összes bevétele 177,305 forintra, a következő évben pedig csak 136,634 forintra ment. II. Lajos alatt 1523 végén az ország *rendes* jövedelmeit 180,709 forintra irányozták elő. [...] Ehhez járult a kamarai nyereség, mely minden jobbágytelek után 20, majd 25 dénárból állott, és a melyet 23,000 forintra becsültek; végre az adó, melyet az ország rendei esetről esetre megszavaztak.”¹¹⁴ Innen következett a „Fugger-vonal”: „az arany- és ezüsbányáknak művelése, mely Mátyás királynak roppant jövedelmet biztosított, el volt hanyagolva; nagy részök víz alatt állott. Már II. Ulászló bérbe adta a Fuggereknek és Thurzóknak, kik 36,000 forintot fizettek. II. Lajosnak e czímen 1519-ben alig 14,000 forint jövedelme volt. 1522-ben a hét bányaváros területén létező bányákat nevének engedte át. A nagybányai bányákat Báthory András bírta zálogban.”¹¹⁵ Mindezek után tért rá az egyik legfontosabb királyi jövedelemre, monopóliumra: „a sóbányák, melyeknek gazdagságát a velencei követek bámulva írják le, Mátyás alatt százezer forintnál többet jövedelmeztek. Az 1521-ki országgyűlés számítása szerint az erdélyi sóbányákból ha jól műveltetnek, 100,000 forintot lehetne előteremteni. Azonban a hanyag és hűtlen kezelésnek, valamint a rossz utaknak, melyek a szállítást nehezíték, az volt a következménye, hogy II. Ulászló végső éveiben csak 25,000, 1519-ben 16,000 forintot jövedelmeztek; az 1523-dik évi előirányzatba pedig ezen czímen semmi sem vétetett fel.”¹¹⁶ Végezetül a király saját kezelésében lévő birtokairól („koronajavakról”) befolyó jövedelemről esik szó: „Mátyás király mintegy 50,000 forintot vett be azokból. Ulászló király legnagyobb részben elajándékozta és elzálogosította. Az országgyűlések az elidegenített koronajavak visszaszerzéséről több törvényt alkottak; de az eredmény nem felelt meg a várakozásnak. És a mit a korona megmentett vagy visszaszerzett, azt 1522-ben Mária kapta meg, a részére biztosított 25,000 forintnyi évi jövedelem fedezése gyanánt.”¹¹⁷ Mindezek után Fraknói Vilmos rátért a képzeletbeli számadáskönyv másik, kiadási oldalára: „a közjövedelmek több forrásai ekként kiapadtak: a kiadások évről-évre szaporodtak. II. Ulászló kiadásai 1494-ben csak 196,944 és 1495-ben 138,884 forintot tettek ki; míg az 1524-ik évre készített előirányzat a kiadásokat már 324,408 forintra számította. És 1525-ben a tényleges kiadások mintegy 314,000 forintra mentek. Az említett [1523. évi – kieg. a szerzőktől] előirányzatban az ország védelmét és kormányát illető kiadások 216,335 forintra vannak téve, az udvartartásra és a külhatalmak követi ellátására 108,073 forint vétetik fel. Ezen utóbbi összeg nem fog tulságosnak feltűnni, ha tudjuk, hogy

¹¹³ Lásd fentebb!

¹¹⁴ Fraknói, *II. Lajos udvara*, 24–25.

¹¹⁵ Fraknói, *II. Lajos udvara*, 25–26.

¹¹⁶ Fraknói, *II. Lajos udvara*, 26.

¹¹⁷ Fraknói, *II. Lajos udvara*, 26.

ugyanekkor VIII. Henrik udvartartása 19,894 font sterlingbe került; de aránytalanul nagyinak kell azt tartanunk, ha figyelembe vesszük, hogy az udvartartás költségei a királyi kincstár összes kiadásainak 33-%-át vették igénybe.¹¹⁸ S mivel a bevételek csökkentek, a kiadások pedig növekedtek, ezért – folytatta Fraknói – a „kincstár zavarteljes viszonyai gyakran kényszeríték a királyt adósságok által fedezni sürgető szükségeket. Már II. Ulászló kezdette meg a koronajavak és jövedelmek elzálogosítását, és pedig oly kiterjedésben, hogy utódjának kevés alkalma volt ezen hitelművelet folytatására. Annál nagyobb mértékben szorult Lajos a budai kereskedőkre és iparosokra, kiktől a maga és udvara számára szükségelt cikkeket hitelbe vásárolta. [...] A király e mellett gyakran főpapoktól is vett fel kölcsönöket. Sőt nem egyszer asztali ezüstjét és ékszereit kényszerült zálogba vetni.¹¹⁹ Az előbbieken részletezett gondoknak – természetesen – nem is lehetett más kifutása, mint a mohácsi vész: „Ekként a király és az udvar szégyenteljes helyzete teljes öszhangzásban állott az ország közállapotaival. Az uralkodó könnyelműsége és a rendek önzése, a zavar fenn és alatt – egy szóval a társadalom belső feloszlása, megelőzé az ország külső hatalmi sülyedését. Mindenki előre látta, hogy az első erős megrázkódtatás romokba döntendi az épületet, melynek alapjai évtizedek óta alá voltak ásva.”¹²⁰

Úgy tűnhet, a szükségesnél hosszabban idéztük Fraknói Vilmos munkáját, csakhogy mindez elkerülhetetlen volt. Fraknói volt ugyanis az első, aki Horváth Mihály vázlatos „rendszer-kritikáját” megtöltötte adatokkal, s így a következő generációk számára egyfajta mintaként szolgált.¹²¹ A korszakkal foglalkozók mondandójukat jó ideig a fenti adatokkal támasztották alá (mindjárt látunk rá példákat is), és arra törekedtek, hogy a Fraknói által megrajzolt Jagelló-képet nem annyira forrásokkal, mint inkább további állításokkal (feltételezésekkel) támogassák meg. A felsorolt számok bővületében mintha egy-egy téma szakértője is elfeledkezett volna arról, hogy a követjelentések ellenőrizhetetlen állításait a kezébe kerülő oklevelek adataival szembesítse.

Thallóczy Lajos egész monográfiát szentelt a kamarahaszna (adó) történetének. Munkájában az adófajta kialakulásától kezdve követte nyomon beszédének és összegének változásait. Ennek folyamán sok, korábban nem ismert forrást tárt fel a témára vonatkozóan. Mégis, amikor az 1490 és 1526 közötti időszakról írt, akkor azt egyfelől külön korszaknak állította be, jöllehet az általa leírtak alapján is egyértelmű, hogy igazi változás nem történt a Mátyás-korhoz képest. Másfelől gyakorlatilag szó szerint átvette a Fraknói Vilmos által írtakat.¹²² Már a fejezet felütésében benne volt mondandójának végkicsengése: „Ulászló alatt az adófizetés alól való fölmentések száma aránytalanul növekvőben van: a rendszer

118 Fraknói, *II. Lajos udvara*, 26.

119 Fraknói, *II. Lajos udvara*, 67–68.

120 Fraknói, *II. Lajos udvara*, 70.

121 Vö. Szekfű Gyulának a Magyar Történet II. kötetének 3. kiadásában, Kútfők és irodalom című fejezetében leírt véleményével: „A Jagellók korának politika történetét ma elég alaposan ismerjük, főként Fraknói Vilmos kutatásai alapján...” (Hóman–Szekfű, *Magyar Történet*, 647.)

122 Vö. Fraknói, *II. Lajos udvara*, 25–27.

rosszaságát, s az általános nyomorúságot egyaránt bizonyító tünet.”¹²³ Az ítélet után következett annak indoklása: „A hanyatló magyar állami bevételekre nagy világosságot derít Ernst Zsigmond pécsi püspök kimutatása az 1494-iki és 95-iki állami bevételekről, melyet Engel egész terjedelmében közölt a bécsi cs. könyvtárban őrzött eredeti után” – itt következnek a már jól ismert számok. „A jövedelmek főtétele a contributió. Hiába igtatták törvénybe, hogy a kamara-hasznán kívül nem szabad más adót szedni, a szükség rontott a törvényen. S ha még leliismeretesen hajtatik vala be, akkor talán helyre állott volna az egyensúly, de tetemes összegek engedtetek el, valamint a kezelési költség is rendkívül nagy volt, úgy hogy az előirányzat 100,421 frttal maradt a tényleges bevétel mögött. 1495-ben pedig 76,063½ frt volt a hátralék. A rendkívüli s egyéb jövedelmek aránylag nem nagy összeget képviselnek. Az egész kimutatás a hanyatlás szomorú képét tünteti elénk, az egész ország minden rétegében. Erdély is hanyatlík.”¹²⁴ Majd így folytatta Thallóczy: „II. Ulászló halála után nagy volt a pénzügyi zavar. A rendek is tudatára jöttek a fenyegető veszélynek. Hazafias áldozatra készségükről tanúskodnak az 1518. bácsi országgyűlésen hozott határozatok. Megajánlottak a haza védelmére két éven át portánként 2-2 frtot: a király részére pedig 120 denárt, melyből 80 legyen az udvar költségeire, 20 a Szapolyainál elzálogosított javak visszaváltására, s 20 egyéb tartozásainak törlesztésére. Az 1514-ben a kir. javak visszaváltása ügyében hozott határozatot megújították. A következő évben ismét 50 denár segélyről történik említés; a kamara-haszna ezekbe a rendkívüli segélyekbe mindenkor betudatván. Egyes adataink arra utalnak, hogy a király a sz. kir. városoktól – ha szerét tehette – az adót előre is fölvette.”¹²⁵ [...] A kincstár mindamellett már annyira kimerült vala, hogy e tetemes áldozatok sem billent-hették vissza a mérleget egyensúlyába.”¹²⁶ Thallóczy azonban nem elégedett meg ennyivel, hanem rögtön felállította a diagnózist is: „Hazánkban a pénzügyi öreg bajok egyik indoka, hogy az uralkodó, illetőleg kincstartója minden ellenőrzés nélkül kezelte a közjővedelmeket. Hiába állítják közjog-tudósaink, hogy hazánkban a pénzügy terén is teljes alkotmányosság uralkodott; annyiban igen, hogy a rendek gyakorolták az adó-megajánlás s megtagadás jogát, csak hogy ellenőrző hatalmok a valóságban illusorius volt. A rendek megszavazták még a legterhe-sebb adókat is, s rendszerént mi az eredmény? Még nagyobb tékozlás az udvartartásban.”¹²⁷ Mindezek után – miközben nem ismerte fel, hogy 1522-ben való-jában megváltozott az adószedés addigi rendje¹²⁸ – a szokásos, már-már rituális módon következik az 1523. évi költségvetési előirányzat számainak ismertetése: „A kamara-hasznát 1522-ben ismét nagyobb összegben vetették ki, subsidiumot ismételve ajánlottak meg, mikor is a kamara-hasznát belészámították. S mégis mily sovány, alig említésre érdemes eredményt tüntet elénk az 1523-iki költ-

123 Thallóczy Lajos, *A Kamara Haszna (lucrum camarae) története kapcsolatban a magyar adó- és pénzügy fejlődésével*. Budapest, 1879, 108.

124 Thallóczy, *A Kamara Haszna*, 109–110.

125 Thallóczy, *A Kamara Haszna*, 111.

126 Thallóczy, *A Kamara Haszna*, 112.

127 Thallóczy, *A Kamara Haszna*, 113.

128 Lásd erre C. Tóth, 1522. évi költségvetés, 87–89.

ség-előirányzat. Összesen 180,709 frtra becsülik az egész évi jövedelmet¹²⁹ [...] a só pedig föl sincs véve az előirányzatba. Mátyás alatt ez képezte a főjövedelmet. [...] A korona-javak Mátyás alatt 50.000¹³⁰ frtot jövedelmeztek: Lajos alatt – az a mi kiváltatott – a királynő hitbére gyanánt szerepel, kinek 1522-ben adattak át. A bányákat Fuggerek bírták, [...] Kamara-haszon néven Sydloviczky lengyel követ tudósítása szerint 23.000 frt folyt be a kincstárba, aránylag csekély összeg, az mutatván, hogy már jelentékenyen apadt s a háztartásnak már számba is alig vehető tényezője. A kiadások aránytalanul növekedtek: ez előirányzat 324.408 frtra számítja azokat és pedig: 216.335 frt az ország védelmére, 108.073 frt az udvartartás s a külső országok követeinek ellátására. Ez utóbbi összeg nem túlságos ugyan a többi európai, nevezetesen az angol udvarával összehasonlítva, de szeretlen nagy, ha tekintetbe vesszük, hogy az összes kiadásoknak, mintegy 33%-át képezte. A rossz gazdálkodást legjobban illusztrálja, hogy a végső eszközhez: a pénzrontáshoz folyamodtak.”¹³¹ A rendszer tehát Thallóczy szerint „oly bonyolult s a mellett pontatlan volt”, hogy megérett a pusztulásra.¹³²

1896-ban a millenniumi Magyarország-történet szerkesztésekor, mint a kor-szak vezető kutatóját, Fraknói Vilmost érte az a megtiszteltetés, hogy megírja az 1440-től Mohácsig terjedő időszak eseményeit. A Jagellók uralkodására vonatkozó részben a korábban már megismert nézeteit foglalta össze: „Azt a változást, a mi Mátyás halála óta az ország viszonyaiban bekövetkezett, szembetünőbben semmi sem mutatja, mint a közjövedelmek csökkenése.”¹³³ Mindezek után felsorolta a már jól ismert számokat a velencei követjelentésekből, illetve részletesen kitért az Ernuszt-féle számadáskönyvben található összegekre,¹³⁴ majd végül levonta a szokásosnak mondható következtetést: „A mohácsi ütközetet ezredéves multunk leggyászosabb eseményének hirdeti a történetírás. Súlyos vereségeket máskor is szenvedett az ország; királyát csatatéren most sem először veszítette el. Azonban az 1526-ik évi katasztrófának kivételes jelentőséget kölcsönöznek az okok, a mik előidézték, a következmények, a miket maga után vont. A nemzet ellenállási képességének végzetes megfogyatkozását az erkölcsi sülyedés szülte, melynek tünetei Mátyás halála óta a közélet egész terén ijesztő módon jelentkeztek. [...] a bajok olyan súlyosak voltak, hogy a nemzetet orvoslásuk nagy föladataira a mohácsi katasztrófa sem volt képes egyesíteni; sőt most már az ország feldarabolása következett be, mely a testvérharczok és a török hódítás viszonyait hozta magával.”¹³⁵

A következő szerző, akinek munkáit mindenképpen meg kell említeni, Főgel József, aki két külön kötetben dolgozta fel a Jagelló királyok udvartartását. Munkája a mai napig rendkívül jól használható, rengeteg új adattal gazdagította a korszakról alkotott képünket. Egy területen azonban nem akart vagy nem

129 Thallóczy, *A Kamara Haszna*, 113.

130 Így, a munkában innentől ponttal!

131 Thallóczy, *A Kamara Haszna*, 113–114.

132 Thallóczy, *A Kamara Haszna*, 122–123.

133 Fraknói, *Magyarország*, 362.

134 Thallóczy, *A Kamara Haszna*, 363.

135 Thallóczy, *A Kamara Haszna*, 515–516.

tudott változtatni a kialakult évszázados képen: a pénzügyekről írt fejezetekben semmi újjal nem örvendeztette meg olvasóit, hiszen a korábbi, jól ismert paneleket találjuk nála is: részletesen ismertette a velencei követek zárójelentéseit,¹³⁶ majd az Ernuszt-számadáskönyvet,¹³⁷ illetve a Turzó-féle előirányzatot.¹³⁸ Az adatok elemzés nélküli felsorolása után levonta azokat a következtetéseit, amelyek semmiben sem tértek el a korábbi szerzőknél megismertektől: „Az évi bevétel tetemes összegekkel maradt el az előirányzattal szemben. Oka volt ennek az a rendetlenség, a mely a pénzügy egész vonalán uralkodott. [...] Ulászló az országgyűlések erőszakoskodása miatt eltért a törvényes úttól s a főurak és főpapok és egyes vármegyék által szavaztatta meg [az adót – kieg. a szerzőktől]. Azoknak, a kik megszavazták, elengedte. Követte a Mátyás példáját, csakhogy nem volt hozzá elég erős. Helyi viszonyokat nem ismerő rovákat küldtek a megyékbe, a kik kényök-kedvök szerint vetették ki és hajtották be. Nem ritka köztük a sikkasztó sem. Így aztán ellenőrzésükre minden egyes megyébe négy-négy nemest rendeltek melléjük az ispánokon és szolgabírákon kívül. Viszont az ellenőrzők megtették, hogy saját birtokukon visszatartották az adót.”¹³⁹ Ráadásul az úgy-ahogy befolyt jövedelmek „ellenére a kincstár mégis rendesen üres volt. Ellenőrzésről nem beszélhetünk. Az országos főméltóságok egy kézre dolgoztak. Szemet hunytak egymás gazdálkodása előtt. A jövedelmük nagysága szerint megállapított csapatok eltartását pár száz forinttal megváltották. A végvárok katonaságát nem fizették. Szertezüllött. Ha pénzre volt szükség, legtöbbször a kölcsön járta.”¹⁴⁰ [...] Mindenki károsította a kincstárt, a hogy tudta. [...] A henye udvari népség fölösleges számmal lebzselt. [...] Gazdálkodásról szó sem lehet, még kevésbé takarékoskodásról.¹⁴¹ [...] Mindenfelől az adósság tömege zúdult fejükre. [...] A királyhoz hiába fordultak.”¹⁴² E negatív minősítés után meglepő módon pár mondatban, Anna királyné budai életéről szólva, pozitív hangvételre váltott: „Az általános fejtelenség csak a királyné idejében hagyott alább. Míg ő élt, senkinek sem volt megengedve, hogy valamely dologban többet tehessen, mint a király. Legkevésbé a jövedelem és adó ügyében. Ezekben maga járt el. Rövid idő alatt teli kincstára lett.”¹⁴³ Érdeemes megjegyeznünk ezt az intermezzót, mivel Mária királyné megérkezése is kísértetiesen hasonló következménnyel járt az ország költségvetésére nézve – legalábbis a szakirodalom szerint: „1521-ben az alsó magyarországi bányavárosok Mária királyné kezébe kerültek. Régi szokás szerint dos-ként illeté meg őt. Nagyobb rendnek kellett lennie, mert 74,297 forintra számítottak belőlük, még pedig a királynét illető összegek levonása után.”¹⁴⁴ – E kis

136 Fögel, *II. Ulászló*, 15–16, 21–24; Fögel József, *II. Lajos udvartartása 1516–1526*. Budapest, 1917, 11–12, 14–15.

137 Fögel, *II. Ulászló*, 15–16, 18–19.

138 Fögel, *II. Lajos*, 12–14.

139 Fögel, *II. Ulászló*, 21–22.

140 Fögel, *II. Ulászló*, 23–24.

141 Fögel, *II. Ulászló*, 26.

142 Fögel, *II. Ulászló*, 27.

143 Uo.

144 Fögel, *II. Lajos*, 11.

kitérő után térjünk vissza még II. Ulászlóhoz. Regnálásának leírását így fejezi be Fögel: Anna királyné „halála után ismét a régi minden. Befolytak ezután is a jövedelmek, csak hogy nagy részüket mások zsebelték el. [...] Halálakor a kincstárból még a temetésére szükséges költség sem került ki. A főpapok és főurak temették el közadományból. Így gazdálkodott Ulászló.”¹⁴⁵

Alig tíz évvel Fögel József munkája után, 1928-ban jelent meg a máig gyakran forgatott – közkeletű nevén „Hóman–Szekfű” – ötkötetes *Magyar történet*. A vonatkozó időszak eseményeit Szekfű Gyula foglalta össze, a pénzügyeket a már megszokott módon festette le: „A központi hatalom leromlásával a magánhatalmak megnövekedtek és a közérdeket és közjót végkép szem elől tévesztették. Így érthető, hogy folyvást gazdagodó, kincses urak között koldusszegény király él, kinek még konyhájára sincs pénze, Anna királyné udvarában 1503 farsangján mindössze nyolc tyúk volt található, s annak ellenére, hogy nagy alkalmakkor még Mátyásra emlékeztető fényes ünnepségeket rendeznek, Ulászló úgy, mint fia, Lajos még ételükben és italukban is nem egyszer a nagyurak jóindulatától függenek. Király és állam pénzügyei azonban, tudjuk, még nincsenek egymástól elválasztva, s tekintély- és hatalomnélküli király alatt a magyar állam is képtelen nemzetvédelmi funkciói ellátására. Az évi jövedelmek nemcsak az egyforintos adó megtagadása miatt zsugorodtak össze, kimutathatólag minden jövedelem megfogyott a Jagellók uralkodása alatt.”¹⁴⁶ Végül kivonatossan ismertette a korábban már megismert adatokat.¹⁴⁷ Szekfű véleménye, jóllehet az egyik legrosszabb a korszakról, mégsem különösebben meglepő, főleg annak ismeretében, hogyan vélekedett egyébként is a Mátyás halála utáni korszakról.¹⁴⁸

A Jagelló-ház uralmáról a legaprólékosabb munkával a békési reálgimnázium tanára, Tokay Lajos állt elő, aki majdnem kétszáz oldalas könyvet szentelt „a királyi hatalom” és a „kormányzat” témakörének. Könyvében rendkívüli részletességgel – bár mint azt Szekfű Gyula megjegyezte: „a már ismert adatokat nyújtja, úgy látszik, valamiféle hullámmélelet alapján”¹⁴⁹ – írt minden, a tárgyat érintő kérdésről. A könyv 1932-ben jelent meg, így a Magyarországra is begyűrűző világgazdasági válság fényében nem különösebben meglepő, hogy az állam helyzetét folyamatosan a „pénzügyi kormányzat” minőségére vezette vissza: „Egy állam jó vagy rossz kormányzatának a legbiztosabb fokmérője, a legkézzelfoghatóbb jele a pénzügyek állapota, a pénzügyi kormányzás. De nemcsak fokmérője, jele a pénzügyek helyes vezetése a jó kormányzatnak, hanem egyszersmind sine qua non-ja is, mert egy országot helyes pénzügyi politika, rendezett pénzügyi viszonyok, állandó, biztos és elegendő jövedelem nélkül jól kormányozni lehetetlen.”¹⁵⁰ [...] Ha a Jagelló-kor kormányzatát ebből a szempontból ítéljük meg, azt kell mondanunk, hogy ebben a korban jó kormányzat nem is képzelhető, nem is kívánható, hiszen annak legfontosabb alapja, a pénzügy, a legszomorúbb

145 Fögel, II. Ulászló, 27–28.

146 Szekfű, A magyar renaissance állam, 576.

147 Szekfű, A magyar renaissance állam, 576–578.

148 Lásd az előző fejezeteket!

149 Szekfű, A magyar renaissance állam, 648.

150 Tokay Lajos, *Magyarország kormánya a Jagelló-korban*. Békés, 1932, 137.

állapotba jutott és maradt mindvégig. Mátyás fényes kormányzatának, ragyogó sikereinek alapja a jólrendezett pénzügyi helyzeten nyugszik; az ő államférfiúi képességeinek egyik legfontosabbika éppen az ő pénzügyi genialitása. Kétségtelen, hogy Mátyás korában állandó és meglehetősen nagy adók fizetése kellemetlen volt az ország lakosságára nézve, de nem volt káros következményű, mert az a kormány, amely a nagy adókat beszedte, gondoskodott arról is, hogy az ország adózó képességét nemcsak fenntartsa, hanem emelje, amit bizonyít az ország lakosságának vagyonosodása a nagy adók mellett is. Mátyás halála után ezt vagy nem tudták vagy nem akarták belátni. Első dolguk volt eltörölni a Mátyás által behozott adókat. De nem ez volt a végzetes hiba, hiszen a régi adó normális viszonyok között elég volt úgy az ország, mint a király szükségleteire, hanem az, hogy a választási feltételekben engedélyezett adó sem folyt be, ami pedig mégis befolyt, azt részben elikkasztották, részben elpazarolták. A Jagelló-kort a király gyengeségén kívül a rossz pénzviszonyok jellemzik legjobban.¹⁵¹ [...] A kormány pénzügyi nehézségei Ulászló uralkodásának vége felé még súlyosabbak lettek. Amilyen arányban gazdagodott az oligarchia, olyan arányban szegényedett a királyi kincstár.¹⁵² [...] Ha Ulászló alatt rossz volt az ország pénzügyi kormányzata, még nagyobb mértékben az volt II. Lajos alatt. Természetes következménye ez a körülményeknek. A király gyermek, tehát tőle még kívánni sem lehet jó pénzügyi politikát vagy ellenőrzést, később pedig a rossz nevelés és más hatások következtében mérhetetlenül könnyelmű és pazarló lesz. Akik helyette a kormányt vezetik, egyáltalában nem lelkiismeretes emberek. A kor jellemzője az önzés; aki a kincstárhoz, a királyi jövedelmekhez hozzáfér, aki csak teheti, martalék gyanánt tekinti. Ilyen körülmények között nem lehet csodálni, hogy az atyjától örökölt kétségbeejtő pénzügyi helyzet, nemhogy javulna uralkodása alatt, hanem még tovább romlik egészen a végletekig. Láttuk már fentebb, hogy maguk a kormány vezetőférfiai mennyire a meggazdagodás céljából használták fel hivatalukat és hatalmukat. Ezt most még elvetemültebben gyakorolhatták és gyakorolták is. A kincstárt legjobban károsították azok, akiknek éppen a megőrzés vagy ellenőrzés lett volna a feladatuk.”¹⁵³ Ugyanakkor – mint írja – „Magyarország helyzetén, a rossz pénzügyi viszonyokon törvényekkel segíteni már nem lehetett. Mihelyt a közvetlen fenyegető veszedelem elmúlt, lelohadt a lelkesedés, megszűnt az áldozatkészség. Az önzés és pártoskodás lépett újra előtérbe. Az adómegajánlás, vesztegetés, csalás, sikkasztás következett ismét.”¹⁵⁴ [...] Mert a már említett bajokon kívül a rendkívül súlyos pénzügyi helyzetet nem kis mértékben súlyosbította a királyi pár roppant könnyelműsége, és az adott viszonyokhoz mérten meggondolatlan pazarlása. A királyi udvartartás költségei a honvédelem és a kormányzat költségeivel szemben aránytalanul nagyok. [...] II. Lajos a pénzügyekhez nem is értett, de azokkal nem is sokat törődött. A királyi udvar elszegényedését pazarlásával és meggondolatlan ajándékozásaival,

151 Tokay, *Magyarország kormányzata*, 138.

152 Tokay, *Magyarország kormányzata*, 149.

153 Tokay, *Magyarország kormányzata*, 150.

154 Tokay, *Magyarország kormányzata*, 158.

adományozásaival maga is nagy mértékben elősegítette.” Minderre azután következett egy nehezen komolyan vehető példa: „Különösen jellemző rá, amit *Dubravius* ír, hogy 1520-ban 40.000 aranyat adott egy betanított sólyomért az Estei Hippolyt halála óta üresedésben levő egri püspökség jövedelmei kezelőjének (persze nem készpénzben, hanem jövedelemről való lemondás által). Mária királyné könnyelműsége és pazarlása pedig még a királyét is felülmúlta. Pazarlásra való hajlamát úgy a velencei, mint a pápai követjelentések hangsúlyozzák.”¹⁵⁵

A kommunista uralom berendezkedése után természetesen indokoltá vált a polgári szemléletű történeti munkák átdolgozása. Ennek jegyében fogant a Molnár Erik főszerkesztette, több kiadást is megért, egyetemi tankönyvnek szánt Magyarország-történet, amelynek vonatkozó fejezetében – 1961-ben – Székely György a következőket írta a Mátyás királyt követő korszakról: „Az állami pénzügyek teljes zűrzavarba kerültek ebben az időben. A királyi jövedelem számos ága a bárók kezére jutott. A bányajövedelem legnagyobb része többé nem a királyt, hanem a zálogbirtokosokat gazdagította. A királyi kincstár nemesfémtartaléka kezdett eltűnni. A főtisztviselőknek ritkán tudott a király készpénzt adni járandóságul, hanem valamely megye adójának egy részét és sőilletményt adott ennek fejében. Ulászló kénytelen volt áruba bocsátani még egyes főispánságokat is.”¹⁵⁶ A földesurak kezére jutottak az ország jelentős városai is. [...] A nagybirtokosok kezére ment át az adóbehajtás is, bár a királyi hatalom – a választási feltételek ellenére – nem mondhatott le a forintosadó behajtásáról. [...] A forintos adó megtagadása, illetve a nagybirtokosok által való lefoglalása volt oka a fekete sereg felbomlásának is, a főurak pedig a kezükbe jutó adót csak kis mértékben használták fel haderő fegyverben tartására. [...] Ulászló így 1494-ben üggyel-bajjal behajtatta az adót. Mégis az adónak közel a fele sem került a királyi kincstárba. A nem teljes összeírásból ismert 206 000 megadóztatott porta közül 91 000 porta adóját nem kapta meg a király. Természetesen itt is beszédtek az adót, de a pénz a nagybirtokosok és a főpapok kezében maradt. Ám a királyi kincstárba bekerült adókat sem mind használták országos feladatokra. A királyi kincstárt kezelő méltóságok ezek egy részét saját hasznukra fordították.”¹⁵⁷ A helyzet, ha lehet, még rosszabb lett Ulászló fia uralkodása idején: „Lajos ebben az időben csak tízéves volt, így a kormányzás teljesen a nevelők kezébe került. Csoportjuk kezén csak megsokasodtak a hibák, amelyek a pénzügyek, a hivatalszervezés, a honvédelem terén Ulászló idején jellemzőek voltak. Most az állami szervezet tovább bomlott, a királyi hatalom pénzügyi alapjai összeomlottak. De sem a király, sem az udvarában csoportosuló bárók és főpapok, sem a közép-nemes-ség nem tett megfelelő intézkedéseket a züllés megállítására. Az udvar helyzete

155 Tokay, *Magyarország kormányszata*, 164. – Jan Dubravius olmützi püspök 1552-ben befejezett művében valóban ez szerepel („*Annuat rex, nutumque litteris et annulo suo roborat, ut a' quadraginta millibus aureum nummum, quae penes praefectum reliqua erant, liber esset.*” – Dubravius 204r.), de mai szemmel nyilvánvalóan komolytalan a híradás.

156 Erről természetesen szó sem volt!

157 Elekes Lajos–Lederer Emma–Székely György (szerk.), *Magyarország története I. Az őskortól 1526-ig*. Egyetemi Tankönyv. Második kiadás. Budapest, 1965, 374. – Az első kiadás 1961-ben, a harmadik kiadás 1971-ben jelent meg.

egyre ziláltabb lett. Az uralkodó osztály lassanként arra sem volt képes, hogy az ügyek menetét kezében tartsa. Ez természetesen nem menti fel a felelősség alól, ellenkezőleg még csak fokozza felelősségét.”¹⁵⁸

Egy keveset ugorva az időben, Hermann Zsuzsanna 1975-ben megjelent, Turzó Elek és Várdai Pál költségvetési jegyzékéről írt tanulmányának zárógondolatát kell idéznünk: „az uralkodói bevételeknek az a végösszege, amelyre az államháztartás Jagelló-korabeli lezüllesztését illusztrálandó szoktak hivatkozni, teljességgel idealizált képet fest a Mohács előtti uralkodói pénzügyek állapotáról, és a jövedelmek többéves átlagát Thurzó Elek jegyzékének 190 000 forintot meghaladó összegénél sokkal jobban megközelíti Várdai Pál listájának 90 000 forint alatt maradó eredménye.”¹⁵⁹ Hermann Zsuzsanna véleménye meglehetősen lesújtó, egyenesen azt mondhatjuk, hogy ő láttatta legnegatívabban a Jagelló-kor viszonyait. Munkájának megjelenése után mintha némi változás állt volna be a korszak pénzügyeinek megítélésében. Erre utal Szakály Ferenc 1977-ben megjelent, mohácsi csatát tárgyaló könyve, valamint Kulcsár Péter összefoglalása a Jagellók uralkodásáról, amely 1981-ben, a Magyar História sorozat keretében látott napvilágot. Maradva a kronologikus tárgyalási módnál, lássuk először az előbbi szerző munkáját!

Szakály Ferenc Mátyás király központosító politikájának ismertetése után, a mohácsi csata előzményeit tárgyalva több kérdést vetett fel a vereség okai-ként: „a kincstár szegény vagy az ország is? Vajon nincs pénz vagy csak nem oda folyik be, ahonnan a honvédelem céljaira továbbítani lehet?”¹⁶⁰ A kérdéseire Mátyás királytól indulva a következő választ adta: „Mátyás király nagy centralizációs kísérlete amellelt látszik bizonyítani, nagyon is jogosult a gyanú, hogy a kincstár jövedelmei illetéktelen kezekbe jutottak, hiszen az ő jövedelmei nem 200 000 forint körül mozogtak, hanem ennek vagy négyszeresére rúgtak. [...] Magyarországot Mátyás halála óta nem rázta meg gazdasági katasztrófa, a termelés színvonala sem zuhant vissza a XV–XVI. század fordulóján. És mégis, ekkor már mintegy 4000 lovas, 1000 gyalogos és 1100 naszádos eltartása is szinte megoldhatatlan gondot okoz.”¹⁶¹ Szakály a következő megoldhatatlan dilemmában találta meg a miéltre az okokat: Mátyásnak, „hogy hadsereget tarthasson, birtokolnia kellett ezeket [ti. Morvaországot, Sziléziát, Lausitzot és Ausztria egy részét – kieg. a szerzőktől] a tartományokat, hogy ezeket bírhas-sa, szinte állandóan ott és azokért kellett hadakoznia.”¹⁶² Mindebből viszont az következett, hogy „Magyarország egymagában még ilyen erős király kezében sem képes azokra a katonai erőfeszítésekre, amelyek a törökkel szemben megvédhetik. [...] Tény viszont, hogy Mátyás magából Magyarországból is jóval több jövedelmet tudott kisajtolni, és itt ragaszkodni kell az utóbbi kifejezéshez, mert valóban ki kellett sajtolnia ezt a magasabb összeget. [...] a pénz mégiscsak

158 Elekes–Lederer–Székely, *Magyarország története*, 417.

159 Hermann, *Államháztartás*, 333.

160 Szakály Ferenc, *A mohácsi csata*. (Sorsdöntő történelmi napok, 2.) Budapest, 1977, 82.

161 Szakály, *A mohácsi csata*, 82.

162 Szakály, *A mohácsi csata*, 83.

befolyt, fel lehetett használni az egész ország érdekében fontos célokra. [...] Lehet, hogy a Mátyás által behajtott adó hosszú távon elnyomorítja a parasztság egy részét. De a parasztság [...] kibírta azt, túlélte, és utána egyáltalán nem tűnik elszegényedettnek, tönkrementnek. [...] Mit ért a magyar jobbágy vagy ura azzal, ha a Jagelló-korban (amikor azért a rendkívüli hadiadót, ha nem is oly gyakran, ugyancsak beszedték) könnyebbedtek ugyan állami adóterhei, de nem volt, aki megvédje munkájában, és ha hadseregére volt szükség, akkor is őt hívták, őt zavarták táborba.”¹⁶³ – Ez utóbbi állítások vajmi kevésbé állnák ki a források próbáját, de haladjunk tovább, mert az igazán érdekes megállapítások csak ezután következnek: „A pénz nagy része, amelynek az állami kincstárba kellett volna folynia és amelyre oly nagy szüksége lett volna az országnak, magánkézbe jutott, ahonnan aztán nagyon nehéz volt már akár honvédelemre, akár a török fenyegető közelségére hivatkozva megszerezni és az elsődleges célra felhasználni. És itt most ismételtelen igen csábító lenne oldalakat megtöltenünk annak bemutatásával, hogy a magyar arisztokraták és főpapok közül ki, hol és mennyit szerzett az állami jövedelemből, mennyit szedett be közcélra rendelt rendkívüli állami adókból, mennyit sikkasztott el abból a pénzből, amelyet katonaállításra kapott. [...] Az alaphelyzet azonban mégiscsak az, hogy nem tulajdoníthattak el többet, mint amennyi volt. Ami pedig volt, a kincstárba befolyt és be nem folyt pénzjövdelem együttesen sem lehetett elegendő hosszú távon annak az összegnek biztosítására, amelyet a védelem ügye évről évre igényelt.”¹⁶⁴ A fentiek után némileg meglepő következtetéssel zárta mondanivalóját: „Elsősorban tehát nem azért kell elmarasztalnunk a Mohács előtti ország uralkodó osztályát, mert kezén elsikkadt a honvédelem fedezete, hanem azért, mert még onnan is botozul – és elsősorban önmagával szemben felelőtlenül – elvett, ahová pedig saját érdekében, erejéhez képest adnia kellett volna.”¹⁶⁵ Kérdés persze, hogy mit ért volna mindez, hiszen, mint Szakály pár oldallal később írta, „Magyarország sem a XV. században, sem pedig a XVI. század elején nincs abban a helyzetben, hogy pusztán belső erőforrásaira alapozva elháríthassa a déli szomszéd állandósult katonai nyomását. Még akkor sem, ha gazdasági fejlettsége – úgy tűnik – valamivel nagyobb katonai erőfeszítéseket is megengedett volna, mint amilyeneket a Jagelló-kor Magyarország a gyakorlatban tett.”¹⁶⁶

Kulcsár Péter könyvében – elsősorban ismeretterjesztő volta miatt – röviden tért ki az államháztartás állapotára. Mint írta, „az állami bevételek a korszak egészét tekintve 60–80%-kal csökkentek Mátyás időszakához képest. [...] A teljes állami bevétel általában és átlagosan 200 ezer forint volt (az országgyűlés, mint láttuk, az 1490-es évek közepén 260 ezerre becsülte).”¹⁶⁷ E már jól ismert megállapítás után azonban a korábbi szerzők hangnemétől jelentősen eltérve, inkább Szakály Ferenc előbb idézett szavaira rímelve sokkal árnyaltabban fogal-

163 Szakály, *A mohácsi csata*, 83–84.

164 Szakály, *A mohácsi csata*, 84.

165 Szakály, *A mohácsi csata*, 88.

166 Szakály, *A mohácsi csata*, 90.

167 Kulcsár, *Jagelló-kor*, 68–69.

mazott. A korszak bevételeiről például a következőket írta: az „önmagában nem is volt kevés, még valamivel több is, mint a Mátyás előtti időkben. Egy lakosra számítva pontosan annyi volt, mint Franciaországban (0,06 forint). Hanyatlásról tehát nem beszélhetünk; azt kell megállapítanunk, hogy a dolgok a rendes kerékvágásba zökkentek vissza, az állami bevétel az ország tényleges teherbíró képességéhez igazodott. Ámde ez a »rendes« kerékvágás időközben korszerűtlenné vált. A központosítással, az ország nagyhatalmi helyzetével kapcsolatban felmerülő új igényeknek semmiképpen sem felelt meg; hiszen Mátyás is ezek miatt volt kénytelen az utolsó cseppig kisajtolni az ország minden tartalékát.”¹⁶⁸

Kulcsár Péter kötetével meg is érkeztünk Kubinyi András munkáihoz. Ő több évtizedes pályája során sokszor és sok helyen foglalkozott a Mátyás- és Jagelló-kor különböző kérdéseivel, illetve néhány alkalommal össze is foglalta az azokról alkotott véleményét. Fejezetünk témájához híven most csak a Jagelló-kori pénzügyi viszonyokat taglaló munkáiból fogunk idézni, és az eddigi, az egyes szerzők esetében követett kronológiai sorrenddel felhagyva egységesen tárgyaljuk Kubinyi András munkáit. Gondolatait először a mohácsi csata 450. évfordulójára összeállított, 1986-ban megjelent kötetben adta közre bővebben: „[...] az ország gazdasági helyzete is rosszabb képet mutat a korábbinál. A tízes évek elején Németországban gazdasági válságjelenségek mutatkoztak, és ezek hatása hazánkra is kiterjedt. A parasztháború és az azt követő megtorlás ezenkívül súlyosan érintette a jobbágság termelőerejét, mindez pedig katasztrofálisan hatott legtöbb városunk gazdasági erejére. Nem volt sokkal könnyebb helyzetben az uralkodó osztály sem. A régi módon gazdálkodó nagybirtok nem tudott jövedelmezően termelni, a birtokigazgatás költségei szinte felemésztették a jövedelmeket. Igaz, a birtokigazgatási szervezet nagysága biztosította azt a hatalmat a nagyúr számára, amely szinte lehetetlenné tette kihagyását az állam irányításából, és így elérhetővé vált számára az állami jövedelmek törvényes és törvénytelen kisajátítása.”¹⁶⁹ [...] Az ingataggá vált gazdasági és politikai helyzetet csak súlyosbította a török szomszédság. A végvár vonal és az ott állomásozó katonaság fenntartása az ország rendes bevételeit akkor is meghaladta volna, ha azok egy része nem lett volna elzárva, ezért az országot csak a rendek által megszavazott rendkívüli adó, az ún. segély igénybevételével lehetett kormányozni. A jobbágságra nehezedő adó nagysága ugyan a század elején látszólag esett a Mátyás-koréhoz képest, a valóságban azonban azt elérte, sőt gyakran meg is haladta.”¹⁷⁰ [...] Az így kivetett hadiadó (*pecunia exercitua*lis), a történeti irodalomban található nézetekkel szemben, nem esett egybe a királyi kincstár számára megszavazott segéllyel. [...] A valóságban az urak és a megyék a teljes adót beszédtek, de csapataikat csak töredékesen állították ki. [...] A terhek, akár

168 Kulcsár, *Jagelló-kor*, 69.

169 Kubinyi András, A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt. In: Rúzsás Lajos–Szakály Ferenc (szerk.), *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*. Budapest, 1986, 59. – Az 1510-es évek magyarországi gazdasági válságáról alkotott képünk azóta jelentősen megváltozott, lásd – a korábbi nézeteket vallók felsorolásával – Nógrády Árpád, „Az elakadt fejlődés”. In: C. Tóth–Neumann (szerk.), *Keresztesekből lázadók*, 26–27.

170 Kubinyi, Belpolitikai helyzet, 63.

a hadiadóról, akár a segélyről volt szó, mindenképp a jobbágyot sújtották, és ez hozzájárult a jobbágyok számának, és így az adóalap csökkenéséhez.¹⁷¹ Kubinyi legközelebb mintegy húsz évvel később – miközben persze előtte és utána is többször érintette a témát¹⁷² – foglalta össze nézeteit: először is – kicsit meglepő módon – megállapította, hogy Mátyás király rendes bevételeinél „a Jagelló-korban nem csupán a hanyagabb kezelés miatt feltétlenül alacsonyabban kell számolnunk. Ez 243 000 forintot tesz ki. (A kamara haszna adó nélkül.)” Minderre két példát hozott: „a sóbányákból Mátyásnak 80 000, a pénzverő és bányakamarákból 60 000 forint haszna volt. Az 1523-as előirányzatokban nem szereplő só jövedelmet maximálisan 30 000 forintra becsülhetjük, az átlagos pénz- és bányabevételnél elfogadhatjuk Surian 36 000 forintos adatát. Leszámítva Thurzó előirányzatából a pénzverés bevételét, 66 412 forintot kapunk. Várdaieiból a kamara hasznát kell levonnunk, aki így majdnem ugyanannyival, 65 500-al számolt. Talán nem tévedünk nagyot, ha – tekintve a kincstartók nagyobb hiány bizonyítási szándékát – a só és a pénzverés-nemesfémánya bevételek nélküli rendes bevételeket 75 000 forintra becsüljük. Hozzáadva a két kihagyott tételt 141 000 forintot kapunk, azaz maximálisan 150 000 forint rendes bevétellel rendelkeztek a Jagelló-uralkodók. Ezért volt szükség a rendkívüli adóra, a »segélyre«. Ebből Mátyás – amennyiben csak évente egyszer szedte be – a »kamara haszna« adóval együtt évi 250 000 forint bevétellel rendelkezett. Halála után azonban csökkent az adóalapok száma. Átlagban 200-220 000 forintnak vehetjük a Jagellók ebből beszédhető jövedelmét.¹⁷³ Ez azonban – mint megállapította – még nem a végleges összeg volt, hiszen megváltozott a hadkiállítási rendszer, és „az 1498-as törvény a segély felét az uraknak és a megyéknek adta át bandériumok tartása fejéből. Ez ugyan növelte az ország katonai erejét, nem segített azonban a végvári és más királyi kiadások fedezésében. Így az uralkodó évi 100-110 000 forint »rendkívüli« bevétellel számolhatott, ami maximálisan 150 000 rendes bevétellel együtt 250-260 000 forintot jelentett. Ebből levonva a végvárak évi 175-180 000 forint kiadását, az udvari és állami kiadások fizetésére 70-85 000 forint maradt.”¹⁷⁴

Visszatérve immáron a kronologikus sorrendhez, a következő szerző, akit emlitenünk kell, Draskóczy István, akinek 2000-ben jelent meg a „hosszú” tizenötödik századról szóló munkája. A kötetben a terjedelem adta keretek között magától értetődően kitért a Jagelló-kori pénzügyekre is: „1490 után a hatalmas bevételek 200-220 ezer aranyra csökkentek, vagyis Jagelló-királyaink kevesebb pénzből gazdálkodtak, mint Zsigmond. A pénzügyigazgatást áthatalta a korrupció. Az adó tekintélyes része kézen-közön eltűnt, ráadásul a báróknak és a

171 Kubinyi, Belpolitikai helyzet, 64–65.

172 Például Kubinyi András, A szávaszentdemeter–nagyolaszi győzelem 1523-ban. Adatok Mohács előzményéhez. In: Uő, *Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete*. Budapest, 2007; a tanulmány első megjelenési helye: *Hadtörténelmi Közlemények* 25 (1978) 194–222; Uő, *A királyi udvar kormányzati szerepe Mohács előtt*. Budapest, é. n. (Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián 2001. Társadalomtudományok).

173 Kubinyi, Magyarország hatalmasai, 124.

174 Kubinyi, Magyarország hatalmasai, 124.

megyéknek bandériumtartás címén – mint láttuk – járt az adó fele. A bajt még fokozta, hogy az arany- és az ezüsbányászat hanyatlott, a Fugger–Thurzó-vállalkozás sem fizetett eleget a kincstárnak. Hozzátehetjük, az 1510-es évektől gazdasági válság bontakozott ki.” „Nándorfehérvár eleste után az udvar kétségbeesett helyzetében a pénzrontás eszközéhez folyamodott, ami átmenetileg segített, ám szétzilálta a gazdaságot. 1522 után Mária királyné próbálkozott meg a királyi pénzügyek rendbetételével. [...] a rendkívüli adó a királyi jövedelmek jelentős hányadát tette ki. Eme bevételi forrásról vagy a királyi tanácsban, vagy az országgyűlésen döntöttek.”¹⁷⁵ A fenti számadatokat némileg felfelé módosította 2014-ben megjelent tanulmányában, amelyben sorra vette a különböző jövedelmi tételekre vonatkozó addigi szakirodalmat, a követjelentések segítségével új forrásokkal egészítette ki ezeket, a bevételeket pedig 260–270 ezer forintban állapította meg. Hozzátevette ugyanakkor, hogy az 1498-as hadkiállítási törvény miatt ez az összeg a későbbiekben csökkent.¹⁷⁶

Végezetül Engel Pál 2001-ben megjelent összefoglaló országtörténetének vonatkozó részét kell idéznünk. A szerző nem sok szót vesztegetett a királyi jövedelmekre, ahogyan az egész korszakra sem. Szerinte a kor „első és legfontosabb tünete a pénzügyek szétzilálódása volt. Ulászló üres kincstárat örökölt elődjétől, és azontúl nem tudott kilábalni az állandó pénzzavarból. 1494–1495-ben mintegy 310 ezer forint jövedelme volt, feleannyi, mint Mátyásnak.¹⁷⁷ A szokásos források egy része hiányzott, a többi meg egyre kevesebbet hozott. [...] 1498-ban és 1500-ban az országgyűlés hozzájárult, hogy az egyforintos adó rendszeres legyen, de kiharcolta annak méltányosabb felosztását. Megállapodtak, hogy ezen túl csak egyik része – 50 vagy 60 dénár – minősül »segélynek«, és lesz a kincstáré. A fennmaradó rész – 50, illetve 40 dénár – a birtokosokat illeti »hadipénz« (*pecunia exercitulis*) gyanánt, avégett hogy csapatokat tartsanak belőle fegyverben. [...] Ilyen viszonyok között az állam tönkrement volna, ha nem jut időnként külön pénzekhez. [...] A legtöbb pénzt azonban a külföldi segélyek hozták: VI. Sándor pápa összesen 106 773, a velencei köztársaság (1501/02-ben) 188 800 forintot küldött.”¹⁷⁸ Majd így összegezte véleményét az 1490 utáni időszakról: „Mátyás annak idején körülbelül akkora területtel növelte meg országát, mint Ausztria és Svájc együttesen. Szerzeményei nagyon hamar veszendőbe mentek, de fontos aláhúzni, hogy a Magyar Királyság nélkülük is közel akkora volt, mint a mai Németország. A 15. század végéig Európa egyik tekintélyes hatalmának számított, számos bizonyosságot tett szervezetségéről és katonai ütőerejéről, és kitűnt, hogy erőforrásaiból nemcsak háborúra telik, hanem költséges udvartartásra és kulturális »beruházásokra« is. Igaz, kiterjedése és bevételei eltörpültek fő ellenségéhez, az oszmán birodalomhoz képest. Hogy vele szemben támadólag nem léphet fel, az már jó ideje nyilvánvaló volt minden elfogulatlan elme szá-

175 Draskóczy István, *A 15. század története*. (Magyar Századok) Budapest, 2000, 167.

176 Draskóczy, *Királyi jövedelmek*, 86.

177 Engel Pál a rendkívüli adó egyszeri beszédese esetén 650 ezer forintra tette Mátyás évi jövedelmét (Engel, *Szent István birodalma*, 259.).

178 Engel, *Szent István birodalma*, 295–296.

mára. A védekezéshez azonban, ezt is világosan mutatták a 15. század fejleményei, rendelkezett elég erővel. [...] Alig több, mint három évtized kellett, hogy a magyar birodalom dicstelenül összeomoljék.”¹⁷⁹ Noha véleménye meglehetősen elfogult és tendenciózus volt, megállapításait azért fontos idéznünk, mert könyve több nyelven is napvilágot látott, így az sokkal szélesebb olvasóközönséghez jutott és jut el.¹⁸⁰

A fenti „seregszemle” után tekintsük át táblázatos formában, hogy az egyes szerzők mekkorára becsülték a királyi bevételeket. Mivel a Jagellók jövedelmét leggyakrabban Mátyás királyéhoz hasonlították, így ezeket az adatsorokat egymás mellett közöljük (lásd az *I. táblázatot*).

1. TÁBLÁZAT. AZ 1458–1526 KÖZÖTT URALKODÓ KIRÁLYOK JÖVEDELMEIRŐL ALKOTOTT BECSLÉSEK

Szerző	Mátyás király	II. Ulászló király	II. Lajos király
Fraknói Vilmos (1878)	800–940 000	177 000 (1494) 136 000 (1495)	203 000 (1523) 314 000 (1525)
Thallóczy Lajos (1879)	800–940 000	177 000 (1494) 136 000 (1495)	203 000 (1523) 314 000 (1525)
Fraknói Vilmos (1896)	940 000	177 000 (1494) 136 000 (1495) 219 000 (1516)	–
Fögel József (1913, 1917)	450–600 000	190 000	200 000
Szekfű Gyula (1928)	600–800 000	190 000	<190 000
Tokay Lajos (1932)	2 000 000 (!)	180–190 000	<190 000
Székely György (1961)	–	–	200 000
Hermann Zsuzsanna (1975)	–	–	90 000
Szakály Ferenc (1977)	800 000	200 000	
Kulcsár Péter (1981)	1 000 000	200 000	
Draskóczy István (2000)	–	200–220 000	
Engel Pál (2001)	min. 650 000	max. 310 000	–
Kubinyi András (2004)	500 000–750 000	max. 250–260 000	
Martyn Rady (2005)	800 000	<300 000	200 000
Kenyeres István (2008)	>600 000	<160 000	250–260 000
Draskóczy István (2014)	–	260–270 000 (1498-ig)	<260 000

¹⁷⁹ Engel, *Szent István birodalma*, 306–307.

¹⁸⁰ Az első, amely a magyarral együtt jelent meg, az angol kiadás volt: *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary, 895–1526*. Translated by Tamás Pálosfalvi, English edition edited by Andrew Ayton. London–New York, 2001; 2006-ban pedig román nyelven – *Regatul Sfântului Ștefan: istoria Ungariei medievale, 895–1526*. – adták ki.

Az idézett szerzők becslései meglehetősen széles skálán mozognak. Nem ritka, hogy ötszörös, de néhol tízszeres jövedelmi különbséget is feltételeznek a Mátyás király, illetve a Jagellók által elért királyi bevételek között. Az utóbbi évtizedben ezekkel az adatokkal szemben a kétszeres-háromszoros különbség mentén alakult ki „egyetértés”. E számtalan különböző adat és becslés mögött mindannyiszor ugyanazok a források húzódnak meg: a Mátyás-kori jövedelmeiket elsősorban két – alább még részletesen idézett – követjelentés alapján szokás megbecsülni, míg a Jagellók bevételeit a korábban már említett velencei kövek jelentései, illetve az Ernuszt-számadáskönyv, valamint a Turzó- és Várdai-jegyzékek révén adták meg.

Historiográfiai adatgyűjtésünk, illetve egy részének fentebbi áttekintése során különös dologra figyeltünk fel, ami egyébként a többi témakör kapcsán is látható: az 1800-as évektől napjainkig lezajlott rendszerváltások, illetve -változások egyike sem hagyott különösebb nyomot sem a Jagelló-, sem pedig a Mátyás-kori pénzügyek megítélésében. Míg Mátyás pénzügyi adminisztrációja csak pozitív minősítéseket kapott, és bevételeit uralkodása előrehaladtával magától értetődően egyre magasabbra taksálták, addig a Jagellókét éppen ellenkezőleg: a királyi jövedelmeket egyre kisebb összegekben állapították meg, a jellemzésükre pedig általában a rossz, rendetlen, tékozló és természetesen korrupt jelzőket használják, s ehhez egyébként alapvetően a külföldi követjelentéseket használják forrásként. E negatív kép kialakulása, illetve kialakítása terén nyilvánvalóan elévülhetetlen „érdemei” vannak a történészek egyes generációinak, ugyanakkor hozzá kell tennünk, hogy az általuk kialakított kép szükségképpen vált ilyenné. A királyok jövedelmi viszonyainak megállapítása terén ugyanis valóban nagyon nehéz helyzetben vagyunk, hiszen gyakorlatilag nem maradtak fenn a rekonstruálásukhoz szükséges számadások. Mindezt súlyosbítja, hogy egyik királyunk uralkodásának idejére sem történt meg az adózásra vonatkozó okleveles anyag szisztematikus összegyűjtése és feldolgozása, jölelhet a Jagelló-kor vonatkozásában komoly előrelépés történt az utóbbi évtizedben.¹⁸¹ Az előbbiek ellenére lépten-nyomon azzal a megállapítással találkozunk, hogy Mátyás király az egyforintos rendkívüli adót (*subsidium*) uralkodása második felében egy évben akár többször is behajtott.¹⁸² E jól hangzó kijelentést azonban – amely egyébként a legfőbb jövedelmi különbséget adja a két időszak királyi bevételei között – soha senki sem kísérelte meg okleveles forrásokkal is alátámasztani. Ennek felderítése azonban már egy másik tanulmány feladata lesz. Mindezek után joggal merül fel több kérdés is: lehetséges-e egyáltalán közelítő becslést adni az egyes királyok évi bevételeiről? A követjelentésekből ismert rendkívül bizonytalan adatokat egyáltalán fel-

181 Lásd legújabban Kádas István munkáit: Nógrád megye adójegyzéke 1457-ből. In: Weisz (szerk.), *Pénz, posztó, piac*, 31–82; Uő, A megye pénze. A zsoldosok fenntartására kivetett adó és a megyei pénztár (1498–1511). In: Kádas István–Skorka Renáta–Weisz Boglárka (szerk.), *Veretek, utak, katonák. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 2018, 185–203.

182 Szekfű, A magyar renaissance állam, 526; Molnár, *A magyar társadalom története*, 337; Kulcsár, *Jagelló-kor*, 30; Engel, *Szent István birodalma*, 259; Kubinyi, Magyarország hatalmasai, 124; Rady, *Rethinking* 6.

használhatjuk-e, összevethetjük-e egymással? A következő alfejezetben ezekre a kérdésekre keressük a választ.

II. 3. Mivel és hogyan számolhatunk?

Historiográfiai szemezgetésünkben több alkalommal szóba kerültek a különböző, Mátyás- és Jagelló-kori királyi jövedelmekről szóló követjelentések, számadások, illetve költségvetési előirányzatok, éppen ezért itt az ideje, hogy áttekintsük ezeket. Természetesen tanulmányunk jellegéből adódóan nem folytattunk külön kutatásokat ezekkel kapcsolatban,¹⁸³ célunk ugyanis nem az volt, hogy új forrásokat tárjunk fel, vagy tisztázzuk az eddig megismertek keletkezési körülményeit, jóllehet nem lenne haszontalan, hogy ezeket az iratokat a jelenkor szempontjainak megfelelően feldolgozzuk.¹⁸⁴ Munkánkban most csak az egyes – kiadott – jelentéseket és a bennük szereplő adatokat gyűjtöttük össze egy csokorba (illetve táblázatba).¹⁸⁵

Ám mielőtt belemerülnénk a különböző jelentések számaiba, tisztáznunk kell egy nagyon fontos kérdést ezekkel kapcsolatban. Mint arra már Kubinyi András is utalt, a bennük szereplő adatok egyfelől olyan széles mezőben szóródnak, hogy felhasználhatóságuk legalábbis kétséges, másfelől látszólagos adatbőségük ellenére rendkívül hiányosak. Egyik sem tartalmazza a teljes jövedelmi spektrumot, így az azokkal dolgozó történészek arra kényszerültek, hogy az egyes követek listáinak hiányait a másik adataiból egészítsék ki, és hozzanak létre elemzésre alkalmas „teljes értékű” bevételi (és kiadási) listát. E hiányok mellett a jelentések adataiban – félreértések, többszöri másolások miatt – a szokásosnál is több számszaki hiba van. További, valójában azonban az adatok vizsgálata és felhasználása előtti legfontosabb kérdésként annak kellett volna felmerülnie, hogy milyen célt szolgált a Magyar Királyság „sarokszámainak” közlése. Egy-egy állam bevételei és kiadásai ugyanis, járjunk bármely korban, nem feltétlenül a legnyilvánosabb adatok közé tartoztak, illetve tartoznak. Mindezt több példával illusztrálhatnánk, most azonban csak egyet fogunk megemlíteni. Az államháztartás helyzete minden korban stratégiai kérdés, hiszen ettől függ egy ország teherbíró képessége, amely különösen fontos, ha azt háború teszi próbára. A követjelentések adataival szemben azt a kérdést kell felvetnünk, hogy hitelesnek tekinthetjük-e az egyes követek tájékoztatását az ország jövedelmeiről. A kérdésben nem lehet érdemben nyilatkozni

183 Érdemes lenne például a feldolgozásra Kardos Tibor forrásközlése: Velencei vonatkozású gazdaságtörténeti adatok a Jagelló-korból (1502–1518). *Századok* 85:3–4 (1951) 434–442.

184 Jó példa erre a „Landus-jelentés” néven ismert, 1462-ben keletkezett itáliai követjelentés újrafeldolgozása, lásd Draskóczy István, A „Landus jelentés” kéziratai. In: Dr. Almási Tibor–Révész Éva–Dr. Szabados György (szerk.), *„Fons, skepsis, lex”. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makl Ferenc tiszteletére*. Szeged, 2010, 85–94; Uő, Egy olasz követjelentés tanúsága Mátyás bevételeiről (szempontok középkori bányászatunk történetéhez). In: Balogh Elemér–Homoki-Nagy Mária (szerk.), *Ünnepi kötet Dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára*. (Acta Universitatis Szegediensis; Acta Juridica et Politica Tomus, LXXV.) Szeged, 2013, 173–184.

185 Zsigmond, V. László és Mátyás király jövedelmeit, illetve azok megoszlását lásd Gyöngyössi Márton, Pénzverés és pénzügyigazgatás (1387–1526). In: Kubinyi András–Laszlovsky József–Szabó Péter (szerk.), *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Budapest, 2008, 191.

anélkül, hogy behatóbban megvizsgáljuk a követjelentéseket, feltárjuk a korszak vonatkozó forrásanyagát, és a megtalált adatokat összevetjük. Erre jó példa a szakirodalom által „lesajnált” 1522. évi adószedés eredménye, amelyről az okleveles források összegyűjtése után kiderült, hogy az eddig róla alkotott képünk jelentősen módosítandó.¹⁸⁶ Lássuk mindezek után a már többször emlegetett velencei jelentéseket (lásd a 2. táblázatot; az összegek ezer forintban értendők, illetve a nem besorolható tételek az egyéb kategóriába kerültek; n. a. = nincsen adat, azaz a jelentésben nem szerepel)!

A táblázatban szereplő adatokon végigtekintve talán különösebb indoklás nélkül is megállapíthatjuk, hogy nehéz lenne bármelyik követjelentés számainak elfogadása mellett érvelnünk. Egyfelől nincsen két olyan adatsor, amely szerkezetében egyforma lenne, másfelől az általuk megadott számok is rendkívül szétartók. Ez annak fényében, amit fentebb írtunk, ti. hogy az ország költségvetése alapvetően nem a külföldi nyilvánosság tájékoztatására készült, nem meglepő. Minden bizonnyal igaza volt Kubinyi Andrásnak, aki óvatosságra intett ezek felhasználásával kapcsolatban. Ez ügyben azonban még erősebben is fogalmazhatunk: a követjelentések számainak a Mátyás- és Jagelló-kori államháztartás jellemzésére történő idézése még akkor sem fogadható el, ha nincsen más adatunk azok bemutatására. Jóllehet ezek adataiból pont azokat a számokat szokták idézni a két korszak közötti drasztikus változás érzékeltetésére, amelyek a legnagyobb különbségeket mutatják, azaz általában az adóból, a só eladásából és a pénzverésből származó jövedelmek csökkenésére hívják fel a figyelmet. Noha az utóbbi tekintetében ma már sokkal megfontoltabb értékeket olvashatunk mindkét időszak vonatkozásában,¹⁸⁷ a sómonopólium haszna kapcsán azonban még mindig az 1453 körül készült jövedelemkimutatás visszaemlékezése a kiindulópont.¹⁸⁸ Ha lehet, a két időszak bevételei tárgyában még rosszabb képet mutatnak a kamarahasznából és a rendkívüli adóból beszedett jövedelmek – legalábbis a követjelentések alapján. Bár többen felhívták már arra a figyelmet, hogy az 1458 és 1526 közötti időszakban legalább hatszor változott az adó mértéke és/vagy az adószedés mikéntje,¹⁸⁹ ennek ellenére az e tényből következő, azaz a király

186 C. Tóth, 1522. évi költségvetés. – Újabban Gyöngyössi Márton szolt hozzá a témához, aki egyfelől elfogadta az adószedés hatékonyságára vonatkozó állításokat, másfelől viszont kételeyeket fogalmazott meg a pénzrontás rövid távú haszna tárgyában: „kulcskérdés – véleményem szerint – mégiscsak az, hogy az adó milyen (régi vagy új?) pénzben folyt be, és ez hogyan hatott az aranyforint és a számítási forint relációjára.” Gyöngyössi Márton, II. Lajos legendás alkincstartója, Szerencsés Imre és a nova moneta. *Századok* 151:3 (2017) 607–644; idézet helye: 626. A kérdés megítélésünk szerint irreleváns, mivel a költségvetési előterjesztésben mind a bevételi, mind pedig a kiadási oldalon ugyanazon – számunkra egyébként ismeretlen – forinttal számoltak.

187 Vö. Draskóczy, Királyi jövedelmek, 85–86.

188 János M. Bak, Monarchie im Wellental. Materielle Grundlagen des ungarischen Königtums im fünfzehnten Jahrhundert. In: Reinhard Schneider (Hrsg.), *Das spätmittelalterliche Königtum im europäischen Vergleich*. (Vorträge und Forschungen, 32.) Sigmaringen, 1987, 354–360; Draskóczy, Királyi jövedelmek, 79.

189 Vö. Solymosi, Veszprém, 129, 161–175; Draskóczy, Királyi jövedelmek, 76–78; C. Tóth, 1522. évi költségvetés, 87–89.

2. TÁBLÁZAT. A KÜLFÖLDI KÖVETJELENTÉSEK FŐBB ADATAI A KIRÁLYI BEVÉTELEKRŐL (1458–1526)

	1462/63 ¹ Pietro Tommasi	1475 ² Francesco Fontana	„1490 e.” ³ Antonio Surian	1503 ⁴ Sebastian Zustignan	1516 ⁵ Antonio Surian	1519 ⁶ Aluise Bon	1520/1525 Vincenzo Guidoto ⁷
Sókamara	100 (100)	80 (80)	140 (100)	50	25	16	n. a.
Kamarahaszna	16–20 (ua)	250 (300)	300	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
Nemesfém	44 (49)	60 (60)	400 (100)	21	36	14	n. a.
Városok	n. a.	n. a. (20)	n. a.	n. a.	n. a.	20	n. a.
Külkeresk.	82 (10–20)	50 (50)	50	30	18	60	n. a.
Koronajavak	n. a.	n. a. (50)	50	16	0	n. a.	n. a.
Réz, zsidók	30 (30)	n. a. (30)	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
Szászok	n. a.	n. a. (22)	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
Egyéb	n. a. (25)	n. a.	n. a.	52	n. a.	6	n. a.
Subsidium	n. a.	+	n. a. (200)	40	140	60	n. a.
Összesen	272–276 (230–245)	440 (612)	940 (800)	220⁸	219	200⁹	300/250

1 Draskóczy, Egy olasz követjelentés, 184, az első szám a követjelentés A és B változata, a második, zárójelben lévő szám a szerző rekonstrukciója (2. táblázat); a szakirodalom korábban Landus-jelentés néven ismerte.

2 Fügedi Erik, Mátyás király jövedelme 1475-ben. *Századok* 116:3 (1982) 484–506; idézet helye: 485, az adatsoroknál zárójelben a szerző által az 1470-es évek derekára rekonstruált bevételeket is feltüntettem (uo. 501.); Fügedi Erik szerint a rendkívüli jövedelmekkel együtt a 800 ezer forintot is elérhette a bevétel, sőt az 1480-as években még azt is meghaladhatta (uo. 506.), de az 1 vagy 2 milliót – Csánki Dezső véleményével szemben (vö. Csánki Dezső, *I. Mátyás udvara*. Budapest, 1884, 10–19.) – biztosan nem.

3 Balogh, *Velencei diplomaták*, XVI–XVII. – Az adatok mellett zárójelben az Aluise Bon 1519-es jelentésében Mátyás király jövedelmeiként feltüntetett összegeket is közöltem.

4 Balogh, *Velencei diplomaták*, VII–VIII.

5 Balogh, *Velencei diplomaták*, XVI–XVII.

6 Balogh, *Velencei diplomaták*, XXVIII–XXIX.

7 Balogh, *Velencei diplomaták*, LXXVII. (A követ Nándorfehérvár és a környező részek elfoglalása előtti időszakra is „megadta” a bevételek nagyságát.)

8 Valójában csak 209 ezer dukát, a hiány 70 ezer dukát volt. – Megjegyzendő, hogy Kulcsár Péterrel bezárólag az egyes szerzők valamiért 55 ezres összeget tüntettek fel!

9 Valójában csak 176 ezer dukát.

kezéhez eljutó adójövedelmek nagyságának megváltozása csak kevesek figyelmét keltette fel. Amint azt már korábban észrevételezték, illetve a követjelentések adataiból is kiderül, a velencei követek nem voltak tisztában az adószedés változásaival, így tehát adataik sem mutathatják a valós képet. Felmerül tehát a kérdés: ha a követjelentéseket nem hasznosíthatjuk, akkor rendelkezünk-e más, megbízható forrással, amelynek segítségével képet alkothatunk az ország költségvetési helyzetéről?

A fenti kérdésre adott válaszában valószínűleg mindenki Ernuszt Zsigmond pécsi püspök kincstartónak az 1494–1495. évekről készült számadáskönyvét említené. Az elszámolás keletkezési körülményei régóta ismertek: a püspököt az 1496. évi országgyűlésen sikkasztással vádolták meg, amire válaszként, különböző „számlák” segítségével sebtében összeállította a hivatalba lépése időpontjától (1494. január 30.)¹⁹⁰ eltelt két év bevételeit és kiadásait, majd benyújtotta ellenőrzésre. A célját azonban a legkevésbé sem sikerült elérnie: ő ugyan tekintélyes *summa* – 400 000 aranyforint¹⁹¹ – lefizetésével elkerülte a börtönt, az alkincstartóját viszont, mivel fizetni nem tudott, letartóztatták, s természetesen mindkettejüket megfosztották hivataluktól.¹⁹² Jóllehet a számadáskönyv adatait a lehető legváltozatosabb kérdésben idézik az 1797-es kiadás óta, számainak megrostálására és az okleveles forrásokkal történő összevetésére az utóbbi időkig nem került sor. Immáron azonban, elsősorban Neumann Tibor – aki elkészítette a számadáskönyv kritikai kiadását – kutatásai révén egyre inkább úgy tűnik, hogy a kötet adatai sok mindenre alkalmasak lehetnek, de egyvalamire biztosan nem: összeállításának körülményeiből adódóan nem kapunk teljes képet a királyi bevételekről és kiadásokról, így nem is használhatjuk „végösszegeit” annak jellemzésére.¹⁹³

A középkor végéről rendelkezünk még két, a királyi – rendes – bevételeket és kiadásokat feltüntető jegyzékkel. Ugyan mindkettő 1523-ban keletkezett, de Turzó Elek kincstartóé az előző év tényleges adatait tartalmazza, míg Várdai Pál kincstartó listája az 1523. évi bécsújhelyi, illetve pozsonyi királyi találkozó alkalmával a lengyel követ számára készült.¹⁹⁴ Ez utóbbival – a követjelentésekkel kapcsolatos álláspontunk értelmében – nem foglalkozunk. Az 1522. évi bevételeket és kiadásokat nemrégiben C. Tóth Norbert részletesen feldolgozta. Tanulmányában¹⁹⁵ arra a következtetésre jutott, hogy az 1522-es év adószedéséről, különösen pedig a rendi kincstartók tevékenységéről az addigi szakirodalom által kialakított kép téves. Az adószedés rendszere, mind a királyi kincstartó, mind pedig az országos, azaz a rendi kincstartók által irányított rendszer jól működött, az adót rendben beszedték, noha a fizetési hajlandóság, illetve a fizetés sebessége hagyott némi kívánnivalót maga után. Ezeket az anomáliákat azonban – amelyek részben a rendszer normális működésének tünetei, részben pedig minden adószedés velejárói voltak, hiszen adót senki sem szeretett fizetni – nem lett volna szabad eltúlozni, nagyságuk általában „optikai csalódás”. Az adózással kapcsolatos adatok ugyanis a forráspusztulás lencséjén keresztül jutnak el a kutatókhoz, döntő többségük pedig arról szól, hogy mit *nem* hajtottak végre az adózással kapcsolatos ügyekben.

190 *Archontológia 1458–1526*, I. 131.

191 A Bonfini nyomán idézett összeg olyan mértékben megcsontosodott, hogy komolyan senki sem kérdőjelezte meg annak realitását. A magunk részéről elképzelhetetlennek tartjuk ekkora összeg kifizetését, ennek bizonyítása azonban egy másik tanulmány feladata lesz.

192 Neumann, *Registrum proventuum*.

193 Neumann, *Királyi városok adóztatása*, 16–38, ezen belül különösen 33–37.

194 Korábban már Hermann Zsuzsanna elemezte mindkettőt; vö. Hermann, *Államháztartás*.

195 Az alábbiakra lásd C. Tóth, 1522. évi költségvetés, 124–127.

Mivel az 1522. évben az adószedés rendszere megegyezett az 1498 előtti évekével, azaz a banderiátus uraknak is be kellett fizetni a birtokaik utáni adót, összehasonlíthatjuk forrásunkat a korábbi adójegyzékekkel, mégpedig két fontos területen. Egyfelől bizonyos korlátok mellett képet ad az adószedés hatékonyságáról, másfelől néhány megye esetében lehetőséget teremt arra, hogy évszázados távlatban megbecsülhessük a portaszámukat. Nézzünk mindkettőre egy-egy példát!

Az „adózási morál” Mátyás- és Jagelló-kori változására vagy éppen változatlanságára a legjobb választás Veszprém megye, mivel a kirótt és beszedett adó megállapítására az 1494–1495-ös és 1522-es adatokon túl rendelkezésünkre áll még egy számadás 1488-ból is (lásd a 3. táblázatot; az 1488. évi jegyzék adatainál az összegből az egytelkes nemesekre kirótt és tőlük beszedett adót levontuk).¹⁹⁶

3. TÁBLÁZAT. VESZPRÉM MEGYE ADÓJA (1488, 1494, 1495, 1522)

Adó	1488	1494	1495	1522
Kirótt	4073 ft	3461,5 ft	3501 ft	–
Beszedett	2626 ft	1326 ft	1500 ft	3523,735 ft

A táblázat számai önmagukért beszélnek, még ha csak egy megye esetében is, de teljességgel felülírják az eddigi, a korszak adószedéséről kialakított, nem túl hízalgó képet.

A portaszámok alakulására, valamint ezzel együtt a pusztásodás jelenségének – amely problematikára a jelen helyen nem kívánunk kitérni¹⁹⁷ – megítélésére Torna megye példáját idézhetjük: a megyének 1427-ből ismert az első „összseírása”, azaz az adókirovása,¹⁹⁸ majd a portaszámok (szintén a „kirótt adó” cím alatt) szerepelnek az 1494-es és 1495-ös számadáskönyvben,¹⁹⁹ végül 1522-ből az adó befizetését igazoló nyugta maradt fenn, amely alapján hozzávetőlegesen kiszámítható a telkek száma²⁰⁰ (lásd a 4. táblázatot).

196 Az 1522. évi adat kivételével lásd Solymosi, Veszprém, 134, 147, 165.

197 Lásd erre Neumann Tibor és Nógrády Árpád munkáit.

198 Engel Pál, *Kamarahaszna-összeírások 1427-ből*. (Új Történelmi Tár, 2.) Budapest, 1989, 15, 141–148. – Az 1427. évi jegyzékek valójában nem a befolyt adó összegét, hanem az adókirovást tartalmazzák (vö. C. Tóth Norbert, Vas megye 1427. évi „adókerülői” és a kamarahaszna adminisztrációja. *Vasi Szemle* 64:6 [2010] 676–678.).

199 Neumann, *Registrum proventus*.

200 C. Tóth, 1522. évi költségvetés, 142. 22. sz. (az adóbehajtást ellenőrző bizottság nyugtája a megye által fizetendő *subsidium*ról, azaz a portánkénti 0,75 dénárrol szólt, így az átvett összeget 0,75-tel elosztva kaptuk meg – kerekítve – a portaszámot).

4. TÁBLÁZAT. TORNA MEGYE PORTASZÁMAI (1427, 1494, 1495, 1522)

Év	1427	1494	1495	1522
Portaszám	804	1000	832	943

Csábító lenne most ezen és még néhány megye adatainak ismeretében az adóalap változásáról szólnunk, de maradnunk kell témánknál. A különböző összeírásokat és számadásokat tehát külön-külön kell elemeznünk, figyelembe véve a korszak viszonyait, és a további okleveles forrásokat, majd ezekből kell a követjelentések adatai nélkül levonnunk következtetéseinket. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a jelentéseket nem használhatjuk többé, hanem azt, hogy csak kiegészítő forrásként vehetők figyelembe, azaz ne ezekre építsük érvelésünket.

Az 1522. évben a kamarahaszna és *subsidium* címén szedett adókból származó jövedelmek összege elérte a 250–300 ezer forintot, amelyhez hozzáadva a király „rendes” jövedelmeit, azaz – legalább²⁰¹ – 100 ezer forintot, a teljes bevétel elérte 350–400 ezer – 1522-ben akár a 478–528 ezer – forintot. A velencei követjelentésekből megismert számokhoz képest meglepően magas bevétel ellenére a közkeletű vélekedések szerint két ok miatt nem maradt pénz semmire: egyfelől az országos kincstartók hozzá nem értése és hanyag kezelése miatt kevés folyt be adóból, másfelől pedig ami beérkezett, azt a királyi helytartó, Bátor István nádor elsikkasztotta. A vonatkozó év feltárt forrásai azonban azt bizonyították, hogy ez nem fedi a valóságot.

II. 4. Összegzés

A Jagelló-kori államháztartás katasztrofális helyzetének elsődleges oka nem annyira a bevételek csökkenése, illetve a pénzügyigazgatás gyatra működése, mint inkább a kiadások irdatlan méretű növekedése volt. A királyság belső erőforrásainak a déli határok megvédése érdekében történő „csúcsrajáratása”, amely ekkor már – a szreberniki bánág 1512. évi elvesztése, valamint az azt követő sikertelen béketárgyalások miatt állandósuló hadiállapot okán²⁰² – mintegy évtizede tartott, „elégítette” a királyi jövedelmeket. A nándorfehérvári vár elvesztése utáni év(ek)ben pedig a szultáni seregek mindent elsöprő támadásától rettegtek, és annak elhárítására igyekeztek minden eszközt bevetni. Noha ezt az ország gazdasági teljesítőképessége még elviselte volna,²⁰³ a nemesség (régikategóriával: köznemesség) hitének megrendülését az elitben és ennek nyomán a nemesi közvéleményben kialakuló elitellenességet (például a királyi udvar felesleges

201 Ezt azért érdemes hangsúlyoznunk, mivel 1522-ben a „nova moneta” bevezetése miatt a pénzverésből extra bevétele – körülbelül 160 ezer forint – volt a kincstárnak (vö. Hermann, Államháztartás; C. Tóth, 1522. évi költségvetés).

202 Vö. Fodor Pál-Dávid Géza, Magyar–török béketárgyalások 1512–1514-ben. *Történelmi Szemle* 36:3–4 (1994) 218.

203 Vö. Nógrády, „Az elakadt fejlődés”, 26–27.

költekezései, mulatságok)²⁰⁴ – és ezzel együtt az adófizetés hajlandóságának csökkenését, a „minek fizetni, ha nem történik semmi” nézet kialakulását, aminek következményeként az országgyűléseken (1511, 1518, 1521) rendi kincstartókat állítottak, hogy felügyeljék az adójövedelmek felhasználását, valamint persze nem utolsósorban a török elleni támadóhadjárat mindenáron való szorgalmazását²⁰⁵ – már nem.

A mohácsi tragédia – amely véleményünk szerint csak a szultán más hadszíntereken való lekötöttsége miatt nem következett be egy évtizeddel korábban²⁰⁶ – végleg eldöntötte a kérdés megítélését. A kortársak és az utókor számára könnyebb volt azzal magyarázni az eseményeket, hogy az ország Jagelló-kori elitje nem teljesítette kötelességét, szétzilálta az ország irányítását, ellopta a királyi jövedelmeket, és mindezek következményeként lezüllesztette az ország haderejét, amely így nem volt képes ellenállni a török seregnek,²⁰⁷ mint elismerni azt, hogy az ország (tegyük hozzá: Európa bármely más állama) minden erejét latba vetve is csak ennyire és nem többre volt képes. Itt az ideje tehát, hogy a szakirodalomban és a nagyközönségben élő ok-okozati viszonyról alkotott képet (a királyi hatalom gyengesége / feudális anarchia → a királyi jövedelmek csökkenése → az ország védelmi képességének romlása → Mohács, a középkori Magyar Királyság bukása²⁰⁸) felülvizsgáljuk, mivel az korántsem felel meg a valós képnek.

III. A TÖRÖKKÉRDÉS ÉS A HONVÉDELEM

Eötvös Józsefnek a Jagelló-kori hanyatlás képét megfestő regényét már idéztük jelen tanulmány bevezetőjében. Az író nem hagyott kétséget afelől, hogy szerint-e a süllyedés végső oka a király személyiségében rejtett, akit egyébként alapve-

204 Vö. Kubinyi, *A királyi udvar kormányzati szerepe*, 7–10.

205 Lásd erre részletesen Kubinyi András, *Politikai vitakultúra a Mohács előtti Magyarországon*. In: Almási Tibor–Draskóczy István–Jancsó Éva (szerk.), *Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*. (Studia professoris – professor studiorum) Budapest, 2005, 169–196, ezen belül különösen 172–175 (Nagyszombati Márton, Geszti László költeményei, Császár Mihály naplója), 183–187 (Bácsi Ferenc levele); Uő, *Országgyűlési küzdelmek Magyarországon 1523–1525-ben*. In: Neumann Tibor–Rácz György (szerk.), *„Honoris causa”. Tanulmányok Engel Pál emlékére*. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 40. – *Analecta Mediaevalia*, III.) Budapest–Piliscsaba, 2009, 125–148; valamint Benda Kálmán, *A magyar nemzeti hivatástudat története (a XV–XVII. században)*. Budapest, 1937, 19–22, 30–36.

206 Vö. Pálffy Géza, *A tizenhatodik század története*. (Magyar Századok) Budapest, 2000, 11–12; Uő, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. (História Könyvtár. Monográfiák, 27.) Budapest, 2010, 40–41.

207 Vö. B. Szabó János, *Mohács. Régi kérdések – új válaszok. A Magyar Királyság hadserege az 1526. évi mohácsi csatában*. Budapest, 2015, 19–20.

208 Ennek máig élő „legjobb” megfogalmazását lásd a már idézett, az 1960-es években megjelent és Székely György által írt egyetemi tankönyvnek középkorra vonatkozó utolsó bekezdésében (Elekes–Lederer–Székely, *Magyarország története*, I. 435): „A mohácsi vész és az utána bekövetkezett események tetetőzték az uralkodó osztály országvesztő politikáját, amely Mátyás halála után – a parasztháború leverésén keresztül – egyenesen vezetett az ország szétszakadásához.”

tően együttérzéssel ábrázol: „Ulászló arra, hogy Mátyás férfiass kormányához szokott országunkban a királyi polcot elfoglalja, bizonyosan nem volt alkalmas; de senki sem ismeré helyzetét jobban, mint ő maga, s csak természetes gyengesége s azon legyőzhetetlen tunyaság s tehetetlenség, mely őt első ifjúsága óta jellemzé, okozák, hogy lealjasult méltóságának helyreállítására semmit sem tőn.”²⁰⁹ A király leküzdhetetlen – az első fejezetben részletesen elemzett, s általánosan vélelmezett – tunyasága az oka mindennek, ebből következik mindama baj, mely az ország nyomorúságát jellemzi: a féktelen oligarchia tobzódása, a parasztság és polgárság sanyarú helyzete, és persze a katonai erények sorvadása, ami az országot képtelenné teszi a törökkel szembeni ellenállásra. „Nincs Mátyásunk többé! Míg ő a budai várban lakott, a vas is élesebb volt, minden kar hatalmasabb csapásokat osztogatott s a törökök jobbra-balra hulltak szaporán, mint a rendek, mikor a gazda maga ügyel fel kaszásaira” – így szól Eötvösnél a fekete sereg egykori vitéze, aki Kinizsi Pál halála óta kocsmáról kocsmára járva beszéli el „egykori hőstetteit” – ahelyett, hogy a gazda (értsd: a király) szigorú, de igazságos felügyelete mellett vágná a pogányokat.²¹⁰

Bár Eötvös József történelmi regényt írt, munkáját igen gondos hivatkozásokkal kísérte, és az Ulászló jellemzéséhez fűzött jegyzet idézi a 16–17. század azon szerzőinek többségét (a cseh humanista Jan Dubravius, a Báthory István udvarában alkotó olasz Giovanni Michele Bruto, Paolo Giovio, vagy éppen Istvánffy Miklós), akiknek sommás vagy bővebb leírásain alapulnak azóta is a II. Ulászló cseh és magyar királyról szóló jellemzések.²¹¹ Ulászló vélt vagy valós jellemvonásairól és ezek forrásairól a jelen tanulmány más helyén bőven esik szó, itt azért látszott szükségesnek, hogy – Eötvös József tolmácsolásában – megidézzük őket, mert a király uralkodásra való alkalmatlansága szinte minden történeti munkában mint *origo omnium malorum* jelenik meg, s a dominóelvet alkalmazva ebből következik minden rossz. Mivel – Mátyással ellentétben – Ulászló képtelen volt ellátni a királyi tisztséggel járó legalapvetőbb feladatokat, kezdettől a hatalomvágyó oligarchák befolyása alá került, akiknek tobzódása aktivizálta a köznemesség indulatait, akik viszont az oligarchákkal karöltve nyomták el a parasztságot, és az ily módon megbénított ország képtelenné vált önönmaga megvédésére. A hanyatlás gyakorlatilag azonnal megkezdődött Mátyás halála után, mihelyt az általa láncon tartott oligarchák, láncaiktól szabadulva, megérezték Ulászló gyengeségét, ezáltal pedig a szabadság mámorító levegőjét. 1490-től egyenes út vezetett 1526-ig, a mohácsi katasztrófaig. „Mátyás halálában, Ulászló trónraemelésében ott lappang a mohácsi vész minden szomorú következményeivel.”²¹²

A fentebb vázolt kép legérdekesebb vonása az, hogy állandósult. Évszázadok óta száll szinte változatlan formában generációról generációra, társadalmi és politikai rendszerektől függetlenül egészen napjainkig. „Mit mondjak a Dob-

209 Eötvös, *Magyarország*, I. 36.

210 Eötvös, *Magyarország*, 10–11.

211 Eötvös, *Magyarország*, 300.

212 Schönherr Gyula, *Hunyadi Corvin János*. Budapest, 1894, 5.

se királyrul? bezzeg példája ez a gondatlanságnak”, írta már a költő Zrínyi az 1650-es évek elején.²¹³ „Az események menetét kevésbé befolyásolta, meglehet, azért, mert belátta, nem is tudná” – visszhangozta 350 évvel később generációjának egyik legkiválóbb történésze, Engel Pál.²¹⁴ Az Eötvössel egy időben alkotó Horváth Mihály országtörténeti művének vonatkozó kötetében, a Jagellók korszakával foglalkozó fejezetnek az „oligarchai féktelenség által okozott nemzeti sülyedés korszaka” címet adta, majd megállapította, hogy az „önző oligarchák, s a gyáva király alatt” a „királyság fénye elhomályosodott, tekintélye eltipratott, ereje jövedelmeivel együtt eltékozoltatott. Az igazgatás minden ágaiba zavar és rendtelenség, csalárdság és kötelesség-mulasztás fészkelte be magát, mi a nemzet életfáján öldöklő féregként rágódott”.²¹⁵ „A vezetés nélküli állam éppúgy akadózott funkciói végzésében, mint egy szélhűdött emberi test” – írta a maga részéről Szekfű Gyula 1936-ban.²¹⁶ Az ország védelmi képességének 1490 utáni fokozatos gyengülését gyakorlatilag lehetetlen önállóan vizsgálnunk, mivel ez csak az egyik eleme volt annak a kibogozhatatlanul összefüggő problémahalmaznak, amivel szemben állunk. Igyekeztünk ezért az alábbiakban néhány olyan témára koncentrálni, amely a honvédelem szemszögéből hozzájárulhat a tágabb problémakör – a Jagelló-kori magyar állam működése – megértéséhez.

III. 1. A fekete sereg „megsemmisítése”

Az 1490 után azonnal beálló „zavar és rendtelenség” egyik aspektusa a hadügyek szétzilálódása lett volna, ami viszont egyenesen következett a pénzügyek rendezetlenségéből. „Ulászló pénz és fegyver nélkül játékszerré vált a körülötte álló hatalmasságok kezében.”²¹⁷ Csaknem teljes közmegegyezés uralkodik abban a tekintetben, hogy a tehetetlen király és a hatalomvágyó oligarchák kettősének először, és legfájdalmasabb módon, Mátyás legnagyobb vívmánya, az „állandó zsoldossereg” esett áldozatul. A fekete sereg megsemmisülését minden, a Jagelló-korszakkal foglalkozó munka hasonlóan írja le – a legismertebb forrás, Bonfini leírását követve, és kísértetiesen hasonlóak az eseményhez fűzött kommentárok is. A történet jól ismert: a készülő oszmán támadás hírére a déli határra vezényelt, ott a fizetlenség miatt fosztogatni kezdő zsoldossereget Kinizsi Pál temesi ispán egy véres ütközetben szétverte.²¹⁸ „Ez lőn sorsa Mátyás győzhetetlen, világhírű fekete-seregének, mely pontosan fizetve s kellő fegyelemben tartva, a királyi székek az oligarchiai féktelenkedés ellen legerősebb támasza, az országnak a török becsapásai ellen állandó, biztos véde maradhatott volna.”²¹⁹ Szalay László értelmezésében ez „volt vége a’ fekete seregnek, mely hatalmas kézben mint eddiglen, úgy azontúl is lényeges szolgálatokat fogott volna országnak,

213 Zrínyi Miklós, Vitéz hadnagy. In: Zrínyi Miklós *hadtudományi munkái*. Budapest, 1957, 165.

214 Engel, *Szent István birodalma*, 287.

215 Horváth, *Magyarország történelme*, III. 423.

216 Szekfű, *A magyar renaissance állam*, 583.

217 Kulcsár, *A Jagelló-kor*, 72.

218 Bonfini ford. 15–35.

219 Horváth, *Magyarország történelme*, III. 260.

királynak tehetni. Europa' közviszonyai mindinkább szükségelték az állandó hadak' tartását: a' fekete sereget újjá szervezni és féken tartani, üdvösebb dolog fogott volna lenni, mint kiirtása; de Kinisy csak ehhez értett".²²⁰ „Derék vitézek voltak, hű katonái a nagy Mátyásnak, kiknek számára az Ulászló rohamosan korhadó Magyarországaiban nem maradt hely": így írt a kitűnő hadtörténész Tóth Zoltán is, Mátyás zsoldosseregének mind ez ideig egyetlen monográfusa, aki pedig pontosan tisztában volt a korszak katonai realitásaival. A fekete sereg „kiontott vére" Tóth szerint nem is elsősorban a király fejére száll, hanem azon mágnásokéra, akik a nagy Hunyadi Mátyásnak köszönhették befolyásukat és emelkedésüket, de halála után rögvest elárulták jövőjüket: főként Szapolyai Istvánra.²²¹ Ugyanebben az értelemben nyilatkozott Szekfű Gyula is: „A Hunyadi-hatalom megszüntetése, Ausztria és a cseh tartományok elveszte, a török ellen annyira szükséges állandó sereg tönkretétele néhány nagyúr aktív bűne volt, leg súlyosabban Zápolyai István, Kinizsi Pál és Filipec püspök vétkeztek jövőjük ellen.”²²²

Fél évszázaddal később Szakály Ferenc hasonlóan sötét képet festett a Mátyás halála után bekövetkezett fordulatról: „Ide jutott a XVI. század elejére Magyarország. Az az ország, amelynek egyik királya nem is olyan régen, alig egy emberöltővel korábban Európa egyik legjobb állandó zsoldoshadseregét mondhatta magáénak. Hunyadi Mátyás példát mutatott utódainak, hogyan kell céljai eszközévé alakítani azt a kóbor rablóbandát, amellyé a hajdan huszita zászlók alá síkra szállt cseh seregek züllöttek és amelynek sorait az európai háborúk azóta sem hagyták feltöltetlenül. [...] Mátyás halála után a centralizált állam annyi más vívmányával együtt bukott a két leggyűlöltebb, az állandó hadsereg fenntartását biztosító kegyetlen adórendszer és annak édesgyermeké és egyben biztosítéka, az idegen zsoldossereg.”²²³ Szakály ugyanakkor, egy másik munkájában, nagyon pontosan megragadta a Mátyás-féle állandó zsoldossereg legfontosabb problémáját. A magyar–oszmán szembenállás 1466 utáni szakaszáról írva állapította meg, hogy a „magyar királyság erőforrásai magukban messze nem voltak elégségesek ahhoz, hogy hadereje a balkáni »harmadik erő« visszaállításával s ennek előfeltételeként újabb offenzívával bontakozhassék ki a számára végső soron kedvezőtlen állóháború nyűgéből. Igaz, Mátyás tartósan rendelkezett Morvaország és Szilézia erőforrásaival is, de a tartományok megtartása érdekében ott is kellett állomásoztatnia-foglalkoztatnia félelmetes erejű s hírv zsoldos seregét.”²²⁴

A Szakály által megfogalmazott paradoxon – hogy ti. Mátyás annak érdekében, hogy zsoldosseregét huzamosabb időn keresztül fegyverben tudja tartani, kénytelen volt azt nálánál gyengébb vagy legalább nem erősebb ellenfelektől elfoglalt területeken állomásoztatni, és végső soron értelmetlen nyugati háborúit a végtelenségig elnyújtani – napjainkra a magyar történetírás elfogadott állás-

220 Szalay, *Magyarország története*, III. 394–395.

221 Tóth Zoltán, *Mátyás király idegen zsoldosserege (a fekete sereg)*. Budapest, 1925, 347–348.

222 Szekfű, *A magyar renaissance állam*, 567.

223 Szakály, *A mohácsi csata*, 77.

224 Szakály Ferenc, *A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt*. In: Szakály–Ráczó, (szerk.), *Mohács*, 47.

pontjává vált,²²⁵ ennek következményeit azonban a Jagellók szempontjából nem szokás továbbgondolni. A probléma lényegét már Horváth Mihály nagyon világosan látta: „ha a kiindulási pontot nem kárhoztatjuk is Mátyás külpolitikájának irányában, lehetetlen mindazáltal nem sajnálnunk, hogy az események hatalma által tovább ragadtatva, szomszédjai, kivált a császár által szünetlenül ingerelgetve, mélyebben bebonyolult a nyugat s éjszak viszályos ügyeibe, mintsem hogy elég ideje s ereje maradt volna birodalmát a török ellen biztosítani, s ezen még égetőbb nemzeti érdeknek kellőleg megfelelni. És bár elismerjük is, hogy azon hanyag gondatlanság s rövidlátó önzés mellett, mely ezen korban a közép és déli Európa hatalmait bélyegzi, Mátyás magára hagyatva nem lett volna is tán képes maga megtörni a töröknek egy II. Mohammed alatt óriásivá nőtt hatalmát: azon erővel mégis, melyet a cseh és osztrák tartományok elfoglalására s mulékony birtokára pazarlott, legalább az ország déli melléktartományait biztosíthatja vala az erre több ízben kínálkozott alkalommal.”²²⁶

Mátyás egyetlen alkalomtól, az 1475–1476 telén végrehajtott szabácsi ostromtól eltekintve soha nem vezette zsoldosseregeit az oszmánok ellen (az 1463–1464. évi boszniai hadjáratokban, bár voltak a király seregében külföldi zsoldosok, annak zömét még a hagyományos módokon mozgósított erők alkották), aminek fényében meglepődve olvassuk Fraknoi Vilmos tollából, hogy „Hunyadi Mátyás határt szabott a török uralom terjedésének, ismételve diadalmaskodott azon seregek fölött, melyek a görög birodalomra a végső csapást mérték vala”,²²⁷ vagy, mint Rázsó Gyula írja, Mátyás hadserege „jó teljesítményt nyújtott [...] a törökkel szemben [...] a nyílt összecsapásokban is” – elvégre ilyen összecsapásokról egyáltalán nem tudunk, hiszen Mátyás soha nem mérte össze erejét az oszmán főerőkkel, akkor sem, amikor erre módja nyílt volna. Mindezt egy olyan időszakban, amikor az oszmánok nem törekedtek Magyarország meghódítására, politikájuk „arra irányult, hogy kiküszöbölje a magyar befolyást a Balkánon, portyákkal merítse ki a magyar állam ellenálló erejét, s megteremtse az alapokat a későbbi, aktívabb politika számára”.²²⁸ Ezt a célt pedig tökéletesen meg is valósították a magyar fegyveres erők tétlen asszisztálása mellett, hiszen Mátyás halálának, II. Ulászló trónra lépésének idejére (1490) a Balkán egész területe oszmán birtokba került, lakói oszmán adófizetőkkel váltak. Mátyás sem a szerb állam (1459), sem Bosznia (1463) bukását, sem az albán felkelés leverését (1468), sem Hercegovina bekebelezését (1481) nem tudta, de inkább nem is akarta megakadályozni, és e szomorú képen inkább csak szépségtapaszt az oszmán–magyar háborúk kétségen kívül egyik legdicsőesebb epizódja, Jajca elfoglalása és megvédése (1463–1464).²²⁹

225 Vö. például Kubinyi, *Mátyás király*, 94–95.

226 Horváth, *Magyarország történelme*, III. 222–223.

227 Fraknoi Vilmos, *Magyarország a mohácsi vész előtt. A pápai követek jelentései alapján*. Budapest, 1884, I.

228 Rázsó Gyula, Hunyadi Mátyás török politikája. In: Rázsó Gyula–V. Molnár László (szerk.), *Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára*. Budapest, 1990, 158.

229 Szakály, A török–magyar küzdelem, 43.

Az utóbbi időben felmerült ugyanakkor, hogy Mátyás kül-és katonapolitikáját érdemes egy átfogó „nagy stratégia” (*grand strategy*) keretében értelmezni. Eszerint az állandó zsoldossereg pusztán léte lett volna az a tényező, amely a szultánt elrettentette Magyarország megtámadásától, ezzel voltaképpen igazolva Mátyás nyugati hódításait és kegyetlen adópolitikáját – elvégre más módon az állandó sereg fenntartása, és így az ország területi integritásának megőrzése nem lett volna lehetséges.²³⁰ A feltételezés igazolása vagy cáfolata nem tartozik a jelen írás feladatai közé; azt ugyanakkor világosan látni kell, hogy egy ilyen „nagy stratégia” folytatása a Jagellók esetében már csak azért sem jöhetett számításba, mert a Mátyás által elfoglalt területek többsége Ulászló trónra lépésével megszűnt hódított területnek lenni, és elég nyilvánvaló, hogy hosszú távon az osztrák foglalások megtartása sem volt lehetséges. Mint ahogy az is világos, hogy Mátyás – európai kortársaihoz hasonlóan – a hazai parasztságot sújtó adóprés és a meghódított területek fiskális kihasználása mellett is csak irdatlan adósságok felhalmozása árán tudta életben tartani és működtetni hadseregét.

Értelmetlen dolog ezért az állandó zsoldossereg eltűnéséért egyedül a Jagellók trónra lépését felelőssé tenni, akár a királyban, akár az „elszabadult”, hálátlan oligarchákban látjuk a legfőbb bűnösöket.²³¹ Salamon Ferenc szerint „arra, hogy Mátyás hadiintézményei állandósuljanak, szükséges lesz vala a trónöröklés oly szakadatlan rendje, minő Franciaországban volt. De nálunk a dinasztiaíknak törvényes fimaradékokban való kihalta tág tért nyitott a politikai irányok változtatásának is. Már pedig minden rendszerváltoztatás sok kárral s összeférhetetlen viszonyok előidézésével jár. Bizonyosnak vehetjük, hogy ha XI. Lajossal Franciaországban kihalnak Capet utódai s a francia nemzet kénytelen királyt választani, első dolga lesz vala a koronázási feltételek közé igtatni az állandó sereg s az új adók eltörlését. Ez történt meg Mátyás halála után is.”²³² A valóságban, bár XI. Lajos halála után valóban nem kellett új királyt választani Franciaországban, a király halálakor állandó jelleggel fegyverben tartott körülbelül 4000 lándzsa – mintegy 16 000 katona – felét még fia és utóda, VIII. Károly koronázása előtt szélnék eresztették.²³³ XI. Lajos Franciaországa mintegy négyszer volt népesebb Hunyadi Mátyás Magyarországnál, míg az utóbbihoz hasonló nagyságú és népességű Anglia – amelyet nyilván senki nem merészelne „rendi oligarchiának” minősíteni –, még az „állandó hadsereg” alapjainak lerakásáig sem jutott el a 15. században,²³⁴ miközben az egyetlen jelentősebb, állandónak minősíthető haderő, a calais-i helyőrség finanszírozása állandó nehézségeket okozott a kincstárnak.²³⁵

230 Veszprémy László, Szabács ostroma (1475–1476). *Hadtörténelmi Közlemények* 122 (2009) 36.

231 Sokkal józanabb értékelés: Tringli, *Az újkor hajnala*, 90. Vö. Péterfi Pence, A ‘fekete sereg’ ausztriai végnapjai (1493). In: Pósan László–Veszprémy László (szerk.), *Elfeledett háborúk: középkori csaták és várostromok*. Budapest, 2016, 398–425, a zsoldossereg maradékának felszámolására.

232 Salamon Ferenc, *Magyarország a török hódítás korában*. Budapest, é. n., 60.

233 Philippe Contamine, *Guerre, état et société à la fin du moyen âge. Études sur les armées des rois de France 1337–1494*. Paris, 1972, 286.

234 John Watts, *The Making of Politics. Europe, 1300–1500*. Cambridge, 2009, 370–371.

235 Gerald Harriss, *Shaping the Nation. England 1360–1461*. Oxford, 2008, 61, 64.

III. 2. A hadszervezet vélelmezett leépülése

Az állandó zsoldosereg szétverésének vádjából egyenesen következik a II. Ulászlóval (és kormányzatával) szemben általánosan felhozott másik vád, hogy ti. a fekete sereg megszűnése miatt Magyarország hadszervezete visszazuhan a Mátyás trónra lépése előtti – értsd: primitívebb – szintre, és a bevételek drasztikus csökkenése mellett az ország ezért vált képtelenné az oszmánokkal szembeni védekezésre. Ahogy Fraknói Vilmos fogalmazott, a „király (II. Ulászló) az ellen sem tett kifogást, hogy a Mátyás halála után uralomra jutott visszahatás vezér-férfit az állami életet új alapokra fektették. Mátyás – mint láttuk – a nemzetet honvédelmi kötelezettségeitől fölmentette, adó fejében, amelynek jövedelméből állandó zsoldos sereget tartott. Most a nemzet az adófizetés kötelezettségét elhárította magától és a régi honvédelmi rendszert állította vissza. Az adófizetést már a választási feltételek kizárták. A honvédelmi rendszer tekintetében a rendek visszatértek lényegileg azokhoz az intézményekhez, melyek Mátyás uralkodásának elején állottak fönn. E szerint az ország megoltalmazására első sorban a király van hivatva, saját bandériumával és az ország zászlósurainak bandériumai-val, melyeknek eltartására a királytól zsoldot húznak. Csak amennyiben ezek elégtelenek az ellenség visszaverésére, szólíthatja a király táborba a főpapok, világi urak és vármegyék bandériumait.”²³⁶

Az „ily csekély összegekkel dotált államkincstár természet szerint képtelen volt a török támadásait visszautasító védelmi apparátus fenntartására, miből viszont logikusan következett a magyar honvédelemnek Mátyás előtti színvonalra visszaesése. Zsoldos, állandó hadseregről szó sincs többé, a fekete sereg kiirtása szimbolikus cselekedete volt ennek az új állami felfogásnak, mely a közösség fenntartására nem volt hajlandó többé áldozni. Visszatért a nemzet a bandériális rendszerhez és a telekkatonasághoz, melyekről pedig világos volt, hogy sem az új nyugati zsoldos seregekkel, sem a török janicsárok és szpáhik állandó seregével nem mérkőzhetnek. [...] Ennyire lerongyolódott had- és pénzügy mellett a déli határ viszonyai is természetesen egyre rosszabbodtak” – hangzott Szekfű Gyula sommás ítélete 1936-ban,²³⁷ és véleményét a háború utáni marxista történettudomány is átvette: „A törökök a király [ti. Mátyás, kieg. a szerzőktől] halála után sorozatos támadásokba kezdtek, kihasználva az idegen trónkövetelőket betörését. [...] Annál feltűnőbb, s a belpolitikai reakció folyamánya a Mátyás halála utáni években a haderő bandériális elemének ismét túlsúlyba kerülése, nagybíró vezetés alatt. Az állandó zsoldos haderőt (fekete sereg) hamarosan szétzüllesztették, megsemmisítették. A telekkatonaság módosítására vonatkozó rendelkezések is papíron maradtak.”²³⁸ Engel Pál nem kevésbé elítélően szólt az 1490 utáni változásokról 2001-ben: „[...] az ütőképes haderő hiányát ezentúl főképp törvények voltak hivatva pótolni”, míg az 1498–1500 közötti haderőreform legfőbb ered-

236 Fraknói, Magyarország, 354–355.

237 Szekfű, A magyar renaissance állam, 577–578.

238 Elekes–Lederer–Székely, Magyarország története, I. 143. (A hivatkozott rész Székely György munkája.)

ménye szerint az volt, hogy „legalizálta a magánhadseregeket, a kincstárt pedig jelentős bevételektől fosztotta meg”²³⁹

Kubinyi András és mások kutatásai nyomán ma már sokkal világosabban látjuk a Jagelló-kori hadszervezeti reformok lényegét, és a korszak fiskális politikájának megítélésében is komoly elmozdulás történt. Miután leszámoltak a Mátyás-féle „állandó” zsoldosereg legendájával, a korszak kutatói megállapították, hogy a Jagelló királyok idején valóban történt egyfajta „visszarendeződés”, ez ugyanakkor korántsem jelentette az állandóan fegyverben tartott erők megszűnését, legfeljebb átrendeződését. Ott voltak egyfelől az oszmán front végvárainak helyőrségei, másfelől a rendszeresen mozgósított főpapi és főúri bandériumok, amelyeket a közhiedelemmel ellentétben Mátyás is rendszeresen alkalmazott, és amelyek Mohács idejére gyakorlatilag fizetett csapatokká váltak – még ha e fizetség nem is közvetlenül a kincstárból érkezett. Kubinyi józan értékelése szerint „a bandériális rendszer, amennyiben a mozgósítás idejében megtörtént, és a bandériumok idejében összegyűltek, nem lett volna káros. Hiszen a bandériumok katonái zsoldosok voltak, katonai mesterséghez értettek, és mivel a fennmaradt adatok szerint zsoldjuk még a végvári katonák évi fizetésének a felét sem érte el, olcsóbb volt, mint Mátyás serege”²⁴⁰. Elvégre egy akkora haderő rendszeres fizetését, amekkorát Magyarország kénytelen volt csaknem permanensen szolgálatban tartani, egyetlen más korabeli európai ország sem lett volna képes megoldani anélkül, hogy rendkívüli fiskális megoldások (főképpen nagy összegű kölcsönök) fejében évekre előre lekötne a rendes és rendkívüli jövedelmeket, és így gúzsba kötné a pénzügyigazgatás kezét – amint ez Magyarország esetében is történt.²⁴¹

Ami az ország 1490 utáni bevételeit illeti, friss kutatások igazolták, hogy Ulászló ígérete ellenére a rendkívüli adó kivetése nem szűnt meg, mi több, rendszeres maradt, és a királyi jövedelmek összessége, figyelembe véve az elkerülhetetlen változásokat és az oszmán betörések okozta adóalap-csökkenést, nem maradt el számottevően a Mátyás-kori szinttől. Ami változott, az a védelemre háruló teher volt, hiszen, mint már említettük, 1490 után a teljes déli határszakaszra oszmán nyomás nehezedett, ami szükségessé tette, hogy az ország bevételeinek teljességét az ez elleni védekezésre fordítsák.²⁴² Az Oszmán Birodalom, szögezzük le ismét, nem kis részben Mátyás passzivitásának köszönhetően duzzadt a kétszeresére II. Mehmed uralkodása idején, és ennek következményeivel – az erőegyensúly végzetes elmozdulásával – már utódainak, a Jagellóknak kellett szembenézniük.

239 Engel, *Szent István birodalma*, 296.

240 Kubinyi András, A mohácsi csata és előzményei. In: Uő, *Nándorfehérvártól Mohácsig*, 166.

241 Kubinyi András e témában írt legfontosabb munkái megjelentek összegyűjtve: *Nándorfehérvártól Mohácsig*, 121–261. Lásd még: Martyn Rady, Fiscal and Military Developments in Hungary during the Jagello Period. *Chronica. Annual of the Institute of History, University of Szeged* 9–10 (2009–10) 86–99; Uő, Jagello Hungary. In: *Decreta regni mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*. Edited and translated by Péter Banyó and Martyn Rady, with the assistance of János M. Bak. Idyllwild, CA, 2012, XVII–XXIX; B. Szabó, *Mohács*, 30–35.

242 Neumann, Királyi hatalom és országgyűlés, 53; C. Tóth, 1522. évi költségvetés, 83–148.

III. 3. Egyenes út Mohácsig?

A „mohácsi katasztrófa nem annyira elszánt küzdelemnek részvétet keltő, tragikus kimenetele, mint inkább önzés és pártviszály által táplált tehetetlenségnek szégyenítő eredménye.”²⁴³ „A nemzet ellenállási képességének végzetes megfogatkozását az erkölcsi sülyedés szülte, melynek tünetei Mátyás halála óta a közélet egész terén ijesztő módon jelentkeztek.”²⁴⁴ A Fraknói Vilmos által megfogalmazott tézisek, amelyek szerint a Jagelló-kort általános erkölcsi hanyatlást vélelmezve lehet csak értelmezni, megadták az alaphangot a további vizsgálódások számára. Az 1490 és 1526 közötti időszak egyre inkább egyfajta lassú lefolyású, de megállíthatatlanul terjedő betegség képét öltötte magára, amelynek tünetei az ország katonai gyengesége, külpolitikai elszigetelődése és belső pártharcai, mindezek oka pedig a Mátyás által könyörtelenül eltiport oligarchia ismételt felemelkedése a „hatalomvágy és tetterő nélkül” trónra lépő²⁴⁵ Ulászlónak köszönhetően. (E kép kialakulásáról a jelen tanulmány első fejezetében esett szó.)

„Nyitott szemmel, de mozgásra képtelen, gémberedett tagokkal csúszott a szerencsétlen nemzet az örvény felé. Az a Velence, mely 1509-ben, ha minden erejét megfeszítve is, helyt tudott állani a cambray-i ligában ellene egyesült majdnem valamennyi európai hatalommal szemben, húsz évvel előbb, 1489-ben, összehasonlíthatatlanul kedvezőbb diplomáciai helyzetben, sötét sejtelmekkel eltelve gondolt egy magyar háború lehetőségére. Hova sodorta ez a néhány esztendő Mátyás birodalmát?”, írta Tóth Zoltán,²⁴⁶ míg Szekfű Gyula, mint láttuk, szélhűdött emberi testhez hasonlította a Jagellók magyar államát. A közös pont mindeme írásokban a kór hirtelen megjelenése: egy Mátyás király életében még makkegészséges, tetterős nemzet gyors leromlása néhány esztendő alatt. Tulajdonképpen ugyanezt az értelmezést közvetíti az olvasók felé a legújabb angol nyelvű összefoglaló is: „Bár [a 15. század második felében] egy tehetséges és népszerű (!) király [vagyis Mátyás, kieg. a szerzőktől] bátor erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy helyreállítsa a királyi hatalmat, a század végére bárói pártok uralták a politikai színteret. [...] 1500-ra az egykor gazdag és befolyásos ország a túlélésért küzdő szegény országgá vált.”²⁴⁷

A Jagelló-kori Magyarország „közállapotairól”, vagyis politikai rendszerének vélelmezett szétrohadásáról, ami a végső katonai vereség okának tekinthető, talán senki sem írt sötétebb színekkel, mint Szekfű Gyula és Engel Pál. Szekfű szerint „a rendiség [...] képtelen volt király nélkül élni, s a központi hatalom végletes tönkrejutása, nem pedig valami »erkölcsi mocsár« az, ami akkori lengyeles állapotainkat magyarázza. Király, hadsereg, adózás, diplomácia mind elpusztult, a hatalmas nagybirtokosok látóköre híján csak tapogatóztak a tenni-

243 Fraknói, *Magyarország a mohácsi vész előtt*, XI.

244 Fraknói, *Magyarország*, 515.

245 Fraknói, *Magyarország a mohácsi vész előtt*, 2.

246 Tóth, *Mátyás király idegen zsoldos serege*, 349–350.

247 János Bak, Hungary: Crown and Estates. In: Christopher Allmand (ed.), *The New Cambridge Medieval History VII. c. 1415-c. 1500*. Cambridge, 2008, 707.

valók dolgában, illúziókban éltek, és bakokat lőttek.”²⁴⁸ A rendi szétesés gyökerei 1490 előttre nyúltak vissza, hiszen „a magyar rendek szemében” már Mátyás alatt „kívánatosnak tűnt fel a lengyel rendek korlátlan, államellenes, államcélokkal nem törődő szabadsága”, de a nagy Hunyadinak átmenetileg legalább sikerült visszaszorítania a széthúzás erőit.²⁴⁹ A lengyel párhuzam tűnik fel Engelnél is: „Nyilvánvaló, hogy mint a lengyel-litván államot, úgy Magyarországot is a nemesi rend uralomra jutása juttatta tönkre. Röviden szólva annak az ellenkezője ment itt végbe, ami Nyugat-Európában. Ott a királyi hatalom fokozatosan maga alá tudta gyűrni a partikuláris erőket, és 1500 tájára hatékony politikai rendszereket alakított ki. Itt az idők folyamán a partikularizmus rendi formája diadalmaskodott a monarchia felett, és a királyság nemesi köztársassággá formálódott át. [...] A nemesi tömegnek olyan állam volt az eszménye, amelynek csak előnyei vannak: amely a kiváltságait csorbíthatatlanul hagyja, a magyar hatalom régi dicsőségét viszont helyreállítja. [...] Úgy hitte, bármikor megszalasztaná a szultánt, ha alkalma nyílik rá, de az ország védelmének terhére továbbra is a királyra és a bárókra kívánta hárítani. Javára csupán annyi írható, hogy hitt mindenben. Kormányozni ugyan nem tudta az országot, de amikor eljött az ideje, kész volt vele együtt pusztulni.”²⁵⁰

A megelőző generációk történéseivel szemben Szekfű és Engel nem haboztak nevén nevezni a belső bomlás egyetlen okát, ha tetszik, a „betegséget”: a politikai viszonyok „lengyeledése” vezetett az ország pusztulásához. Míg azonban Szekfű általában a rendeket és a rendiséget tette felelőssé a katasztrófáért, Engel, talán először, egyértelműen a hatalomvágyó, de korlátolt, kormányzásra alkalmatlan nemességre hárította a felelősséget. A különbség köztük és kortársaik, illetve elődeik többsége között a szimpátia teljes hiánya, valamint az okozatiság minden kétséget kizáró megállapítása: Magyarország azért vált képtelenné az oszmánokkal szembeni ellenállásra, és azért bukott el Mohácsnál, mert a rendek hatalomvágya felülkerekedett a királyi hatalom erején. Ebből következett, hogy alig „több mint három évtized kellett, hogy a magyar birodalom dicstelenül összeomoljék. Védelmi falát egyetlen komoly török támadás képes volt áttörni, és elég volt egy másik, hogy elsöpörje a maradék ellenállást, és a szoros értelmében megsemmisítse az ország haderejét.”²⁵¹

Érdemes megfigyelni, mennyivel józanabb, az európai viszonyok mélyebb megértéséről árulkodó értékelést adott Fraknói Vilmos már 1884-ben: „Egész Európa, ezen időszakban, a forrongás és bomladozás képét tárja föl. A közép-kor intézményei elvesztették már fejlesztő és fegyelmező hatalmukat; az újkor uralkodó eszméi még keresik a formát, a melyben meg fognak testesülni. A népek szétfeszítik a rend-szerkezet összetartó abroncsait, lerontják az osztályok elkülönítő válaszfalait; és mikor a haladás pályáján merész lépésekre készülnek, éppen akkor a katolikus egyház tekintélye ellen, mely századokon át biztos

248 Szekfű, *A magyar renaissance állam*, 598.

249 Szekfű Gyula, *A magyar állam életrajza. Történelmi tanulmány*. Budapest, é. n., 74.

250 Engel, *Szent István birodalma*, 307.

251 Engel, *Szent István birodalma*.

vezetőül szolgált, elkeseredett harcz indul meg. Ilyen viszonyok természetes következménye, hogy a régóta lappangó belső bajok pusztító erővel törnek ki; az ellenállási képesség külső támadások irányában gyengül; a nagy czélokért való lelkesedés kihal; a hatalmi érdekek törekednek uralomra. [...] Magyarországon az erő és az erkölcsök hanyatlása nem nagyobb, mint Európa többi részeiben. És a történetíró joggal fölvetheti a kérdést: vajjon azok a nemzetek, melyekre Magyarország enyészete esetén, Európa megoltalmazásának missiója várakozik vala, betöltötték volna-e azt csak úgy is és oly sikerrel, mint Byzancz eleste után a magyar nemzet betöltötte?”²⁵²

Fraknói, bár egyébként maga sem fukarkodott munkáiban az elítélő megjegyzésekkel,²⁵³ a korra jellemző terminológia keretei között (és, a saját szempontjából érthetően, kiemelt szerepet tulajdonítva a reformáció hatásának), helyesen állapította meg, hogy a középkori Magyarország bukását végső soron nem saját erkölcsi romlása okozta, hanem olyan külső körülmények, amelyek befolyásolására nem rendelkezett eszközökkel. Fraknói e külső körülmények közül a modern európai államrendszer kialakulását kísérő megrázkódtatásokat és politikai átrendeződéseket azonosította, később azonban máshová került a hangsúly. „A korszak, amit áttekintettünk (ti. a Jagelló-kor), sajnálatosan szűkölködik tanulságokban. Az ország sorsa fölött – úgy látszik – idebentről befolyásolhatatlan erők döntöttek. Mindenekelőtt az ellenséges túlerő, a hazánkhoz képest bízvást elemi csapásnak minősíthető oszmán agresszió. Ha valakire rászakad a lavina, aligha érdemes firtatni, egészséges volt-e az áldozat, vagy betegeskedő, edzett volt-e vagy csenevész, igyekezett-e két kézzel feltartóztatni a görgeteget, vagy gyáván meglapult. Lényegében az is mindegy, mivel foglalkozott az utolsó percekben.”²⁵⁴

Kulcsár Péter konklúziója nem az első, amelyik – túl a Jagelló-kori magyar állam egyébként tagadhatatlan válságjelenségein – pontosan nevezte meg a középkori magyar állam bukásának legfontosabb okát, amelyhez képest a többi bízvást másodlagosnak nyilvánítható: az oszmán birodalom megállíthatatlan expanzióját. A hadtörténész Perjés Géza, miközben jelentős mértékben felülbecsülte a ténylegesen mozgósítható magyar katonai erőket, pontosan tisztában volt az oszmán hadviselés alapvető és megváltoztathatatlan fölényével keresztény ellenfeleivel szemben: „Mindazonáltal a XIV–XV. században a török taktika, ha nem is minden tekintetben, de egészében fölényben van a nyugati, lovagi taktika felett. Könnyűlovasságának gyorsasága, fordulékonysága, mozgékonyasága, valamint a vezetésnek a fegyelemből és despotikus államszervezetből adódó szilárdsága révén a harcászati manőver szempontjából döntő fölényben van a

252 Fraknói, *Magyarország a mohácsi vész előtt*, 303–304.

253 Fraknói, *Magyarország a mohácsi vész előtt*, 10: A Jagellók idején ezzel szemben a „királyi tekintély alá volt ásva. A hatalmaskodó urak önkénye nem talált korlátokra. A pénzügyek terén beláthatatlan zavar honosult meg. A közjövedelmek a véghelyek oltalmára és az udvar szükségleteire elégtelenek voltak. A törökök ellenállást alig találva, folytonosan pusztítottak, terjeszkedtek az ország déli határszélein.”

254 Kulcsár, *Jagelló-kor*, 233.

nehézkés, harci alakzatok variálására képtelen, egyénien harcoló, fegyelmetlen, következőképpen majdnem vezethetetlen lovagi seregek felett.”²⁵⁵

Az oszmán hadsereg szervezet eredendő, Mohácson túl is még sokáig fennálló fölényét pontosan látta a Perjéssel egyébként sok tekintetben egyet nem értő Szakály Ferenc is,²⁵⁶ aki másoknál sokkal realistábban mérte föl a „feudális állam önvédelmi reflexeit” is, elvetve azt a sajnos máig szívósan továbbélő mítoszt, mely szerint a Jagelló-kori uralkodó rétegek a probléma fel nem ismerése és saját korlátolt tunyaságuk miatt rohantak volna a mohácsi veszedelembé.²⁵⁷ Mi több, Szakály azt sem habozott megállapítani, hogy a végső bukást elindító csapásnak, Nándorfehérvár elvesztésének gyökerei egészen Mátyás király hadszerkezeti reformjaiig nyúlnak vissza.²⁵⁸ E felismerések ellenére, teljesen ő sem tudott szakítani a hagyományos beidegződéssel, amelynek szimptomatikus jele az a Szakály által is elismert, sokszor felbukkanó vád, hogy Nándorfehérvár felmentése helyett maga Bátorfi István nádor is saját esküvőjével foglalatzkodott – holott tudható, és tudható lett volna már sokkal korábban is, hogy a nádor az oszmán támadás megindulásától kezdve az öccsével, Andrással együtt a déli fronton tevékenykedett.²⁵⁹

Ugyancsak Szakály volt az, aki leszámolt nemcsak a Dózsa-féle felkelés és a mohácsi vereség közötti közvetlen összefüggés mítoszával, hanem a jobbágy-ság potenciális honvéd szerepével általában, amelyet ugyancsak az 1945 utáni marxista fordulat honosított meg a magyar történettudományban.²⁶⁰ A legújabb kutatás pedig világosan bizonyította, hogy a parasztháború leverését követő drákói büntetőintézkedések jelentős része soha, vagy csak lényegesen enyhébb változatban lépett érvénybe.²⁶¹ Ugyancsak vitán felül áll ma már, hogy a Mohács mellett 1526 augusztusában II. Lajos zászlaja alatt felsorakozott, jelentős részben nemzetközi haderő távoiról sem az az „elavult”, „feudális” sereg volt, amelynek a Jagelló-kori folyamatos hanyatlás tételéből kiindulva sokáig nevezték, hanem mind szerkezetében, mind létszámában megfelelt a kortárs európai seregeknek.²⁶² Az a tény, hogy Szulejmán szultán oszmán birodalma a magyar királyénál legalább kétszer nagyobb haderőt tudott kiállítani, és ezt gond nélkül és időben tudta a kijelölt működési területre juttatni, nyilvánvalóan nem a ma-

255 Perjés Géza, *Mohács*. Budapest, 1979, 86. A magyar fegyveres erők létszámára lásd uo. 94–97. Ennek kritikájára lásd Kubinyi, A mohácsi csata és előzményei, 182–185.

256 Szakály, *A mohácsi csata*, 47–49.

257 Szakály, *A mohácsi csata*, 44–46.

258 Szakály, *A mohácsi csata*, 55–56.

259 Szakály, *A mohácsi csata*, 14. Vö. C. Tóth Norbert, Ki kicsoda az ecsedi Bátorfi családban. *Szabolcs-Szatmár-Bereg Szemle* 43:1 (2009) 27–28.

260 Szakály, *A mohácsi csata*, 69–72. Vö. Elekes-Lederer-Székely, *Magyarország története*, I. 157 (a hivatkozott rész Székely György munkája): „A magyar hadsereg szervezet válsága, tetézve a parasztság leverésével és a parasztok iránti teljes nemesi bizalmatlansággal, közvetlenül járult hozzá a bukáshoz.”

261 Mikó Gábor, Az 1514. évi Lukács-napi országgyűlés törvénykönyvének megszületése. A dekretum eredeti változata. In: C. Tóth–Neumann (szerk.), *Keresztesekből lázadók*, 271–317, illetve Mikó, A parasztság, 319–331.

262 B. Szabó, *Mohács*, 19–30; Rady, *Fiscal and Military Developments*, 86–87.

gyar hadszervezet hibája volt, hanem az oszmán állam- és hadszervezet lényegi és még sokáig domináns minőségi fölényéből következett.²⁶³ A döntő fordulat nyilvánvalóan Szelim szultán keleti hódításaival következett be, amelyek – főleg Egyiptom elfoglalása – következtében az oszmán birodalom igazi világhatalommá vált, amelynek jövedelmei és így katonai potenciálja mellett Magyarország erőforrásai már eltörpültek.²⁶⁴ Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy a mérköző felek erőviszonyai korábban sem voltak soha egyenlőek: ha más nem, Hunyadi János súlyos vereségei (1444: Várna, 1448: Rigómező) világosan ezt bizonyítják.

III. 4. Összegzés

„Hunyadi János a második, az melyet az én pennám soha elegendőül nem dicsérhet. Töröké nem volnál-é most Magyarország, ha János vajda nem lett volna, és el is volna immár az te neved felejtve, ha Hunyadi szorgalmatossága nem serénkedett volna. [...] Ő László királynak [I. Ulászló, kieg. a szerzőtől] elveszése után annyit fáradozott, annyit szorgoskodott, annyit mivelt, hogy a török császárnak nem volt más haszna a győzelemben, hanem az, hogy ez világ előtt becsületet nyert magának egy hatalmas királynak veszedelmével. [...] Másfelől nézzük meg a mi Lajos királyunkat a szorgalmatlanság hova tette, hogy egy hináros berekbe kellessék egy királynak veszni. Hiszem fabulához hasonló dolog ez, penig nem fabula, hanem igaz. Hiszem esztelenség, hiszem gondatlanság volt, sem maga, sem török erejét meg nem tudni, idején neki nem készülni, több segítségeit meg nem várni, hanem egy Tomori Pál személyére, mint egy Istenre mindeneket bízni, és tizszer ennyi ellenséggel megütközni, semmi elébb való praemeditatio nélkül, hanem csak mint a vak veréb magát utolsó szerencsére bízni.”²⁶⁵ Ha „annak a dicsőséges királynak [ti. Mátyásnak, kieg. a szerzőtől] halála után ha lettek volna mások is olyanok [...]”, nem „siratnánk annyi veszedelmünket, ép volna országunk, s Buda közepe volna, ha nem egész keresztyénségnek, legalább bizony Magyarországnak”²⁶⁶

A költő Zrínyi szemléletes mondatai néhány emberöltővel a mohácsi vész után már pontosan kijelölték azokat a gondolati kereteket, amelyeken belül a Jagellók korát a mai napig értékelni szokás a szélesebb közvéleményben. Vannak egyfelől a dicsőséges Hunyadiak, akik akkor is sikerrel harcoltak az oszmánokkal, ha – mint Hunyadi János – súlyos vereségeket szenvedtek tőlük, vagy – mint Hunyadi Mátyás – erőiket csak részben fordították a Magyarországot fenyegető hódítók ellen. És vannak másfelől a „vak verebek” – mert a minősítést nyugodtan kiterjeszthetjük II. Ulászlóra is –, vagyis a Jagellók, akik saját tunyaságuk

263 Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare 1500–1700*. London, 1999, 49.

264 Kate Fleet, *Ottoman Expansion in the Mediterranean*. In: Suraiya N. Faroqi–Kate Fleet (eds.), *The Cambridge History of Turkey. Volume II: The Ottoman Empire as a World Power, 1453–1603*. Cambridge, 2013, 32; Ebru Boyar, *Ottoman Expansion in the East*. In: Faroqi–Fleet (eds.), *The Cambridge History of Turkey*, 113.

265 Zrínyi, Vitéz hadnagy, 164–165.

266 Zrínyi Miklós, Mátyás király életéről való elmélkedések. In: *Zrínyi Miklós hadtudományi munkái*, 315–316.

és gondatlanságuk miatt végezték egy „hínáros berekben”. Amilyen érthető volt azonban ez az éles szembeállítás Zrínyi saját korában, a 17. század derekán, annyira kevésbé állja meg a helyét a 21. század elején. Egyrészt ma már nyilvánvaló, hogy nemcsak Mátyás király, hanem a Jagellók is Hunyadi János seregeinek az oszmánoktól elszenvedett vereségei hatására vonakodtak megütközni a törökökkel, és ebből a szempontból a határvonal nem a Hunyadiak és a Jagellók, hanem a két Hunyadi, apa és fia között húzódik.

Másfelől nem II. Lajos repült „vak veréb” módjára Mohács mezejére, hanem Hunyadi János 1444-ben Várnához és négy évvel később Rigómezőre – annyi legalábbis nagy biztonsággal leszögezhető, hogy 1526-ban a magyar hadvezetés százszor jobban tisztában volt már az oszmán birodalom tényleges hatalmával, továbbá a saját lehetőségeivel is, mint nyolcvan évvel korábban Hunyadi. Ez a tudás az eltelt évtizedek folyamatos harcaiból következett, mint ahogy az is, hogy a mérhetetlenül több és hitelesebb információ ellenére sem sikerült megoldást találni a problémára. Ha a Mohácsra vezető út nem is volt egyenes, az bizonyos, hogy kacsaringókkal ugyan, de kezdettől egy irányba vezetett, és e kényszerpálya kezdetét évtizedekkel, de talán egy egész évszázaddal 1490 elé kell tennünk. Amennyiben viszont a probléma vizsgálatát egyszerűen csak a Jagellók – eleve adottnak vett – uralkodói alkalmatlanságára szűkítjük, és mindent ebből próbálunk magyarázni, soha nem fogunk kitörni az öröklött sémákból.

BEFEJEZÉS

A vizsgálat közben természetesen vigyáznunk kell arra, nehogy „átessünk a ló túloldalára”. Óvatosságot igényel, hogy ne tüntessünk fel túlzottan jó színben személyeket vagy jelenségeket. Nem tagadható természetesen, hogy a korban – nagyrészt a török fenyegetettség miatt – komoly válságjelenségekkel kell számolnunk, amelyek Mohácshoz közelítve egyre világosabban rajzolódnak ki, és az sem feladatunk, hogy a Jagelló uralkodókat a legnagyobb magyar királyok panteonjába emeljük. A mértékletesség itt is irányadó, ám le kell számolnunk az olykor döbbenetes logikai ellentmondásokkal és vétlen vagy szándékos egyszerűsítéssel terhelt évszázados kijelentésekkel: példánknál maradván a király nem elvarázsolt meseszereplő, hanem egy európai középhatalom uralkodója: tehetségének, intelligenciájának mértékéről lehet és kell vitatkozni (bár források híján nem könnyű feladat), de óriási hibát követünk el, ha uralmát a korabeli források minél részletesebb vizsgálata, tehát alap kutatások nélkül próbáljuk értékelni.

A korszak „felülvizsgálatának” egyelőre még az elején tartunk, de a körülmények biztatók: a jelenkor kutatója sokkal nagyobb forrásmennyiséggel dolgozhat a különböző online adatbázisoknak köszönhetően, ami reményeink szerint ösztönözni fogja régóta hiányzó kézikönyvek, részlettanulmányok és minél több tematikus forráskiadvány elkészítését.²⁶⁷ Nemcsak arra van szükség, hogy

267 Az elmúlt két évben jelent meg a késő középkori világi archontológia első két kötete (*Archontológia 1458–1526*, I. és C. Tóth Norbert–Horváth Richárd–Neumann Tibor–Pálosfalvi Tamás–W. Kovács András, *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. Megyék*. [Magyar Történelmi

új forrásokat adjunk közre, hanem arra is, hogy a régtől fogva ismerteket újra-értelmezzük, és közülük a legfontosabbakat ismételtén kiadjuk.²⁶⁸ Bármennyire ellenkezik is a hagyományos történeti elgondolásokkal, a Jagelló-korral egyébként nem rokonszenvező Engel Pál kutatási módszertana értelmében egy-egy esemény vagy jelenség vizsgálatakor – a sokszor kusza és nehezen visszafejthető történeti hagyomány miatt – mindig az egykorú forrásokból kell kiindulni, és csak utána szabad és kell szembesíteni az eredményt a korábbi szakirodalommal. Egy ennyire „terhelt” időszak vizsgálata megköveteli, hogy ne a korábbi narratívát toldozzuk-foldozzuk, hanem tiszta lappal indítva újat kezdjünk. A jövő dönti el, hogy megtaláljuk-e a középutat.

Emlékek. Adattárak] Budapest, 2017) illetve C. Tóth Norbert egyházi archontológiája (*Magyarország késő középkori főpapi archontológiája [Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusai és jövedelemkezelői az 1440-es évektől 1526-ig]* [A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai, Források, feldolgozások 27.] Győr, 2017).

268 A „Mohács-projekt” több ilyen munkát is támogat, például az 1494–1495. évi számadáskönyv (Neumann Tibor) vagy a Mohács előtti követjelentések (Lakatos Bálint) jelenleg zajló kiadási munkálatait.

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

Jelen kötet nem az első – és nem is az utolsó – a mohácsi csatával foglalkozó művek sorában. A múlt korszakos kiadványainak felsorolása nélkül is érdemes megemlíteni a jelentősebb évfordulók alkalmával (1926, 1976, 1986, 2016) készült köteteket, amelyek alapjául szolgálhatnak minden jelenkori kutatásnak (ezekre a kötetben szereplő tanulmányok szerzői is rengeteget hivatkoznak). Mindegyikben alapvető fontosságú tanulmányok, forrásközlések kaptak helyet. A mostani gyűjtemény tizenhat tanulmánya követi ezt a hagyományt, számot vet az eddigi eredményekkel, egyben új távlatokat nyújt a további kutatásoknak. Talán ez az első olyan alkalom, amikor az eddigi eredményekre is támaszkodva komplex módon lehetett hozzájárulni az egész Mohács-problematikához. A felkért szerzők eredményeinek legnagyobb újdonsága, hogy a konkrét történelmi eseménysorozatot – az 1526. évi hadjárat előzményei, a csata lefolyása és közvetlen következményei – egyben tárgyalja a csata emlékezeté-

nek kialakulásával, formálódásával, különböző mutációival, ezzel bemutatva a Mohácsról ma ismert történelmi narratíva teljes ívét.

Ára: 4290 Ft

9 789634 161837